บาลีไวยากรณ์เบื้องต้น
สำหรับนักศึกษาใหม่

พระมหาสมปอง มุทิโต

ศูนย์วิปัสสนากรรมฐานวิหารธรรม น้ำโสม อุดรธานี

ชื่อหนังสือ

บาลีไวยากรณ์เบื้องต้น สำหรับนักศึกษาใหม่

ISBN 974-8417-06-9

ผู้เรียบเรียง

พระมหาสมปอง มุทิโต

ศูนย์กลางการศึกษาบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก

ศ.พ.ว.ธ. เอ็ฟเอ็ม ๙๓.๕ คลื่นธรรมะ นำสาระสู่สังคมไทย

ศูนย์วิปัสสนากรรมฐานวิหารธรรม เลขที่ ๓๓๓ หมู่ ๖ บ้านศรีวิราช

ต.โสมเยี่ยม อ.น้ำโสม จ.อุดรธานี ๔๑๒๑๐ โทร. ๐๘-๑๓๖๑-๗๗๓๕

facebook พระมหาสมปอง มุทิโต, sompong.mac@gmail.com

จัดพิมพ์เผยแพร่

ครั้งที่ ๑	๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๙	จำนวน	๕๐๐	เล่ม
ครั้งที่ ๒	๑๓ มิถุนายน ๒๕๓๙	จำนวน	๕๐๐	เล่ม
ครั้งที่ ๓	๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๒	จำนวน	๑,๐๐๐	เล่ม
ครั้งที่ ๔	๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๓	จำนวน	๑,๐๐๐	เล่ม
ครั้งที่ ๕	๑๕ พฤษภาคม ๒๕๔๕	จำนวน	๑,๐๐๐	เล่ม
ครั้งที่ ๖	๑๙ สิงหาคม ๒๕๔๗	จำนวน	๓,๐๐๐	เล่ม
ครั้งที่ ๗	๓ กันยายน ๒๕๖๓	จำนวน	๓,๐๐๐	เล่ม

พิมพ์ที่

อารัมภกถา

(พิมพ์ครั้งที่ ๑-๒-๓-๔)

ผู้ประสงค์ศึกษาพระบาลีคือพระไตรปิฎกให้เข้าใจอย่างถูกต้องครบถ้วน ทั้งอัตถะและพยัญชนะ ต้องเริ่มต้นด้วยการศึกษาคัมภีร์นิรุตติหรือบาลีใหญ่ทั้ง ๔ สาย

๑. **คัมภีร์บาลีไวยากรณ์**
ว่าด้วยกฎเกณฑ์ของหลักภาษาบาลี

๒. **คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา**
ว่าด้วยคำศัพท์ที่มีความหมายต่างๆ

๓. **คัมภีร์วุตโตทัย**
ว่าด้วยระเบียบฉันทลักษณ์

๔. **คัมภีร์สุโพธาลังการะ**
ว่าด้วยสำนวนโวหารนัยต่างๆ

บรรดาคัมภีร์นิรุตติทั้ง ๔ นี้ คัมภีร์ไวยากรณ์บาลีใหญ่ที่นักปราชญ์ท่านนิยมเรียนและสอนสืบต่อกันมาแต่โบราณ คือคัมภีร์ไวยากรณ์ ๓ สาย ได้แก่ สายคัมภีร์กัจจายนะ คัมภีร์โมคคัลลานะ และคัมภีร์สัททนีติ

คัมภีร์ปทรูปสิทธิ เป็นไวยากรณ์บาลีใหญ่สายกัจจายนะคัมภีร์หนึ่ง ที่นิยมเรียนกันมาก เพราะมีเนื้อหาครบบริบูรณ์ ทั้งไม่ย่อไม่พิสดารเกินไป ง่ายต่อการทำความเข้าใจ

หนังสือ "**บาลีไวยากรณ์เบื้องต้น**" เล่มนี้ ย่อเนื้อหามาจาก

คัมภีร์ปทรูปสิทธิแล้วเรียบเรียงขึ้นใหม่ เพื่อใช้เป็นสื่อการเรียนการสอนภาษาบาลีเบื้องต้น ให้ผู้ศึกษาภาษาบาลีได้อาศัยเพื่อเข้าถึงเนื้อหาในพระไตรปิฎกตรงตามพระพุทธประสงค์ เหมาะสำหรับนักศึกษาใหม่ที่จะศึกษาคัมภีร์บาลีใหญ่ ที่ชมรมนิรุตติศึกษา วัดมหาธาตุ คณะ ๒๕ พระนคร กรุงเทพมหานคร

ขอขอบคุณและอนุโมทนาในกุศลเจตนาของทุกท่าน ที่ได้ร่วมจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ออกเผยแพร่ ขอให้ท่านจงได้รับผลานิสงส์นี้ และจงอำนวยให้ท่านมีปัญญารู้แจ้งในสัจธรรมคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยทั่วกันเทอญ

พระมหาสมปอง มุทิโต
ชมรมนิรุตติศึกษา วัดมหาธาตุ
๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๙

อารัมภกถา

(พิมพ์ครั้งที่ ๕-๖)

เนื่องจากหนังสือบาลีไวยากรณ์เล่มนี้ มีเนื้อหาไม่ย่อและไม่พิสดารเกินไป เหมาะสำหรับผู้เริ่มศึกษาบาลีไวยากรณ์ จึงมีผู้สนใจนำไปใช้เรียนใช้สอนบาลีสนามหลวงและบาลีใหญ่อย่างแพร่หลาย ทำให้หนังสือที่พิมพ์ออกมาแต่ละครั้งไม่เพียงพอต่อความต้องการ

การจัดพิมพ์ครั้งที่ ๕ และ ๖ นี้ ได้ปรับปรุงแก้ไขเนื้อหาที่บกพร่องให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้เรียนมากที่สุด และจะได้มอบให้แก่สถาบันการศึกษา ผู้ศึกษา และผู้สนใจทั่วไป

ขออนุโมทนาในกุศลเจตนาของทุกท่าน ที่มีส่วนช่วยให้หนังสือเล่มนี้ สำเร็จลุล่วงด้วยดี ขอให้ท่านจงมีส่วนแห่งมหาอานิสงส์นี้จงทุกประการเทอญ

พระมหาสมปอง มุทิโต
ประธานชมรมนิรุตติศึกษา

วัดมหาธาตุ คณะ ๒๕
พระนคร กรุงเทพมหานคร
โทร. ๒๒๔๑๔๑๘, ๒๒๒๒๙๗๙
๑๕ พฤษภาคม ๒๕๔๕

อารัมภกถา

(พิมพ์ครั้งที่ ๗)

โสตุชน คือบุคคลผู้ใฝ่ในการศึกษาภาษาบาลีและพระไตรปิฎกให้ครบถ้วนทั้งอรรถและพยัญชนะ ควรเริ่มศึกษาคัมภีร์นิรุตติอันเป็นคัมภีร์บาลีใหญ่หรือบาลีหลวง ทั้ง ๔ คัมภีร์ คือ

๑. **คัมภีร์บาลีไวยากรณ์**
ว่าด้วยกฎเกณฑ์ของหลักภาษาบาลี เช่น คัมภีร์กัจจายนะ ปทรูปสิทธิ โมคคัลลานะ และ สัททนีติ เป็นต้น

๒. **คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา**
ว่าด้วยคำศัพท์ในอรรถต่างๆ

๓. **คัมภีร์วุตโตทัย**
ว่าด้วยระเบียบฉันทลักษณ์ (ร้อยกรอง)

๔. **คัมภีร์สุโพธาลังการะ**
ว่าด้วยการใช้โวหารสำนวนที่ไม่มีโทษ ในการรจนาคัมภีร์ด้วยภาษาบาลี

หนังสือ "**บาลีไวยากรณ์เบื้องต้น**" เล่มนี้ ได้ย่อสรุปเนื้อหามาจากคัมภีร์ปทรูปสิทธิอันเป็นสายของคัมภีร์กัจจายนะ เพื่อใช้เป็นสื่อการเรียนการสอนภาษาบาลีในเบื้องต้น เหมาะกับนักศึกษาใหม่ เมื่อได้เรียนบาลีไวยากรณ์เบื้องต้นแล้ว จะสามารถขึ้นไปศึกษาค้นคว้าคัมภีร์บาลีใหญ่ทั้ง ๔ นั้นได้ดี และเป็นการเตรียมความพร้อมเพื่อจะเพิ่มพูนความรู้ของตน ให้สามารถขึ้นไปศึกษาชั้นพระ

ไตรปิฎกเข้าใจได้ดียิ่งขึ้น

ในการจัดพิมพ์ครั้งที่ ๗ นี้ ได้แก้ไขและเพิ่มเติมเนื้อหาที่เกื้อกูลต่อการศึกษาภาษาบาลีด้วยตนเองให้ง่ายยิ่งขึ้น โดยเฉพาะกัณฑ์สุดท้าย คือ วากฺยกัณฑ์ เพื่อแสดงการกะและวาจกะ ซึ่งเป็นโครงสร้างของประโยคภาษาบาลี

ขอขอบคุณและอนุโมทนา ในกุศลเจตนาที่ทุกท่านมีส่วนร่วมในการจัดพิมพ์หนังสือหลักสูตร เพื่อใช้เป็นตำราในการศึกคัมภีร์ษาบาลีใหญ่และพระไตรปิฎกต่อไป

พระมหาสมปอง มุทิโต
ศูนย์กลางการศึกษาบาลีใหญ่และพระไตรปิฎก
ศูนย์วิปัสสนากรรมฐานวิหารธรรม
๓ กันยายน ๒๕๖๓

สารบัญ

หัวข้อ **หน้า**

คันถารัมภะ

ปาลิภาสา ภาษาบาลี

ปาลิ หรือ **บาลี** แปลว่า รักษาไว้, **ภาสา** แปลว่า ถ้อยคำสำเนียง (ศัพท์และเสียง), เมื่อรวมเข้ากันเป็น **ปาลิภาสา** จึงแปลว่า ภาษาที่รักษาไว้

รักษาอะไรไว้ ? รักษาพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎกไว้

ติปิฏกํ พุทฺธวจนํ ปาเลตีติ ปาลิ (ปาฬิ).

ภาษาที่รักษาไว้ซึ่งพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎก ชื่อว่า บาลี

การศึกษาภาษาบาลี หมายถึง การศึกษาภาษาในพระไตรปิฎกอันเป็นคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งคำสั่งสอนเหล่านั้นบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วนด้วยอัตถะและพยัญชนะ

อัตถะ คือ เนื้อความ มี ๓ อย่าง

๑. **โลกียัตถะ** เนื้อความที่เป็นโลกียธรรม
ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘
ที่เป็นรากเหง้าของกุศลและอกุศลทั้งปวง

๒. **โลกุตตรัตถะ** เนื้อความที่เป็นโลกุตตรธรรม
ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑
อันเป็นผลชั้นสูงของกุศลธรรม

๓. **โวหารรัตถะ** เนื้อความที่เป็นโวหารบัญญัติและปริยัติ
ได้แก่ มนุษย์ ภูเขา แม่น้ำ วัตถุ เป็นต้น
อันเป็นคู่มือศึกษาหลักสัจธรรม

พยัญชนะ คือ ตัวอักษรที่รักษาอรรถะทั้ง ๓ ไว้

ผู้ได้ศึกษาหลักพยัญชนะคืออักษรภาษาบาลีเข้าใจดีแล้ว ย่อมเข้าใจในอัตถะทั้ง ๓ ได้อย่างถูกต้อง หากไม่เข้าใจหลักพยัญชนะจะทำให้เข้าใจอัตถะทั้ง ๓ ผิดพลาดได้ พระพุทธองค์จึงตรัสไว้ว่า

“เทฺวเม ภิกฺขเว ธมฺมา สทฺธมฺมสฺส สมฺโมสาย อนฺตรธานาย สํวตฺตนฺติ. กตเม เทฺว. ทุนฺนิกฺขิตฺตญฺจ ปทพฺยญฺชนํ อตฺโถ จ ทุนฺนีโต, ทุนฺนิกฺขิตฺตสฺส ภิกฺขเว ปทพฺยญฺชนสฺส อตฺโถปิ ทุนฺนโย โหติ.

เทฺวเม ภิกฺขเว ธมฺมา สทฺธมฺมสฺส ฐิติยา อสมฺโมสาย อนนฺตรธานาย สํวตฺตนฺติ. กตเม เทฺว. สุนิกฺขิตฺตญฺจ ปทพฺยญฺชนํ อตฺโถ จ สุนีโต, สุนิกฺขิตฺตสฺส ภิกฺขเว ปทพฺยญฺชนสฺส อตฺโถปิ สุนโย โหติ.” (องฺ.ทุก. ๒๐/๒๐-๒๑)

“ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสลาย เพื่อความอันตรธานไปแห่งพระสัทธรรม ธรรม ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ (๑) บทพยัญชนะที่นำมาไม่ถูกต้อง และ (๒) เนื้อความที่เข้าใจไม่ถูกต้อง เมื่อบทพยัญชนะนำมาไม่ถูกต้อง แม้เนื้อความก็ย่อมเข้าใจไม่ถูกต้องเช่นกัน

ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ไม่เสื่อมสลาย ไม่อันตรธานไปแห่งพระสัทธรรม ธรรม ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือ (๑) บทพยัญชนะที่นำมาถูกต้อง และ (๒) เนื้อความที่เข้าใจถูกต้อง เมื่อบทพยัญชนะนำมาถูกต้อง แม้เนื้อความก็ย่อมเข้าใจถูกต้องเช่นกัน”

เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงควรอย่างยิ่งที่ผู้ปรารถนาความรู้ความเข้าใจเนื้อความอย่างถูกต้องครบถ้วนทั้งอัตถะและพยัญชนะ ควรศึกษาให้เข้าใจในวิธีของพยัญชนะอันเป็น **อักขรวิธี** คือ วิธีการจำแนกการอ่าน และการเขียน อักษรภาษาบาลีให้ถูกต้องนั่นเอง เมื่อเข้าใจหลักภาษาดีแล้ว ย่อมเข้าใจเนื้อความได้ดี และเมื่อมีความเข้าใจเนื้อความดี ย่อมสามารถปฏิบัติตามได้ถูกต้องจนถึงความสิ้นทุกข์ได้ หากแม้หลักภาษาบาลียังไม่เข้าใจ จักทำให้สงสัยในเนื้อความและข้อปฏิบัตินั้นๆ ถ้าปรารถนาจะศึกษาค้นคว้าพระบาลีคือพระไตรปิฎกอันเป็นหลักคำสั่งสอน ก็ยิ่งมีความสงสัยแทบทุกบท ดังนั้น ท่านพระโมคคัลลานมหาเถระผู้ปรีชาชาญในหลักภาษาบาลีจึงได้กล่าวไว้เป็นคาถาว่า

โย นิรุตฺตึ น สิกฺเขยฺย สิกฺขนฺโต ปิฏกตฺตยํ
ปเท ปเท วิกงฺเขยฺย วเน อนฺธคโช ยถา.

(โมคฺคลฺลานปญฺจิกา)

บุคคลใด ไม่ได้ศึกษาคัมภีร์นิรุตติอันเป็นหลักภาษาก่อน เมื่อได้ศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก เขาย่อมสงสัยทุกๆบท ดุจช้างไพรตาบอดเที่ยวไปในป่า

นิรุตติบ่ขีดเขียน หวังเพียงเพียรเรียนพระไตร
ทุกบทย่อมสงสัย ดุจช้างไพรไร้ดวงตา

อักษรลักษณ์

ตารางอักษรบาลี ๔๑ ตัว

สระ พยัญชนะ ฐาน กรณ์ ปยตนะ โฆสะ อโฆสะ สิถิละ ธนิตะ วิมุตตะ

สระ ๘			พยัญชนะ ๓๓										ฐาน ๙	กรณ์ ๔	เอกฐาน ทวิฐาน
รัสสะ		ทีฆะ	วรรค ๒๕					อวรรค ๘							
			อโฆสะ		โฆสะ			โฆสะ			อโฆ	วิมุต			
			สิถิล	ธนิต	สิถิล	ธนิต	วิมุต								
อ		อา	ก	ข	ค	ฆ	ง			ห			กัณฐะ	สกะ	
	อิ	อี	จ	ฉ	ช	ฌ	ญ	ย					ตาลุ	ชิว-มัช	
			ฏ	ฐ	ฑ	ฒ	ณ	ร	ฬ				มุทธะ	ชิว-ปัค	เอกฐาน
			ต	ถ	ท	ธ	น	ล			ส		ทันตะ	ชิวหัค	
	อุ	อู	ป	ผ	พ	ภ	ม						โอฏฐะ	สกะ	
		เอ											กัณ-ตา	สกะ+	
		โอ											กัณ+โอ	สกะ+	ทวิฐาน
								ว					ทัน+โอ	สกะ+	
												อํ	นาสิกา	สกะ	เอกฐาน
			๑	๒	๓	๔	๕						ลำดับพยัญชนะ		
สัง	วิวฏ		ผุฏฐะ					อีสังผุฏ		วิวฏะ		ฐานพิเศษ			
ปยตนะ ความพยายามออกเสียง ๔															

๑. สนธิกัณฑ์
สัญญาวิธาน อักขรสุติ สันธิวิธาน

สนธิกัณฑ์ ว่าด้วยเนื้อหาที่ควรศึกษาในเบื้องต้น ๓ ตอน คือ (๑) **สัญญาวิธาน** วิธีเรียกชื่ออักษร (๒) **อักขรสุติ** วิธีออกเสียงอักษร (๓) **สันธิวิธาน** วิธีต่ออักษร

๑.๑. สัญญาวิธาน
วิธีเรียกชื่ออักษร

อักษร หรือ **อักขระ** แปลว่า **ไม่หมด ไม่สิ้น** แม้มีจำนวนเพียง ๔๑ ตัว ก็ใช้แสดงอรรถได้เรื่อยไป ไม่หมดสิ้น จึงเรียกว่า "**อักษร**" หรือ "**อักขระ**" และเรียกว่า "**วัณณะ, การะ**" ก็มี

สัญญา แปลว่า **ชื่อ** เหมือนกับคำว่า สมญฺญา อาขฺยา อภิธาน นาม อวฺหย นามเธยฺย อธิวจน เป็นต้น, **วิธาน** แปลว่า **วิธีการ**, เมื่อรวมเข้ากันเป็น **สัญญาวิธาน** จึงแปลว่า **วิธีเรียกชื่อ** หรือ **การเรียกชื่อ** ที่จะกล่าวต่อไป

สัญญาวิธาน วิธีการต่างๆ เกี่ยวกับอักษรภาษาบาลี เช่น วิธีกำหนดจำนวนอักษร วิธีแบ่งประเภทอักษรที่ออกเสียงได้และไม่ได้วิธีออกเสียงอักษร วิธีเรียกชื่ออักษร วิธีการอ่านและการเขียนอักษร วิธีต่ออักษร และวิธีซ้อนอักษรทั้งเหมือนกันและไม่เหมือนกัน เป็นต้น

อักขระ ๔๑ ตัว มี ๒ ประเภท

อักขระ คือ อักษรในภาษาบาลี ๔๑ ตัว มีอรรถว่า “**น ขรา อกฺขรา** ไม่หมดสิ้นไป ชื่อว่าอักขระ” แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ สระ และ พยัญชนะ

๑. **สระ** คือ อักษรที่เป็นเสียง อ่านออกเสียงได้ จึงเรียกว่า “**สระ**” และเป็นที่ตั้งให้พยัญชนะอาศัยออกเสียงได้ด้วย จึงเรียกว่า “**นิสสยะ**” มี ๘ ตัว หรือ ๘ เสียง ได้แก่ **อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ** (รัสสสระ มี ๑ มาตราเสียง, ทีฆสระ มี ๒ มาตราเสียง)

๒. **พยัญชนะ** คือ อักษรที่มีเนื้อความปรากฏ ทำเนื้อความที่ซ่อนอยู่ให้ปรากฏออกมา จึงเรียกว่า “**พยัญชนะ**” ต้องอาศัยเสียงของสระในการอ่านออกเสียง จึงเรียกว่า “**นิสสิตะ**” มี ๓๓ ตัว ได้แก่ **ก ข ค ฆ ง, จ ฉ ช ฌ ญ, ฏ ฐ ฑ ฒ ณ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม, ย ร ล ว ส ห ฬ อํ** (พยัญชนะมีครึ่งมาตราเสียง)

สระ ๘ ตัว มี ๒ พวก

สรนฺติ คจฺฉนฺตีติ สรา อักษรที่ออกเสียงได้ ชื่อว่าสระ

พฺยญฺชเน สาเรนฺตีติ สรา ช่วยให้พยัญชนะออกเสียงได้ ชื่อว่าสระ”

สระ ๘ ตัว แบ่งออกเป็น ๒ พวก คือ

๑. **รัสสสระ** พวกออกเสียงสั้น มี ๓ ตัว คือ **อ อิ อุ**

๒. **ทีฆสระ** พวกออกเสียงยาว มี ๕ ตัว คือ **อา อี อู เอ โอ**

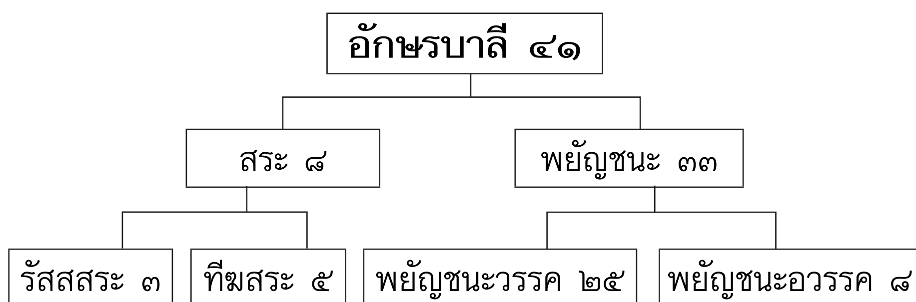
พยัญชนะ ๓๓ ตัว

พฺยญฺชียติ เอเตหิ อตฺโถติ พฺยญฺชนา อักษรที่ทำเนื้อความให้ปรากฏ ชื่อว่าพยัญชนะ มี ๓๓ ตัว แบ่งออกเป็น ๒ พวก คือ

๑. **พยัญชนะวรรค** คือ พวกพยัญชนะที่ถูกจัดไว้ในกลุ่มเดียวกัน โดยจัดอักษรที่ออกเสียงอาศัยฐาน กรณ์ ปยตนะ เดียวกันเข้าเป็นกลุ่มเดียวกัน จึงเรียกว่า "**วรรค**" มี ๒๕ ตัว จัดเป็น ๕ วรรค วรรคละ ๕ ตัว ดังนี้

ก ข ค ฆ ง เรียกว่า **กวรรค** เพราะมี ก นำหน้า
จ ฉ ช ฌ ญ เรียกว่า **จวรรค** เพราะมี จ นำหน้า
ฏ ฐ ฑ ฒ ณ เรียกว่า **ฏวรรค** เพราะมี ฏ นำหน้า
ต ถ ท ธ น เรียกว่า **ตวรรค** เพราะมี ต นำหน้า
ป ผ พ ภ ม เรียกว่า **ปวรรค** เพราะมี ป นำหน้า

๒. **พยัญชนะอวรรค** คือ พวกพยัญชนะที่ไม่ถูกจัดไว้ในกลุ่มเดียวกัน เพราะออกเสียงโดยอาศัยฐาน กรณ์ ปยตนะแยกกัน จึงเรียกว่า "**อวรรค**" มี ๘ ตัว คือ **ย ร ล ว ส ห ฬ อํ** (นิคคหิตอาศัยสระ อ จึงอ่านว่า อัง)

๑.๒. อักขรสุติ

วิธีออกเสียงอักษร

สุยฺยเต เอตายาติ สุติ เสียงเป็นเครื่องให้ได้ยิน ชื่อว่าสุติ

อักขรสุติ แปลว่า เสียงของอักษรภาษาบาลี ๔๑ ตัว ผู้สวดจะเปล่งเสียงออกมาให้ได้ยินและให้เข้าใจตามความมุ่งหมาย ต้องอาศัย **ฐาน กรณ์** และ **ปยตนะ** ดุจเสียงระฆัง จะดังขึ้นได้ ต้องอาศัย **ฐาน**คือตัวระฆัง **กรณ์**คือลูกตุ้มหรือฆ้อนสำหรับตี และ**ปยตนะ**คือความพยายามของผู้ตี

*[นักศึกษาผู้มีเวลาน้อย ประสงค์จะศึกษาเพียงโดยย่อ ให้ข้ามหัวข้อ **ฐาน ๖ กรณ์ ๔ ปยตนะ ๔ สิถิละ ธนิตะ โฆสะ อโฆสะ วิมุตตะ** ไปก่อน ให้เลยไปศึกษาต่อที่หัวข้อ **การอ่านและการเขียน** ในหน้า ๒๘ ส่วนผู้ประสงค์ศึกษาให้ครบถ้วน ควรศึกษาไปตามลำดับ]*

ฐาน ๖

ฐาน คือที่ตั้งที่เกิดของเสียงอักษร มี ๖ คือ

๑. **กัณฐฐาน**	คอ	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง
๒. **ตาลุฐาน**	เพดานปาก	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง
๓. **มุทธฐาน**	ปุ่มเหงือกบน	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง
๔. **ทันตฐาน**	ฟัน	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง
๕. **โอฏฐฐาน**	ริมฝีปาก	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง
๖. **นาสิกาฐาน**	โพรงจมูก	เป็นที่ตั้งที่เกิดของเสียง

จำแนกอักษร ๔๑ ตัว โดยฐาน ๖

อ อา ก ข ค ฆ ง ห	เกิดที่กัณฐฐาน (กล่องเสียงในลำคอ)
อิ อี จ ฉ ช ฌ ญ ย	เกิดที่ตาลุฐาน (เพดานปาก)
ฏ ฐ ฑ ฒ ณ ร ฬ	เกิดที่มุทธฐาน (ปุ่มเหงือกบน)
ต ถ ท ธ น ล ส	เกิดที่ทันตฐาน (ฟัน)
อุ อู ป ผ พ ภ ม	เกิดที่โอฏฐฐาน (ริมฝีปาก)
เอ	เกิดที่กัณฐ+ตาลุฐาน (คอและเพดานปาก)
โอ	เกิดที่กัณฐ+โอฏฐฐาน (คอและริมฝีปาก)
ว	เกิดที่ทันต+โอฏฐฐาน (ฟันและริมฝีปาก)
อํ	เกิดที่นาสิกาฐาน (โพรงจมูก)
ง ญ ณ น ม	เกิดที่สก+นาสิกาฐาน (ฐานเดิมและจมูก)

อักษรบางตัวเกิดจากฐานเดียว เรียกว่า **เอกชะ**

อักษรบางตัวเกิดจาก ๒ ฐาน เรียกว่า **ทฺวิชะ**

กรณ์ ๔

กรณ์ คืออวัยวะที่กระทบกับฐานทำให้เสียงเกิดขึ้น มี ๔

๑. **ชิวหามัชฌกรณ์**

กลางลิ้น กระทบกับตาลุฐานทำให้เสียงเกิดขึ้น

๒. **ชิวโหปัคคกรณ์**

ใกล้ปลายลิ้น กระทบกับมุทธฐานทำให้เสียงเกิดขึ้น

๓. **ชิวหัคคกรณ์**

ปลายลิ้น กระทบกับทันตฐานทำให้เสียงเกิดขึ้น

๔. สกัฏฐานกรณ์

ฐานของตน กระทบกับฐานของตนทำให้เสียงเกิดขึ้น

จำแนกอักษร ๔๑ ตัว โดยกรณ์ ๔

๑. **กลางลิ้น** ทำให้เกิดเสียง **อิ อี เอ จ ฉ ช ฌ ญ ย**

๒. **ใกล้ปลายลิ้น** ทำให้เกิดเสียง **ฏ ฐ ฑ ฒ ณ ร ฬ**

๓. **ปลายลิ้น** ทำให้เกิดเสียง **ต ถ ท ธ น ล ว ส**

๔. **ฐานของตน** ทำให้เกิดเสียง **อ อา อุ อู เอ โอ ก ข ค ฆ ง ป ผ พ ภ ม ว ห อํ**

นักศึกษาควรฝึกออกเสียงอักษรทุกตัว โดยพยายามให้กรณ์ไปกระทบกับฐานของอักษรนั้นๆ ตามที่จำแนกไว้ ให้ถูกต้องหรือใกล้เคียงมากที่สุด

ปยตนะ ๔

ปยตนะ คือความพยายามในการเปล่งออกเสียง มี ๔ คือ

๑. **สังวุตปยตนะ** ความพยายามปิดฐานเปล่งเสียง

๒. **วิวฏปยตนะ** ความพยายามเปิดฐานเปล่งเสียง

๓. **ผุฏฐปยตนะ** ความพยายามกระทบฐานหนักเปล่งเสียง

๔. **อีสังผุฏฐปยตนะ** ความพยายามกระทบฐานเบาเปล่งเสียง

จำแนกอักษร ๔๑ ตัว โดยปยตนะ ๔

๑. **ปิดฐาน** เปล่งเสียง **อ** (อํ)

๒. **เปิดฐาน** เปล่งเสียง **อา อิ อี อุ อู เอ โอ ส ห ํ** (อึ อุํ)

๓. **กระทบฐานหนัก** เปล่งเสียงพยัญชนะวรรคทั้ง ๒๕ ตัว คือ **ก ข ค ฆ ง, จ ฉ ช ฌ ญ, ฏ ฐ ฑ ฒ ณ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม**

๔. **กระทบฐานเบา** เปล่งเสียง **ย ร ล ว ฬ**

สิถิละ ธนิตะ โฆสะ อโฆสะ วิมุตตะ

อักษรบาลี ๔๑ ตัวนั้น เฉพาะพยัญชนะ ๓๓ ตัว มีการออกเสียงต่างกัน บางตัวออกเสียงอ่อน (นุ่ม) บางตัวออกเสียงแข็ง (กระด้าง) บางตัวออกเสียงก้องกังวาล บางตัวออกเสียงไม่ก้องกังวาล บางตัวออกเสียงทั้งอ่อนทั้งกังวาล เป็นต้น จำแนกได้ดังนี้

จำแนกพยัญชนะ ๓๓ ตัว โดยสิถิละ ธนิตะ วิมุตตะ

๑. **สิถิละ** พยัญชนะที่ออกเสียงนุ่มนวล ได้แก่ พยัญชนะตัวที่ ๑ และ ๓ ของวรรคทั้ง ๕ คือ **ก ค, จ ช, ฏ ฑ, ต ท, ป พ**

๒. **ธนิตะ** พยัญชนะที่ออกเสียงแข็ง ได้แก่ พยัญชนะตัวที่ ๒ และ ๔ ของวรรคทั้ง ๕ คือ **ข ฆ, ฉ ฌ, ฐ ฒ, ถ ธ, ผ ภ**

๓. **วิมุตตะ** พยัญชนะที่ออกเสียงพ้นจากเสียงสิถิละและธนิตะ ได้แก่ พยัญชนะตัวที่ ๕ ของวรรคทั้ง ๕ และพยัญชนะอวรรคทั้งหมด คือ **ง ญ ณ น ม, ย ร ล ว ส ห ฬ อํ**

จำแนกพยัญชนะ ๓๓ ตัว โดยโฆสะ อโฆสะ วิมุตตะ

๑. **โฆสะ** พยัญชนะที่ออกเสียงกังวาล ได้แก่ พยัญชนะตัวที่ ๓, ๔ และ ๕ ของวรรคทั้ง ๕ คือ **ค ฆ ง, ช ฌ ญ, ฑ ฒ ณ, ท ธ น, พ ภ ม** และพยัญชนะอวรรค ๖ ตัว คือ **ย ร ล ว ห ฬ**

๒. **อโฆสะ** พยัญชนะที่ออกเสียงไม่กังวาล ได้แก่ พยัญชนะตัวที่ ๑ และ ๒ ของวรรคทั้ง ๕ คือ **ก ข, จ ฉ, ฏ ฐ, ต ถ, ป ผ** และ **ส** พยัญชนะอวรรค

๓. **วิมุตตะ** พยัญชนะที่ออกเสียงพ้นจากโฆสะและอโฆสะ ได้แก่ **อํ** (นิคคหิต)

การอ่านและการเขียน

การอ่าน อักษรบาลี ๔๑ ตัวนั้น สระ ๘ ตัว อ่านออกเสียงได้เลยว่า **อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ**, ส่วนพยัญชนะ ๓๓ ตัว ต้องอาศัยสระก่อนจึงอ่านออกเสียงว่า **ก กา กิ กี กุ กู เก โก** เป็นต้น, เฉพาะ ํ (นิคหิค) นั้น อาศัยรัสสสระ **อ อิ อุ** ๓ ตัว เท่านั้น จึงอ่านออกเสียงว่า **อํ อึ อุํ**, พยัญชนะที่ยังไม่อาศัยสระจะเห็นจุดอยู่ข้างล่าง ให้อ่านเป็นสะกด กล้ำ หรือสะกดควบกล้ำ ตามหลักพยัญชนะสังโยคในบทที่ ๕ เช่น **จกฺกํ** (จักกัง) **ภิกฺขุ** (ภิกขุ) **พฺรหฺมา** (พฺระ-หฺมา) **ตสฺมา** (ตัสฺมา) เป็นต้น

การเขียน ภาษาบาลีเป็นภาษาที่เข้าได้กับทุกภาษา ประเทศ

ที่รับเอาภาษาบาลีไปศึกษา ก็จะใช้อักษรของตนเขียนให้ออกเสียงเหมือนหรือใกล้เคียงกับภาษาบาลีมากที่สุด แม้ประเทศไทยเราก็เช่นกัน เมื่อรับเอาภาษาบาลีมาใช้ในภาษาไทย ก็ใช้อักษรไทยแต่ละยุคเขียนเพื่อให้อ่านออกเสียงตรงกับอักษรภาษาบาลี จึงจำแนกการเขียนได้ ดังนี้

สระเขียนได้ ๒ แบบ

๑. **สระลอย** สระล้วนๆ ที่ยังไม่มีพยัญชนะประกอบ คือ **อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ**

๒. **สระจม** สระที่ใช้ประกอบกับพยัญชนะ คือ - **-า ิ ี ุ ู เ- โ-** เวลาเขียนสระจม ตัว อ ที่อยู่ในสระทั้ง ๘ จะไม่ปรากฏ เหมือนจมหายไป เหลือเพียง - -า อยู่หลังพยัญชนะ, ิ ี อยู่บน, ุ ู อยูล่าง, และ เ- โ- อยู่หน้า

พยัญชนะเขียนได้ ๒ แบบ

๑. **พยัญชนะล้วนๆ** ที่ยังไม่ได้ประกอบกับสระ ให้เติมจุด (-ฺ) ไว้ข้างล่างเพื่อแสดงความไม่มีสระ เขียนดังนี้ **กฺ ขฺ คฺ ฆฺ งฺ** เป็นต้น (อาศัยสระที่อยู่ใกล้ออกเสียง)

๒. **พยัญชนะที่ประกอบกับสระ** เขียนดังนี้ **ก กา กิ กี กุ กู เก โก** เป็นต้น

พยัญชนะสังโยค

วิธีซ้อนพยัญชนะ (เทฺวภาวะ)

พยัญชนะสังโยค คือ พยัญชนะ ๒ ตัว หรือ ๓ ตัว ซ้อนกันโดยไม่มีสระหรือเว้นวรรคคั่นกลาง การซ้อนพยัญชนะท่านเรียกว่า “**เทฺวภาวะ**” แต่คนทั่วไปมักเรียกว่า ตัวสะกดบ้าง ตัวกล้ำบ้าง และตัวสะกดควบกล้ำบ้าง ซึ่งมีวิธีการซ้อน ๒ อย่าง คือ

๑. **สทิสเทฺวภาวะ** ซ้อนตัวอักษรที่เหมือนกัน เช่น

กฺก - จกฺกํ, คฺค - อคฺคํ, จฺจ - กิจฺจํ, ชฺช - วชฺชํ
ญฺญ - ปญฺญา, ฏฺฏ - วฏฺฏํ, ฑฺฑ - กุฑฺโฑ, ณฺณ - สุวณฺณํ
ตฺต - อตฺตา, ทฺท - สทฺโท, นฺน - อนฺนํ, ปฺป - กปฺปํ
พฺพ - สพฺพํ, มฺม - กมฺมํ, ยฺย - อยฺโย, ลฺล - โกสลฺลํ
สฺส - อสฺโส.

๒. **อสทิสเทฺวภาวะ** ซ้อนตัวอักษรที่ไม่เหมือนกัน เช่น

กฺข - ภิกฺขุ, คฺฆ - อุคฺฆติ, จฺฉ - ปจฺฉา, ชฺฌ - สมิชฺฌตุ
ฏฺฐ - อฏฺฐ, ฑฺฒ - วุฑฺฒิ, ตฺถ - อตฺถาย, ทฺธ - สิทฺธิ
ปฺผ - ปุปฺผํ, พฺภ - ลพฺภติ, งฺก - สงฺกา, งฺข - กงฺขา
งฺค - องฺคํ, งฺฆ - สงฺโฆ, งฺขฺย - สงฺขฺยา, นฺทฺร - อินฺทฺริยํ

หลักการซ้อนพยัญชนะ

พยัญชนะตัวที่ ๑ ซ้อนหน้าพยัญชนะตัวที่ ๑ และ ๒ ในวรรคของตน (๑ ซ้อน ๑ ซ้อน ๒)

พยัญชนะตัวที่ ๓ ซ้อนหน้าพยัญชนะตัวที่ ๓ และ ๔ ในวรรคของตน (๓ ซ้อน ๓ ซ้อน ๔)

พยัญชนะตัวที่ ๕ เว้น ง ซ้อนหน้าพยัญชนะตัวที่ ๑-๒-๓-๔ และ ๕ ในวรรคของตน (๕ ซ้อน ๑, ๒, ๓, ๔, ๕ เว้น ง)

ส่วนพยัญชนะอวรรค ซ้อนตัวเองและตัวอื่นได้มี ๔ ตัว คือ ย ล ว ส เช่น อยฺโย มลฺโล นิพฺพานํ (นิวฺวานํ) อสฺส เป็นต้น, ที่เหลือซ้อนกับตัวอื่นได้ทั่วไป เช่น มยฺหํ กลฺยาณํ ชิวฺหา อสฺมิ เป็นต้น

๑.๓. สันธิวิธาน

วิธีต่ออักษร

สันธิวิธาน หรือ **สนธิ** คือวิธีต่ออักษรของบท ๔ ประเภท คือ **นาม อาขฺยาต อุปสัค** และ **นิบาต** ให้ติดเนื่องกัน

การต่ออักษร ๘ วิธี

โลปาเทโส จ อาคโม วิกาโร ปกตีปิ จ
ทีโฆ รสฺโส สญฺโญโคติ สนฺธิเภทา ปกาสิตา.

ประเภทแห่งการต่อ ท่านแสดงไว้ ๘ วิธี คือ

๑. **โลปะ** (โล) ลบสระ พยัญชนะ นิคคหิต
๒. **อาเทสะ** (อา) อาเทศ หรือแปลงสระ พยัญชนะ นิคคหิต
๓. **อาคมะ** (อา) ลงอาคม หรือลงสระ พยัญชนะ นิคคหิต

๔. **วิการะ** (วิ) วิการ วิปริต หรือทำให้ต่างจากสระเดิม
๕. **ปกติ** (ป) ปรกติไว้ ไม่เปลี่ยนแปลง
๖. **ทีฆะ** (ที) ทำสระเสียงสั้นให้ยาว
๗. **รัสสะ** (ร) ทำสระเสียงยาวให้สั้น
๘. **สัญโญคะ** (สํ) ซ้อนพยัญชนะ (ตามหลักพยัญชนะสังโยค)

ประโยชน์ของสนธิ ๓

เมื่อต่อสนธิให้ถูกต้องแล้ว จะได้ประโยชน์ ๓ ประการ คือ

๑. ทำให้อักษรและเสียงของอักษรลดน้อยลง
๒. ทำให้มีครุและลหุตรงตามฉันทลักษณ์
๓. ทำให้คำสละสลวย อ่านง่าย สวดง่าย

บท ๔

วิธีเรียกชื่ออักษร ออกเสียงอักษร และต่ออักษร ล้วนเป็นวิธีเกี่ยวกับอักษรของบท ๔ อย่าง ต่อไปนี้

ปทํ จตุพฺพิธํ วุตฺตํ นามาขฺยาโตปสคฺคญฺจ
นิปาตญฺจาติ วิญฺญูหิ อสฺโส ขลฺวาภิธาวติ.

ผู้รู้กล่าวว่า บทมี ๔ อย่าง คือ

๑.	**นาม**	เช่น	**อสฺโส**	ม้า
๒.	**อาขฺยาต**	เช่น	**ธาวติ**	วิ่ง
๓.	**อุปสัค**	เช่น	**อภิ**	เร็วยิ่ง
๔.	**นิบาต**	เช่น	**ขลุ**	ทราบมาว่า

อธิบายบท ๔

๑. **นาม** คือ บทหรือคำที่น้อมไปสู่เนื้อความที่เป็นสภาวะ ลักษณะ และอาการ แสดงไว้ในนามกัณฑ์ สมาสกัณฑ์ ตัทธิตกัณฑ์ และกิตกกัณฑ์

๒. **อาขยาต** คือ คำกล่าวอรรถกิริยา หรือกิริยาอาขยาต แสดงไว้ในอาขฺยาตกัณฑ์

๓. **อุปสัค** คือ คำที่ปรุงแต่อรรถของลิงค์และธาตุให้พิเศษขึ้น ประกอบหน้านามและกิริยา แสดงไว้ตอนท้ายของนามกัณฑ์

๔. **นิบาต** คือ คำที่ตกแทรกลงระหว่างนามและกิริยา ไม่เปลี่ยนรูปไปตามลิงค์ วิภัตติ และพจน์ แสดงไว้ตอนท้ายของนามกัณฑ์ ต่อจากอุปสัค

บทสนธิ ๒

บทสนธิ คือบทที่จะทำการต่อให้เป็นสนธิ มี ๒ อย่าง

๑. บทที่มีวิภัตติแยกกัน (อยู่นอกสมาส)

เช่น **จตฺตาโร อิเม** ต่อเป็น **จตฺตาโรเม**
เทฺว อิเม ต่อเป็น **เทฺวเม**

๒. บทที่มีวิภัตติรวมกัน (อยู่ในสมาส) นิยมลบวิภัตติของบทหน้า

เช่น **นีล อุปฺปลํ** ต่อเป็น **นีลุปฺปลํ**
โสต อาปนฺโน ต่อเป็น **โสตาปนฺโน**

อักษรสนธิ ๓

อักษรสนธิ คืออักษรที่เป็นจุดเชื่อมต่อสนธิ ๓ ประเภท คือ

๑. **สรสนธิ**	การต่อระหว่างสระกับสระ หรือกับพยัญชนะ หรือกับนิคคหิต
๒. **พยัญชนสนธิ**	การต่อระหว่างพยัญชนะกับพยัญชนะ หรือกับสระ
๓. **นิคคหีตสนธิ**	การต่อระหว่างนิคคหิตกับสระ หรือกับพยัญชนะ

๑. สรสนธิ

สรสนธิ คือการต่อสระกับสระ มี ๗ วิธี คือ โลปะ อาเทสะ อาคมะ วิการะ ปกติ ทีฆะ รัสสะ (เว้นสัญโญคะ)

๑. โลปะ ลบสระ มี ๒ วิธี

๑.๑. ลบสระหน้า

เช่น	**ยสฺส อินฺทฺริยานิ**	เป็น	**ยสฺสินฺทฺริยานิ**
	มาตุ อุปฏฺฐานํ	เป็น	**มาตุปฏฺฐานํ**
	ปญฺญา อินฺทฺริยํ	เป็น	**ปญฺญินฺทฺริยํ**

๑.๒. ลบสระหลัง

เช่น	**อิติ อปิ โส**	เป็น	**อิติปิ โส**
	จกฺขุ อินฺทฺริยํ	เป็น	**จกฺขุนฺทฺริยํ**
	จตฺตาโร อิเม	เป็น	**จตฺตาโรเม**
	ภควา อิติ	เป็น	**ภควาติ**

๒. อาเทสะ แปลงสระ มี ๒ วิธี คือ

๒.๑. **อาเทศสระหน้า** คือเพราะสระหลัง อาเทศ อิ เอ เป็น ย, อุ โอ เป็น ว

เช่น	**วุตฺติ อสฺส**	เป็น	**วุตฺยสฺส**	(อิ เป็น ย)
	เต อสฺส	เป็น	**ตฺยสฺส**	(เอ เป็น ย)
	พหุ อาพาโธ	เป็น	**พหฺวาพาโธ**	(อุ เป็น ว)
	อถ โข อสฺส	เป็น	**อถ ขฺวสฺส**	(โอ เป็น ว)

๒.๒. **อาเทศสระหลัง** คืออาเทศ เอ ของ เอว ที่อยู่หลัง ยถา ตถา ให้เป็น ริ บ้าง แล้วทำรัสสะสระหน้า

เช่น	**ยถา เอว**	เป็น	**ยถริว**
	ตถา เอว	เป็น	**ตถริว**

๓. อาคมะ ลงสระใหม่ มี ๒ วิธี คือ

๓.๑. **ลงสระ อ** คือเพราะพยัญชนะหลัง ให้ลบสระ โอ หน้าแล้ว ลงสระ อ มาใหม่บ้าง

เช่น	**โส สีลวา**	เป็น	**ส สีลวา**
	เอโส ธมฺโม	เป็น	**เอส ธมฺโม**

๓.๒. **ลงสระ โอ** คือเพราะพยัญชนะหลัง ให้ลบสระ อ หน้าแล้ว ลงสระ โอ มาใหม่บ้าง

เช่น	**ปร สตํ**	เป็น	**ปโรสตํ**
	ปร สหสฺสํ	เป็น	**ปโรสหสฺสํ**

๔. วิการะ ทำสระให้ต่างจากเดิม มี ๒ วิธี คือ

๔.๑. **วิการสระหน้า** คือเมื่อลบสระหลังแล้ว วิการสระหน้า คือ อิ เป็น เอ, อุ เป็น โอ

เช่น	**มุนิ อาลโย**	เป็น	**มุเนลโย**
	สุ อตฺถิ	เป็น	**โสตฺถิ**

๔.๒. **วิการสระหลัง** คือเมื่อลบสระหน้าแล้ว วิการสระหลัง คือ อิ เป็น เอ, อุ เป็น โอ

เช่น	**พนฺธุสฺส อิว**	เป็น	**พนฺธุสฺเสว**
	ยถา อุทเก	เป็น	**ยโถทเก**

๕. ปกติ ปรกติสระไว้ตามเดิม ไม่เปลี่ยนแปลง

เช่น **โก อิมํ** คงเป็น **โก อิมํ**

๖. ทีฆะ ทำสระเสียงสั้นให้ยาว มี ๒ วิธี คือ

๖.๑. **ทีฆะสระหน้า** คือเมื่อลบสระหลังแล้ว ให้ทำทีฆะสระหน้าบ้าง

เช่น	**โลกสฺส อิติ**	เป็น	**โลกสฺสาติ**
	สาธุ อิติ	เป็น	**สาธูติ**

๖.๒. **ทีฆะสระหลัง** คือเมื่อลบสระหน้าแล้ว ให้ทำทีฆะสระหลังบ้าง

เช่น	**พุทฺธ อนุสฺสติ**	เป็น	**พุทฺธานุสฺสติ**
	อติ อิโต	เป็น	**อตีโต**

๗. รัสสะ ทำสระเสียงยาวให้สั้น มีวิธีดังนี้

ถ้ามีพยัญชนะหรือ เอว ศัพท์อยู่หลัง ให้รัสสะสระหน้าบ้าง

เช่น	**โภวาที นาม**	เป็น	**โภวาทิ นาม**
	ยถา เอว	เป็น	**ยถริว**

๒. พยัญชนสนธิ

พยัญชนสนธิ คือการต่อพยัญชนะกับพยัญชนะ หรือกับนิคคหิต มี ๕ วิธี คือ โลปะ อาเทสะ อาคมะ ปกติ สัญโญคะ (เว้นวิการะ ทีฆะ รัสสะ)

๑. โลปะ ลบพยัญชนะ มี ๑ อย่าง คือ

เมื่อลบสระหลังจากนิคคหิตแล้ว ถ้ามีพยัญชนะเหมือนกันซ้อนกัน ๒ ตัว ให้ลบ ๑ ตัว

เช่น	**เอวํ อสฺส**	เป็น	**เอวํส**
	ปุปฺผํ อสฺสา	เป็น	**ปุปฺผํสา**

๒. อาเทสะ อาเทศพยัญชนะ มี ๔ วิธี คือ

๒.๑. เพราะสระหลัง อาเทศ ติ เป็น จ แล้วซ้อน จฺ

เช่น	**อิติ เอวํ**	เป็น	**อิจฺเจวํ**
	อิติ อาทิ	เป็น	**อิจฺจาทิ**

เพราะสระหลัง อาเทศ อภิ เป็น อพฺภ

เช่น	**อภิ อุคฺคจฺฉติ**	เป็น	**อพฺภุคฺคจฺฉติ**
	อภิ อกฺขานํ	เป็น	**อพฺภกฺขานํ**

เพราะสระหลัง อาเทศ อธิ เป็น อชฺฌ

เช่น **อธิ อคมา** เป็น **อชฺฌคมา**

อธิ โอกาโส เป็น **อชฺโฌกาโส**

๒.๒. เพราะสระหลัง อาเทศ ธ ของ อิธ ที่อยู่หลังจาก เอกํ เป็น ท

เช่น **เอกํ อิธ อหํ** เป็น **เอกมิทาหํ**

๒.๓. เพราะสระหรือพยัญชนะข้างหลัง อาเทศพยัญชนะได้ไม่จำกัด

เช่น **สาธุ ทสฺสนํ** เป็น **สาหุ ทสฺสนํ** (ธ เป็น ห)

ทุกฺกตํ เป็น **ทุกฺกฏํ** (ต เป็น ฏ)

ปนีตํ เป็น **ปณีตํ** (น เป็น ณ)

๒.๔. เพราะพยัญชนะหลัง อาเทศ อว เป็น โอ

เช่น **อวนทฺธา** เป็น **โอนทฺธา**

อวกาโส เป็น **โอกาโส**

๓. อาคมะ ลงพยัญชนะใหม่ ๙ ตัว คือ คฺ ยฺ วฺ มฺ ทฺ นฺ ตฺ รฺ หฺ (ลฺ)

คฺ อาคม เช่น **ปา เอว** เป็น **ปเคว**

ยฺ อาคม เช่น **ยถา อิทํ** เป็น **ยถยิทํ**

วฺ อาคม เช่น **ติองฺคุลํ** เป็น **ติวงฺคุลํ**

มฺ อาคม เช่น **ลหุ เอสฺสติ** เป็น **ลหุเมสฺสติ**

ทฺ อาคม เช่น **อุ อคฺโค** เป็น **อุทคฺโค**
นฺ อาคม เช่น **อิโต อายติ** เป็น **อิโตนายติ**
ตฺ อาคม เช่น **ยสฺมา อิห** เป็น **ยสฺมาติห**
รฺ อาคม เช่น **นิ อนฺตรํ** เป็น **นิรนฺตรํ**
ฬฺ อาคม เช่น **ฉ อภิญฺญา** เป็น **ฉฬภิญฺญา**

๔. ปกติ ปรกติพยัญชนะไว้ตามเดิม ไม่เปลี่ยนแปลง

เช่น **สาธุ** คงเป็น **สาธุ**

๕. สัญโญคะ ซ้อนพยัญชนะใหม่ มี ๒ วิธี คือ

๕.๑. **สทิสเทฺวภาวะ** ซ้อนพยัญชนะเหมือนกัน ตามหลักพยัญชนะสังโยค (บทที่ ๕)

เช่น **อิธ ปโมทติ** เป็น **อิธปฺปโมทติ**
อปมาโท เป็น **อปฺปมาโท**
วิปยุตโต เป็น **วิปฺปยุตฺโต**

๕.๒. **อสทิสเทฺวภาวะ** ซ้อนพยัญชนะต่างกัน ตามหลักพยัญชนะสังโยค (บทที่ ๕)

เช่น **ปฆรติ** เป็น **ปคฺฆรติ**
ปรมฌานํ เป็น **ปรมชฺฌานํ**
ทุภิกฺขํ เป็น **ทุพฺภิกฺขํ**
สฺวาขาโต เป็น **สฺวากฺขาโต**
ตณฺหาขโย เป็น **ตณฺหกฺขโย**

๓. นิคคหีตสนธิ

นิคคหีตสนธิ คือการต่อนิคคหิตกับสระ หรือกับพยัญชนะ มี ๔ วิธี คือ โลปะ อาเทสะ อาคมะ ปกติ (เว้น วิการะ ทีฆะ รัสสะ สัญโญคะ)

๑. โลปะ ลบนิคคหิต มี ๑ อย่าง คือ

เพราะสระหรือพยัญชนะหลัง ให้ลบนิคคหิตข้างหน้าบ้าง

เช่น	**ตาสํ อหํ**	เป็น	**ตาสาหํ**
	อริยสจฺจานํ ทสฺสนํ	เป็น	**อริยสจฺจาน ทสฺสนํ**
	เอตํ พุทฺธานํ สาสนํ	เป็น	**เอตํ พุทฺธาน สาสนํ**

๒. อาเทสะ อาเทศนิคคหิต มี ๕ อย่าง คือ

๒.๑. เพราะพยัญชนะวรรคข้างหลัง อาเทศนิคคหิตเป็นพยัญชนะตัวสุดท้ายของวรรคนั้นๆ บ้าง

เช่น	**เอวํ โข**	เป็น	**เอวงฺโข**
	ตํ ชาตํ	เป็น	**ตญฺชาตํ**
	ตํ ฐานํ	เป็น	**ตณฺฐานํ**
	ตํ ตโนติ	เป็น	**ตนฺตโนติ**
	ตํ ผลํ	เป็น	**ตมฺผลํ**

๒.๒. เพราะ เอ หรือ ห ข้างหลัง อาเทศนิคคหิตเป็น ญฺ

เช่น	**ตํ เอว**	เป็น	**ตญฺเญว**
	ตํ หิ	เป็น	**ตญฺหิ**

๓. เพราะ ย ข้างหลัง อาเทศนิคคหิตกับ ย เป็น ญฺ แล้ว

ซ้อน ญฺ

เช่น **สํโยโค** เป็น **สญฺโญโค**
สํโยชนํ เป็น **สญฺโญชนํ**

๔. เพราะ ล ข้างหลัง อาเทศนิคคหิตเป็น ลฺ

เช่น **ปุํลิงฺคํ** เป็น **ปุลฺลิงฺคํ**

๕. เพราะสระข้างหลัง อาเทศนิคคหิตเป็น มฺ และ ทฺ

เช่น **ตํ อหํ** เป็น **ตมหํ**
ยํ อนิจฺจํ เป็น **ยทนิจฺจํ**

๓. อาคมะ ลงนิคคหิตใหม่ มีวิธีดังนี้

เพราะสระหรือพยัญชนะข้างหลัง ลงนิคคหิตอาคมได้บ้าง

เช่น **จกฺขุ อุทปาทิ** เป็น **จกฺขุํ อุทปาทิ**
อวสิโร เป็น **อวํสิโร**

๔. ปกติ ปรกตินิคคหิตไว้ตามเดิม ไม่เปลี่ยนแปลง

เช่น **ธมฺมํ จเร** คงเป็น **ธมฺมํ จเร**

เมื่อรู้วิธีเรียกชื่ออักษร วิธีออกเสียงอักษร และวิธีต่ออักษรดีแล้ว ทั้งหมดล้วนเป็นวิธีเกี่ยวกับอักษรที่มีอยู่ในบท ๔ อย่าง ดังกล่าวแล้ว (ย้อนดูหน้า ๑๓) ต่อไปจะแสดงวิธีของบททั้ง ๔ คือ **นาม อุปสัค นิบาต** และ**อาขยาต** ไปตามลำดับ ให้ตรงตามพระไตรปิฎก

จบ สนธิกัณฑ์ที่ ๑

๒. นามกัณฑ์
นาม = ปกติลิงค์ + วิภัตตินาม

นาม คือ คำที่น้อมไปสู่เนื้อความที่ซ่อนอยู่ในทัพพวัตถุอันเป็นตัวจริง และน้อมความหมายของทัพพวัตถุมาซ่อนไว้ในคำนาม(บัญญัติ) ทำให้รู้จักสภาวะ ลักษณะ อาการ ที่เป็นปกติตามสภาพ แล้วเรียกว่า มนุษย์ สัตว์ วัตถุ สิ่งของ สถานที่ ธรรมะ เป็นต้น ซึ่งในบาลีไวยากรณ์เรียกว่า "**นาม**" หรือ "**ปกติลิงค์**"

๒.๑. นาม ๓

นาม มีเส้นทางมาจากแหล่งกำเนิด ๓ ทาง คือ

๑. **สมาส** ย่อนามกับนาม (นาม+นาม) สำเร็จเป็นนาม
๒. **ตัทธิต** รวมนามกับปัจจัย (นาม+ปัจจัย) สำเร็จเป็นนาม
๓. **กิตก์** รวมธาตุกับปัจจัย (ธาตุ+ปัจจัย) สำเร็จเป็นนาม

นาม มี ๓ ประเภท คือ **สุทธนาม** **คุณนาม** และ**สัพพนาม**

สุทธนาม

สุทธนาม หรือ **วิเสสยนาม** หรือ **นามนาม** คือคำนามล้วนๆ เป็นบทเดี่ยวหรือบทหลักที่ควรขยายเนื้อความให้พิเศษขึ้น เป็นชื่อของคน สัตว์ วัตถุสิ่งของ สถานที่ สภาวะ ลักษณะ อาการ ตามความเป็นจริง มี ๒ อย่าง ดังนี้

๑. **สาธารณนาม** ชื่อทั่วไปกับทุกสิ่ง ไม่ได้จำเพาะเจาะจงคน

สิ่งของ สถานที่ หรือสภาวธรรม

เช่น	**มนุสฺโส**	มนุษย์	(คน)
	ธนํ	ทรัพย์	(สิ่งของ)
	นครํ	เมือง	(สถานที่)
	กุสลํ	กุศลธรรม	(สภาวธรรม)

๒. **อสาธารณนาม** ชื่อเฉพาะเจาะจง คน สิ่งของ สถานที่

เช่น	**สาริปุตฺโต**	พระสารีบุตร	(คน)
	สุวณฺณํ	ทองคำ	(สิ่งของ)
	สาวตฺถี	เมืองสาวัตถี	(สถานที่)
	ญาณํ	ปัญญาญาณ	(สภาวธรรม)

สุทธนาม จะมีคุณนามมาขยายให้รู้ลักษณะพิเศษขึ้นได้อีก

คุณนาม

คุณนาม หรือ **วิเสสนนาม** คือ คำขยายให้รู้ลักษณะพิเศษของสุทธนามให้รู้ว่า ดี ชั่ว สูง ต่ำ ดำ ขาว ยาว สั้น เป็นต้น มี ๓ ชั้น ดังนี้

๑. **ปกติ** คือ คุณนามชั้นปกติทั่วไป ไม่มีความพิเศษ

เช่น	**กุสโล ภิกฺขุ**	ภิกษุผู้ฉลาด
	ปาโป ปาปปรายโน	คนชั่ว มุ่งสู่กรรมชั่ว

๒. **วิเศษ** คือ คุณนามชั้นพิเศษขึ้นกว่าปกติ จะมี **ตร อิย อิสิก**-ปัจจัย หรือ **อติ**-อุปสัค เป็นเครื่องหมาย

เช่น	**ปณฺฑิตตโร**	ฉลาดยิ่ง ฉลาดกว่า

ปาปิโย ปาปิสิโก บาปยิ่ง บาปกว่า

๓. **อติวิเศษ** คือ คุณนามชั้นพิเศษที่สุด จะมี **ตม อิฏฺฐ**-ปัจจัย หรือ **อติวิย**-ศัพท์ เป็นเครื่องหมาย

เช่น **เสยฺโย, เสฏฺโฐ** ประเสริฐที่สุด

อติวิย โสภมาโน งดงามเหลือเกิน

สัพพนาม

สัพพนาม คือ คำที่ใช้แทนสุทธนาม ทั้งปุงลิงค์ อิตถีลิงค์ นปุงสกลิงค์ เหมือนเป็นคุณนาม มี ๒๗ ตัว คือ

สพฺพ กตร กตม, อุภย อิตร อญฺญ, อญฺญตร อญฺญตม, ปุพฺพ ปร อปร, ทกฺขิณ อุตฺตร อธร, ย ต เอต อิม อมุ กึ, เอก อุภ ทฺวิ ติ จตุ ตุมฺห อมฺห

สัพพนาม ๒๗ ตัว พร้อมคำแปล		
ที่	สัพพนาม	คำแปล
๑	**สพฺพ**	ทั้งหมด ทั้งปวง ทั้งสิ้น สรรพ
๒	**กตร**	ไหน เป็นอย่างไร เป็นไฉน อะไรบ้าง
๓	**กตม**	ไหน เป็นอย่างไร เป็นไฉน อะไรบ้าง
๔	**อุภย**	ทั้งสอง ทั้งคู่
๕	**อิตร**	อื่น อื่นอีก อื่นๆ นอกนี้
๖	**อญฺญ**	อื่น
๗	**อญฺญตร**	อื่น บางอย่าง บางเวลา บางคน คนใดคนหนึ่ง

๘	**อญฺญตม**	อื่น บางอย่าง บางเวลา บางคน คนใดคนหนึ่ง
๙	**ปุพฺพ**	ก่อน ข้างหน้า เบื้องหน้า ตะวันออก บูรพะ เคย
๑๐	**ปร**	อื่น ตรงข้าม นอก นอกนี้ หลัง
๑๑	**อปร**	อื่นอีก อื่นๆ ยังมีอีก ประการหนึ่ง
๑๒	**ทกฺขิณ**	เบื้องขวา ด้านขวา ใต้ ทักษิณ
๑๓	**อุตฺตร**	เบื้องซ้าย ด้านซ้าย เบื้องบน เหนือ สูง อุดร
๑๔	**อธร**	ใต้ ภายใต้ เบื้องล่าง ต่ำ
๑๕	**ย**	ใด
๑๖	**ต**	นั้น (วิเสสนะ), เขา มัน (ปุริสะ)
๑๗	**เอต**	นั่น นี่ (นอกหัตถบาส)
๑๘	**อิม**	นี้ (ในหัตถบาส)
๑๙	**อมุ**	โน้น
๒๐	**กึ**	อะไร ใคร อย่างไร ไหน ไร
๒๑	**เอก**	หนึ่ง เดียว พวกหนึ่ง บางพวก (สังขยา)
๒๒	**อุภ**	ทั้งสอง ทั้งคู่
๒๓	**ทฺวิ**	สอง (สังขยา)
๒๔	**ติ**	สาม (สังขยา)
๒๕	**จตุ**	สี่ (สังขยา)
๒๖	**ตุมฺห**	ท่าน เธอ คุณ เจ้า (ปุริสะ)
๒๗	**อมฺห**	เรา ข้าพเจ้า ผม ฉัน (ปุริสะ)

สัพพนามทั้ง ๒๗ ตัวนี้ มี ๓ กลุ่ม คือ (๑) **ปุริสสัพพนาม** (๒) **วิเสสนสัพพนาม** (๓) **สังขยาสัพพนาม**

(๑) ปุริสสัพพนาม

ปุริสสัพพนาม คือสัพพนามที่บ่งถึงบุรุษ ในการเล่าเรื่องและสนทนา มี ๓ บุรุษ คือ

๑. **ปฐมบุรุษ** ใช้ **ต** สัพพนาม แปลว่า เขา มัน เป็นต้น แทนชื่อคนหรือสิ่งที่เราเอ่ยถึง

เช่น **โส คามํ คจฺฉติ.**
เขาไปบ้าน

๒. **มัชฌิมบุรุษ** ใช้ **ตุมฺห** สัพพนาม แปลว่า ท่าน เธอ คุณ เจ้า เป็นต้น แทนชื่อคนที่เราพูดด้วย

เช่น **ตุมฺเห กุสลํ กโรถ.**
ท่านทั้งหลายจงพากันทำกุศล

๓. **อุตตมบุรุษ** ใช้ **อมฺห** สัพพนาม แปลว่า เรา ข้าพเจ้า ผม ฉัน เป็นต้น แทนชื่อตนเอง

เช่น **อหํ ปญฺจ สีลานิ สมาทิยามิ.**
ข้าพเจ้าสมาทานศีล ๕

(๒) วิเสสนสัพพนาม

วิเสสนสัพพนาม คือสัพพนามที่ใช้แทนและขยายสุทธนามเหมือนเป็นคุณนาม มี ๒ อย่าง

๑. **อนิยมะ** คือวิเสสนสัพพนามที่บ่งความไม่แน่นอน มี ๑๓

ตัว คือ **สพฺพ** ทั้งปวง, **กตร กตม** คนไหน อะไรบ้าง, **อุภย** ทั้งสอง, **อิตร** นอกนี้, **อญฺญ** อื่น, **อญฺญตร อญฺญตม** คนใดคนหนึ่ง สิ่งใดสิ่งหนึ่ง, **ปร** อื่น, **อปร** อื่นอีก, **ย** ใด, **เอก** หนึ่ง พวกหนึ่ง, **กึ** อะไร ไหน

๒. **นิยมะ** คือวิเสสนสัพพนามที่บอกความแน่นอน มี ๘ ตัว คือ **ปุพฺพ** ข้างหน้า, **ทกฺขิณ** ด้านขวา, **อุตฺตร** ด้านซ้าย ทิศเหนือ, **อธร** ด้านล่าง ภายใต้, **ต** นั้น, **เอต** นั่น, **อิม** นี้, **อมุ** โน้น

(๓) สังขยาสัพพนาม

สังขยาสัพพนาม คือสัพพนามที่ใช้นับจำนวนสุทธนาม มี ๕ ตัว คือ **เอก** หนึ่ง, **อุภ** ทั้งสอง, **ทฺวิ** สอง, **ติ** สาม, **จตุ** สี่

โปรดทราบว่า สุทธนาม คุณนาม และสัพพนาม ทั้ง ๓ ต้องประกอบด้วยลิงค์ การันต์ วิภัตติ และวจนะ จึงสามารถนำไปประกอบในประโยคต่างๆ เช่น **มนุสฺโส, สาริปุตฺโต, สุนฺทโร, สพฺโพ, โย, โส, ตฺวํ, อหํ** เป็นต้น

ลิงค์ การันต์ วิภัตติ และวจนะ ทั้ง ๔ นี้ จะประกอบรวมอยู่ในสุทธนาม คุณนาม และสัพพนาม

๒.๒. ลิงค์ หรือ ปกติลิงค์ ๓

ลิงค์ หรือ **ปกติลิงค์** คือ คำนามเดิมหรือศัพท์เดิม ที่มีเนื้อความเป็นสภาวะ ลักษณะ อาการ ซ่อนอยู่ มี ๓ อย่าง คือ

๑. **ปุงลิงค์** สภาวะ ลักษณะ อาการที่ซ่อนอยู่ รู้ได้ง่ายเหมือนผู้ชาย เรียกว่า ปุงลิงค์

๒. **อิตถีลิงค์** สภาวะ ลักษณะ อาการที่ซ่อนอยู่ รู้ได้ยากเหมือนผู้หญิง เรียกว่า อิตถีลิงค์

๓. **นปุงสกลิงค์** สภาวะ ลักษณะ อาการที่ซ่อนอยู่ รู้ได้ไม่ง่ายไม่ยาก เรียกว่า นปุงสกลิงค์

ลิงค์ ๒ ประเภท

ลิงค์อันเป็นเนื้อความที่ซ่อนอยู่ในคำนามนั้น มี ๒ ประเภท

๑. **ลิงค์โดยชาติกำเนิด** คือ เป็นลิงค์ตามปกติของตัวจริง

เช่น	**ปุริโส**	ชาย	เป็นปุงลิงค์
	อิตฺถี	หญิง	เป็นอิตถีลิงค์
	จิตฺตํ	จิต	เป็นนปุงสกลิงค์

๒. **ลิงค์โดยสมมติ** คือ เป็นลิงค์ตามสมมุติขึ้น

เช่น	**ทาโร**	ภรรยา	เป็นปุงลิงค์
	ปจวี	แผ่นดิน	เป็นอิตถีลิงค์
	สุขํ	ความสุข	เป็นนปุงสกลิงค์

จำแนกนาม ๓ โดยลิงค์ ๓

๑. **สุทธนาม** บางศัพท์เป็นลิงค์เดียว

เช่น **ปุริโส** ชาย เป็นปุงลิงค์อย่างเดียว

อิตฺถี หญิง เป็นอิตถีลิงค์อย่างเดียว
จิตฺตํ จิต เป็นนปุงสกลิงค์อย่างเดียว

บางศัพท์เป็นได้ ๒ ลิงค์

เช่น **ราชา** พระราชา เป็นปุงลิงค์
ราชินี พระราชินี เป็นอิตถีลิงค์
โพธิ โพธิกุมาร เป็นปุงลิงค์
โพธิ โพธิญาณ เป็นอิตถีลิงค์
ทิวโส ทิวสํ วัน เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์

๒. **คุณนาม**และ**สัพพนาม** เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ เพราะต้องเปลี่ยนลิงค์ไปตามสุทธนามที่ตนขยายและใช้แทน

เช่น **กลฺยาโณ ปุริโส** บุรุษดี เป็นปุงลิงค์
กลฺยาณี อิตฺถี หญิงดี เป็นอิตถีลิงค์
กลฺยาณํ จิตฺตํ จิตดี เป็นนปุงสกลิงค์
โส ปุริโส บุรุษคนนั้น เป็นปุงลิงค์
สา อิตฺถี หญิงคนนั้น เป็นอิตถีลิงค์
ตํ จิตฺตํ จิตดวงนั้น เป็นนปุงสกลิงค์

๒.๓. การันต์ ๘

การันต์ คืออักษรสุดท้ายของปกติลิงค์ มี ๘ คือ อ อา อิ อี อุ อู โอ อํ (นิคคหิต)

จำแนกลิงค์ ๓ โดยการันต์ ๘

๑. **ปุงลิงค์** มีการันต์ ๘ คือ อ อา อิ อี อุ อู โอ อํ

เช่น	**ปุริส**	ชาย	เป็นอการันต์
	สา	สุนัข	เป็นอาการันต์
	อคฺคิ	ไฟ	เป็นอิการันต์
	ทณฺฑี	ผู้มีไม้เท้า	เป็นอีการันต์
	ภิกฺขุ	ภิกษุ	เป็นอุการันต์
	อภิภู	ผู้เป็นใหญ่	เป็นอูการันต์
	โค	วัว	เป็นโอการันต์
	กึ (โก)	อะไร ใคร	เป็นนิคคหีตการันต์

๒. **อิตถีลิงค์** มีการันต์ ๖ คือ อา อิ อี อุ อู อํ (เว้น อ โอ)

เช่น	**กญฺญา**	สาวน้อย	เป็นอาการันต์
	รตฺติ	กลางคืน	เป็นอิการันต์
	อิตฺถี	หญิง	เป็นอีการันต์
	ยาคุ	ข้าวยาคู	เป็นอุการันต์
	ชมฺพู	ต้นหว้า	เป็นอูการันต์
	กึ (กา)	อะไร ใคร	เป็นนิคคหีตการันต์

๓. **นปุงสกลิงค์** มีการันต์ ๘ คือ อ อา อิ อี อุ อู โอ อํ

เช่น	**จิตฺต**	จิต	เป็นอการันต์
	อสฺสทฺธา	ไม่มีศรัทธา	เป็นอาการันต์
	อฏฺฐิ	กระดูก	เป็นอิการันต์

สุขการี	ทำให้มีสุข	เป็นอีการันต์
อายุ	อายุ	เป็นอุการันต์
โคตฺรภู	ข้ามโคตร	เป็นอูการันต์
จิตฺตโค	วัวด่าง	เป็นโอการันต์
กึ (กึ)	อะไร ใคร	เป็นนิคคหีตการันต์

ที่มาจากแหล่งกำเนิดทั้ง ๓ แต่ยังไม่ตรงตามพระไตรปิฎก เพราะยังไม่ได้ประกอบด้วยวิภัตติ ฉะนั้น จึงต้องลงวิภัตติประกอบไว้ท้ายสุดของคำนั้นๆ (ดูตารางหน้า ๕๒) เพื่อจำแนกปกติลิงค์ให้ได้เสียงและเนื้อความเป็นการกะตามฐานะ จึงตรงตามพระไตรปิฎก

๒.๔. วิภัตตินาม

วิภัตติ คือ **กมฺมาทิวเสน เอกตฺตาทิวเสน จ ลิงฺคตฺถํ วิภชนฺตีติ วิภตฺติโย.** คำศัพท์ที่จำแนกอรรถของลิงค์ (ลิงคัตถะ) โดยกรรมและเอกพจน์เป็นต้น ชื่อว่า วิภัตติ

วิภัตติ หมายถึง คำศัพท์ที่เป็นอักษรและเสียงประกอบต่อท้ายปกติลิงค์ **ในนามกัณฑ์ สมาสกัณฑ์ ตัทธิตกัณฑ์ และกิตกกัณฑ์** ทำหน้าที่จำแนกปกติลิงค์ให้มีรูป เสียง และอรรถ ให้ต่างกันโดยการกะ ๖ อย่าง คือ **กัตตุ กัมมะ กรณะ สัมปทานะ อปาทานะ** และ **โอกาสะ** เพื่อให้มีเนื้อความสัมพันธ์กับกิริยาและนามในประโยคเดียวกัน มี ๗ ลำดับ ๑๔ ตัว เป็นเอกพจน์ ๗ พหูพจน์ ๗ ดังตารางต่อไปนี้

นามวิภัตติ ๗ ลำดับ ๑๔ ตัว พร้อมคำแปล			
ลำดับวิภัตติ	เอก	พหุ	คำแปล
ปฐมา กัตตุ+กัมมะ	สิ	โย	อันว่า (หรือไม่แปล)
อาลปนะ อาลปนะ	สิ	โย	แน่ะ ดูก่อน ข้าแต่ นี่ (หรือไม่แปล)
ทุติยา กัมมะ	อํ	โย	ซึ่ง สู่ ยัง สิ้น ตลอด กะ เฉพาะ
ตติยา กัตตุ-กรณะ	นา	หิ	ด้วย โดย อัน ตาม เพราะ มี ด้วยทั้ง
จตุตถี สัมปทานะ	ส	นํ	แก่ เพื่อ ต่อ สำหรับ
ปัญจมี อปาทานะ	สฺมา	หิ	แต่ จาก กว่า เหตุ เพราะ
ฉัฏฐี สามีสัมพันธะ	ส	นํ	แห่ง ของ เมื่อ บรรดา
สัตตมี โอกาสะ	สฺมึ	สุ	ใน ใกล้ ที่ ครั้นเมื่อ เพราะ เหนือ บน ณ บรรดา

นามวิภัตติเหล่านี้ มีความสำคัญเป็นอันดับหนึ่ง เพราะเป็นเครื่องหมายของนามทั้งหมด จึงควรจำไว้ให้ขึ้นใจ

ปฐมา กับ อาลปนะ ใช้วิภัตติเดียวกัน

คำแปลวิภัตติฝ่ายพหูพจน์ ให้เพิ่มคำว่า ทั้งหลาย หรือ ท.

๒.๕. วจนะหรือพจน์

วจนะ หรือ **พจน์** คือวิภัตติที่บ่งจำนวนสุทธนามให้รู้ว่าน้อยหรือมาก มี ๒ วจนะ คือ

๑. **เอกวจนะ** หรือ **เอกพจน์** บ่งจำนวนสุทธนามว่า หนึ่ง

เช่น **ปุริโส** ชายหนึ่งคน
อิตฺถี หญิงหนึ่งคน
จิตฺตํ จิตหนึ่งดวง

๒. **พหุวจนะ** หรือ **พหูพจน์** บ่งจำนวนของสุทธนามว่า ทั้งหลาย พวก เหล่า

เช่น	**ปุริสา**	ชายหลายคน (ชายทั้งหลาย)
	อิตฺถิโย	หญิงหลายคน (หญิงทั้งหลาย)
	จิตฺตานิ	จิตหลายดวง (จิตทั้งหลาย)

เมื่อรู้รายละเอียดของคำนามโดยลิงค์ การันต์ วิภัตติ และพจน์แล้ว ต่อไปจะนำเอานามศัพท์ทั้ง ๓ ลิงค์ ๘ การันต์ ๑๔ วิภัตติ ๒ พจน์ มาร้อยรวมกันให้เป็นระเบียบเหมือนพวงมาลา เรียกชื่อว่า "**นามสัททปทมาลา**" แปลว่า "รวมระเบียบบทของนามศัพท์" เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาบทต่าง ๆของคำนามแต่ละศัพท์

๒.๖. สัททปทมาลา

ระเบียบบทของนามศัพท์ตามลำดับวิภัตติ

สัททปทมาลา คือ วิธีจำแนกนามศัพท์ออกเป็นบท ๆ ตามลำดับวิภัตติ ๑๔ ตัว รวมไว้ด้วยกันอย่างเป็นระเบียบ (ถ้านับอาลปนะด้วยเป็น ๑๖ ตัว) เพื่อให้เห็นรูปศัพท์และเนื้อความที่แตกต่างกันอยู่ในที่เดียวกัน ซึ่งจะมีประโยชน์ต่อการศึกษาเรียนรู้ และง่ายต่อการนำบทที่จำแนกแล้วไปสัมพันธ์เนื้อความเข้ากับบทอื่น โดยเรียงต่อกันไปตามลำดับ ลิงค์ การันต์ วิภัตติ และวจนะ

นามศัพท์ที่เป็นลิงค์และการันต์เดียวกัน มีการจำแนกรูปศัพท์เป็นแบบเดียวกัน ซึ่งจะง่ายต่อการกำหนดรู้

คำนามที่จะถูกจำแนกด้วยวิภัตตินาม มี ๓ ประเภท คือคำนามที่โอนมาจาก **สมาสกัณฑ์ ตัทธิตกัณฑ์** และ **กิตกกัณฑ์** ซึ่งจะต้องจบด้วยวิธีในนามกัณฑ์นั่นเอง

ส่วนศัพท์จำพวกอุปสัคและนิบาต แม้จะประกอบอรรถของวิภัตติได้ ก็ประกอบได้เฉพาะบางอรรถ จึงจะไม่นำมาจำแนกให้เห็นเป็นตัวอย่าง เมื่อเรียนไปถึงอุปสัคและนิบาต ก็จะสามารถเข้าใจได้โดยไม่ยาก

ต่อไปจะยกตัวอย่างการจำแนกนามศัพท์ทั้ง ๓ ให้เห็นระเบียบบทอย่างครบถ้วน ตามลำดับลิงค์ การันต์ วิภัตติ และวจนะ

สัททปทมาลาในปุงลิงค์

(๑) ปุงลิงค์ อการันต์ **ปุริส** สัททปทมาลา (บุรุษ, ชาย)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจะ
ปฐมา	ปุริโส	ปุริสา
อาลปนะ	ปุริส ปุริสา	ปุริสา
ทุติยา	ปุริสํ	ปุริเส
ตติยา	ปุริเสน	ปุริเสหิ ปุริเสภิ
จตุตถี	ปุริสสฺส (ปุริสาย)*	ปุริสานํ
ปัญจมี	ปุริสา ปุริสมฺหา ปุริสสฺมา	ปุริเสหิ ปุริเสภิ
ฉัฏฐี	ปุริสสฺส	ปุริสานํ
สัตตมี	ปุริเส ปุริสมฺหิ ปุริสสฺมึ	ปุริเสสุ

*รูปว่า ปุริสาย มีใช้ในอรรถ ตุํ ปัจจัย แปลว่า “เพื่อ”

ศัพท์จำแนกตาม

พุทฺธ	พระพุทธเจ้า	**ธมฺม**	พระธรรม
สํฆ (สงฺฆ)	พระสงฆ์	**โลก**	โลก
อาจริย	อาจารย์	**มนุสฺส**	มนุษย์ คน
ปุคฺคล	บุคคล	**ชน**	ชน คน
นร	คน นรชน	**วานร**	ลิง
สีห	ราชสีห์ สิงโต	**สกุณ**	นก
ทารก	เด็กชาย	**รุกฺข**	ต้นไม้
ปมาท	ความประมาท	**จาค**	การสละ
โลภ	ความโลภ	**โทส**	ความโกรธ
โมห	ความหลง	**คาม**	หมู่บ้าน
ชนปท	ชนบท	**นิคม**	นิคม เป็นต้น

(๒) ปุงลิงค์ อการันต์ **มน** สัททปทมาลา (ใจ)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**มโน**	**มนา**
อาลปนะ	**มน มนา**	**มนา**
ทุติยา	**มนํ**	**มเน**
ตติยา	**มนสา มเนน**	**มเนหิ มเนภิ**
จตุตฺถี	**มนโส มนสฺส**	**มนานํ**
ปัญจมี	**มนา มนมฺหา มนสฺมา**	**มเนหิ มเนภิ**
ฉัฏฐี	**มนโส มนสฺส**	**มนานํ**
สัตตมี	**มนสิ มเน มนมฺหิ มนสฺมึ**	**มเนสุ**

ศัพท์จำแนกตาม

มโน วโจ วโย เตโช ตโป เจโต ตโม ยโส
อโย ปโย สิโร ฉนฺโท สโร อุโร รโห อโห.

ใจ วาจา วัย เดช ตบะ ใจ ความมืด ยศ
เหล็ก น้ำนม ศีรษะ ฉันท์ สระน้ำ อก ที่ลับ วัน

(๓) ปุงลิงค์ อการันต์ **คจฺฉนฺต** สัททปทมาลา (ผู้ไปอยู่)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**คจฺฉํ คจฺฉนฺโต**	**คจฺฉนฺโต คจฺฉนฺตา**
อาลปนะ	**คจฺฉํ คจฺฉ คจฺฉา**	**คจฺฉนฺโต คจฺฉนฺตา**
ทุติยา	**คจฺฉนฺตํ**	**คจฺฉนฺเต**
ตติยา	**คจฺฉตา คจฺฉนฺเตน**	**คจฺฉนฺเตหิ คจฺฉนฺเตภิ**
จตุตถี	**คจฺฉโต คจฺฉนฺตสฺส**	**คจฺฉตํ คจฺฉนฺตานํ**
ปัญจมี	**คจฺฉตา คจฺฉนฺตา คจฺฉนฺตมฺหา คจฺฉนฺตสฺมา**	**คจฺฉนฺเตหิ คจฺฉนฺเตภิ**
ฉัฏฐี	**คจฺฉโต คจฺฉนฺตสฺส**	**คจฺฉตํ คจฺฉนฺตานํ**
สัตตมี	**คจฺฉติ คจฺฉนฺเต คจฺฉนฺตมฺหิ คจฺฉนฺตสฺมึ**	**คจฺฉนฺเตสุ**

ศัพท์จำแนกตาม

คจฺฉํ มหํ จรํ ติฏฺฐํ ททํ ภุญฺชํ สุณํ ปจํ
ชยํ ชีรํ วจํ มียํ สรํ กุพฺพํ ชปํ วชํ.

ผู้ไป ผู้ประเสริฐ ผู้เที่ยวไป ผู้ยืน ผู้ให้ ผู้บริโภค ผู้ฟัง ผู้หุง
ผู้ชนะ ผู้ชรา ผู้กล่าว ผู้ตาย ผู้คิดถึง ผู้กระทำ ผู้สวด ผู้ไป

(๔) ปุงลิงค์ อการันต์ **ภวนฺต** สัททปทมาลา (ผู้เจริญ)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	หพุวจนะ
ปฐมา	**ภวํ**	**โภนฺโต ภวนฺโต ภวนฺตา**
อาลปนะ	**โภ ภนฺเต โภนฺต โภนฺตา**	**โภนฺโต ภวนฺโต ภวนฺตา**
ทุติยา	**ภวนฺตํ**	**โภนฺเต ภวนฺเต**
ตติยา	**โภตา ภวตา ภวนฺเตน**	**ภวนฺเตหิ ภวนฺเตภิ**
จตุตถี	**โภโต ภวโต ภวนฺตสฺส**	**ภวตํ ภวนฺตานํ**
ปัญจมี	**ภวตา ภวนฺตา ภวนฺตมฺหา ภวนฺตสฺมา**	**ภวนฺเตหิ ภวนฺเตภิ**
ฉัฏฐี	**โภโต ภวโต ภวนฺตสฺส**	**ภวตํ ภวนฺตานํ**
สัตตมี	**ภวติ ภวนฺเต ภวนฺตมฺหิ ภวนฺตสฺมึ**	**ภวนฺเตสุ**

(๕) ปุงลิงค์ อการันต์ **สนฺต** สัททปทมาลา (สัตบุรุษ)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**สํ สนฺโต**	**สนฺโต สนฺตา**
อาลปนะ	**สํ ส สา**	**สนฺโต สนฺตา**
ทุติยา	**สนฺตํ**	**สนฺเต**
ตติยา	**สตา สนฺเตน**	**สนฺเตหิ สพฺภิ**
จตุตถี	**สโต สนฺตสฺส**	**สตํ สนฺตานํ**
ปัญจมี	**สตา สนฺตา สนฺตมฺหา สนฺตสฺมา**	**สนฺเตหิ สพฺภิ**
ฉัฏฐี	**สโต สนฺตสฺส**	**สตํ สนฺตานํ**
สัตตมี	**สติ สนฺเต สนฺตมฺหิ สนฺตสฺมึ**	**สนฺเตสุ**

(๖) ปุงลิงค์ อการันต์ **ราช** สัทฺทปทมาลา (พระราชา)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**ราชา**	**ราชาโน**
อาลปนะ	**ราช**	**ราชาโน**
ทุติยา	**ราชานํ ราชํ**	**ราชาโน**
ตติยา	**รญฺญา**	**ราชูหิ ราชูภิ ราเชหิ ราเชภิ**
จตุตถี	**รญฺโญ ราชิโน**	**รญฺญํ ราชูนํ ราชานํ**
ปัญจมี	**รญฺญา**	**ราชูหิ ราชูภิ ราเชหิ ราเชภิ**
ฉัฏฐี	**รญฺโญ ราชิโน**	**รญฺญํ ราชูนํ ราชานํ**
สัตตมี	**รญฺเญ ราชินิ**	**ราชูสุ ราเชสุ**

(๗) ปุงลิงค์ อการันต์ **มหาราช** สัทฺทปทมาลา (พระมหาราชา)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**มหาราชา**	**มหาราชาโน**
อาลปนะ	**มหาราช**	**มหาราชาโน**
ทุติยา	**มหาราชํ**	**มหาราเช**
ตติยา	**มหาราเชน**	**มหาราเชหิ มหาราเชภิ**
จตุตถี	**มหาราชสฺส**	**มหาราชานํ**
ปัญจมี	**มหาราชา มหาราชมฺหา มหาราชสฺมา**	**มหาราเชหิ มหาราเชภิ**
ฉัฏฐี	**มหาราชสฺส**	**มหาราชานํ**
สัตตมี	**มหาราชสฺมึ**	**มหาราเชสุ**

ศัพท์จำแนกตาม

เทวราช เทวราช, เทพเจ้า **นาคราช** พญานาค
มิคราช พญาเนื้อ **หํสราช** พญาหงส์
สีหราช ราชสีห์ **ธมฺมราช** ราชาแห่งธรรม
อุปราช อุปราช **อสฺสราช** พญาม้า
กาสิราช พระเจ้ากาสี **สกฺยราช** พระเจ้าศากยะ
กุรุราช พระเจ้ากุรุราช **เอกราช** พระเจ้าเอกราช
สิวิราช พระเจ้าสิวิราช **เนมิราช** พระเจ้าเนมิราช

ศัพท์เหล่านี้สามารถจำแนกตาม ราช ศัพท์ได้ด้วย

(๘) ปุงลิงค์ อการันต์ **อตฺต** สัททปทมาลา (ตน)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**อตฺตา**	**อตฺตาโน**
อาลปนะ	**อตฺต**	**อตฺตาโน**
ทุติยา	**อตฺตานํ อตฺตํ**	**อตฺตาโน**
ตติยา	**อตฺตนา อตฺเตน**	**อตฺตเนหิ อตฺตเนภิ**
จตุตฺถี	**อตฺตโน**	**อตฺตานํ**
ปัญจมี	**อตฺตนา**	**อตฺตเนหิ อตฺตเนภิ**
ฉัฏฐี	**อตฺตโน**	**อตฺตานํ**
สัตตมี	**อตฺตนิ**	**อตฺเตสุ**

อตฺตศัพท์ นิยมใช้ในรูปเอกวจนะ บางคราวก็ใช้เอกวจนะควบกัน ๒ ตัว แทนพหุวจนะ เช่น อตฺตโน อตฺตโน ของตนๆ เป็นต้น

(๙) ปุงลิงค์ อการันต์ **พฺรหฺม** สัททปทมาลา (พรหม)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**พฺรหฺมา**	**พฺรหฺมาโน**
อาลปนะ	**พฺรหฺเม**	**พฺรหฺมาโน**
ทุติยา	**พฺรหฺมานํ**	**พฺรหฺมาโน**
ตติยา	**พฺรหฺมุนา**	**พฺรหฺเมหิ พฺรหฺเมภิ**
จตุตถี	**พฺรหฺมุโน**	**พฺรหฺมานํ**
ปัญจมี	**พฺรหฺมุนา**	**พฺรหฺเมหิ พฺรหฺเมภิ**
ฉัฏฐี	**พฺรหฺมุโน**	**พฺรหฺมานํ**
สัตตมี	**พฺรหฺมนิ**	**พฺรหฺเมสุ**

ปุงลิงค์ อาการันต์ **สา** สัททปทมาลา (สุนัข)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**สา**	**สา**
อาลปนะ	**ส สา**	**สา**
ทุติยา	**สํ**	**เส**
ตติยา	**เสน**	**สาหิ สาภิ**
จตุตถี	**สสฺส สาย**	**สานํ**
ปัญจมี	**สา สมฺหา สสฺมา**	**สาหิ สาภิ**
ฉัฏฐี	**สสฺส**	**สานํ**
สัตตมี	**เส สมฺหิ สสฺมึ**	**สาสุ**

ศัพท์จำแนกตาม

ปจฺจกฺขธมฺมา ผู้มีธรรมประจักษ์ **คาณฺฑีวธนฺวา** ผู้มีธนูมีข้อมาก

ปุงลิงค์ อิการันต์ **อคฺคิ** สัททปทมาลา (ไฟ)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**อคฺคิ (อคฺคินิ)***	**อคฺคี อคฺคโย**
อาลปนะ	**อคฺคิ**	**อคฺคี อคฺคโย**
ทุติยา	**อคฺคึ**	**อคฺคี อคฺคโย**
ตติยา	**อคฺคินา**	**อคฺคีหิ อคฺคีภิ อคฺคิหิ อคฺคิภิ**
จตุตฺถี	**อคฺคิโน อคฺคิสฺส**	**อคฺคีนํ อคฺคินํ**
ปัญจมี	**อคฺคินา อคฺคิมฺหา อคฺคิสฺมา**	**อคฺคีหิ อคฺคีภิ อคฺคิหิ อคฺคิภิ**
ฉัฏฐี	**อคฺคิโน อคฺคิสฺส**	**อคฺคีนํ อคฺคินํ**
สัตตมี	**อคฺคิมฺหิ อคฺคิสฺมึ**	**อคฺคีสุ อคฺคิสุ**

* รูปว่า อคฺคินิ มีเฉพาะ อคฺคิ ศัพท์

ศัพท์จำแนกตาม

มุนิ	พระมุนี	**อิสิ**	ฤๅษี	**มณิ**	แก้วมณี
นิธิ	ขุมทรัพย์	**สมาธิ**	สมาธิ	**คิริ**	ภูเขา
กวิ	นักกวี	**อสิ**	ดาบ	**อญฺชลิ**	พนมมือ
อหิ	งู	**อริ**	ข้าศึก	**วิธิ**	วิธีการ
ปติ	ผู้ปกครอง	**อธิปติ**	ผู้เป็นใหญ่		

สารถิ นายสารถี คนขับรถ **คหปติ** คฤหบดี, เจ้าของเรือน

ปุงลิงค์ อีการันต์ **ทณฺฑี** สัททปทมาลา (ผู้มีไม้เท้า)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**ทณฺฑี**	**ทณฺฑี ทณฺฑิโน**
อาลปนะ	**ทณฺฑิ**	**ทณฺฑี ทณฺฑิโน**
ทุติยา	**ทณฺฑึ (ทณฺฑินํ)***	**ทณฺฑี ทณฺฑิโน**
ตติยา	**ทณฺฑินา**	**ทณฺฑีหิ ทณฺฑีภิ**
จตุตถี	**ทณฺฑิโน ทณฺฑิสฺส**	**ทณฺฑีนํ**
ปัญจมี	**ทณฺฑินา ทณฺฑิมฺหา ทณฺฑิสฺมา**	**ทณฺฑีหิ ทณฺฑีภิ**
ฉัฏฐี	**ทณฺฑิโน ทณฺฑิสฺส**	**ทณฺฑีนํ**
สัตตมี	**ทณฺฑินิ ทณฺฑิมฺหิ ทณฺฑิสฺมึ**	**ทณฺฑีสุ**

* รูปว่า ทณฺฑินํ มีเฉพาะ ทีณฺฑี ศัพท์

ศัพท์จำแนกตาม

เมธาวี	ผู้มีปัญญา	**ธมฺมี**	ผู้มีธรรม
หตฺถี	ช้าง หัตถี ผู้มีงวง	**โยคี**	ผู้มีความเพียร
ญาณี	ผู้มีญาณ	**จกฺกี**	ผู้มีจักร
ปกฺขี	นก ปักษี ผู้มีปีก	**ทุกฺขี**	ผู้มีความทุกข์
ทาฐี	ผู้มีเขี้ยว	**รฏฺฐี**	ผู้มีแว่นแคว้น
ฉตฺตี	ผู้มีร่ม	**มาลี**	ผู้มีดอกไม้
ภาคี	ผู้มีส่วน	**โภคี**	ผู้มีทรัพย์
สามี	สามี เจ้าของ	**สสี**	ดวงจันทร์ ผู้มีกระต่าย
สุขี	ผู้มีความสุข	**ธมฺมจารี**	ผู้ประพฤติธรรม

(๑) ปุงลิงค์ อุการันต์ **ภิกฺขุ** สัททปทมาลา (ภิกษุ)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**ภิกฺขุ**	**ภิกฺขู ภิกฺขโว**
อาลปนะ	**ภิกฺขุ**	**ภิกฺขู ภิกฺขเว ภิกฺขโว**
ทุติยา	**ภิกฺขุํ**	**ภิกฺขู ภิกฺขโว**
ตติยา	**ภิกฺขุนา**	**ภิกฺขูหิ ภิกฺขูภิ** **ภิกฺขุหิ ภิกฺขุภิ**
จตุตถี	**ภิกฺขุโน ภิกฺขุสฺส**	**ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนํ**
ปัญจมี	**ภิกฺขุนา ภิกฺขุมฺหา** **ภิกฺขุสฺมา**	**ภิกฺขูหิ ภิกฺขูภิ** **ภิกฺขุหิ ภิกฺขุภิ**
ฉัฏฐี	**ภิกฺขุโน ภิกฺขุสฺส**	**ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนํ**
สัตตมี	**ภิกฺขุมฺหิ ภิกฺขุสฺมึ**	**ภิกฺขูสุ ภิกฺขุสุ**

ศัพท์จำแนกตาม

ครุ	ครู ผู้ถ่ายทอดความรู้	**เหตุ**	เหตุ
ชนฺตุ	สัตว์	**เสตุ**	สะพาน
เกตุ	เกตุ ยอด	**ราหุ**	ราหู
ภานุ	ดวงอาทิตย์ รัศมี	**เวฬุ**	ไม้ไผ่
มจฺจุ	ความตาย	**พนฺธุ**	เครือญาติ
เนรุ, เมรุ	ภูเขาพระสุเมรุ	**อุจฺฉุ**	อ้อย
สินฺธุ	แม่น้ำสินธุ	**สตฺตุ**	ศัตรู ข้าวตู
การุ	นายช่าง	**รุรุ**	กวางรุรุ
ปงฺคุ	คนเปลี้ย	**ปฏุ**	คนฉลาด

(๒) ปุงลิงค์ อุการันต์ **สตฺถุ** สัททปทมาลา (พระศาสดา)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**สตฺถา**	**สตฺถาโร**
อาลปนะ	**สตฺถ สตฺถา**	**สตฺถาโร**
ทุติยา	**สตฺถารํ**	**สตฺถาเร สตฺถาโร**
ตติยา	**สตฺถารา สตฺถุนา**	**สตฺถาเรหิ สตฺถาเรภิ**
จตุตถี	**สตฺถุ สตฺถุโน**	**สตฺถารานํ สตฺถานํ**
ปัญจมี	**สตฺถารา**	**สตฺถาเรหิ สตฺถาเรภิ**
ฉัฏฐี	**สตฺถุ สตฺถุโน**	**สตฺถารานํ สตฺถานํ**
สัตตมี	**สตฺถริ**	**สตฺถาเรสุ**

ศัพท์จำแนกตาม

กตฺตุ	ผู้กระทำ	**โสตุ**	ผู้ฟัง, ผู้เรียน, นักเรียน
เนตุ	ผู้นำไป	**ญาตุ**	ผู้รู้
ทาตุ	ผู้ให้	**ธาตุ**	ผู้ทรงไว้
นตฺตุ	หลาน	**เภตฺตุ**	ผู้ทำลาย
เฉตฺตุ	ผู้ตัด	**วตฺตุ**	ผู้กล่าว
ภตฺตุ	ผู้เลี้ยงดู สามี	**เชตุ**	ผู้ชนะ
โพทฺธุ	ผู้รู้	**วิญฺญาเปตุ**	ผู้ให้รู้
กาเรตุ	ผู้ให้ทำ	**สาเวตุ**	ผู้ให้ฟัง ผู้สอน

สกมนฺธาตุ พระเจ้าสกมันธาตุ

(๓) ปุงลิงค์ อุการันต์ **ปิตุ** สัททปทมาลา (บิดา)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**ปิตา**	**ปิตโร**
อาลปนะ	**ปิต ปิตา**	**ปิตโร**
ทุติยา	**ปิตรํ**	**ปิตเร ปิตโร**
ตติยา	**ปิตรา ปิตุนา**	**ปิตเรหิ ปิตเรภิ ปิตูหิ ปิตูภิ ปิตุหิ ปิตุภิ**
จตุตถี	**ปิตุ ปิตุโน ปิตุสฺส**	**ปิตรานํ ปิตานํ ปิตูนํ ปิตุนํ**
ปัญจมี	**ปิตรา**	**ปิตเรหิ ปิตเรภิ ปิตูหิ ปิตูภิ ปิตุหิ ปิตุภิ**
ฉัฏฐี	**ปิตุ ปิตุโน ปิตุสฺส**	**ปิตรานํ ปิตานํ ปิตูนํ ปิตุนํ**
สัตตมี	**ปิตริ**	**ปิตเรสุ ปิตูสุ ปิตุสุ**

ศัพท์จำแนกตาม

ภาตุ พี่น้องชาย

(๔) ปุงลิงค์ อุการันต์ **คุณวนฺตุ** สัททปทมาลา (ผู้มีคุณ)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**คุณวา**	**คุณวนฺโต คุณวนฺตา**
อาลปนะ	**คุณวํ คุณว คุณวา**	**คุณวนฺโต คุณวนฺตา**
ทุติยา	**คุณวนฺตํ**	**คุณวนฺเต**
ตติยา	**คุณวตา คุณวนฺเตน**	**คุณวนฺเตหิ คุณวนฺเตภิ**
จตุตถี	**คุณวโต คุณวนฺตสฺส**	**คุณวตํ คุณวนฺตานํ**

ปัญจมี	**คุณวตา คุณวนฺตา คุณวนฺตมฺหา คุณวนฺตสฺมา**	**คุณวนฺเตหิ คุณวนฺเตภิ**
ฉัฏฐี	**คุณวโต คุณวนฺตสฺส**	**คุณวตํ คุณวนฺตานํ**
สัตตมี	**คุณวติ คุณวนฺเต คุณวนฺตมฺหิ คุณวนฺตสฺมึ**	**คุณวนฺเตสุ**

ศัพท์จำแนกตาม

คณวนฺตุ ผู้มีคณะ หัวหน้า **กุลวนฺตุ** ผู้มีตระกูลดี
ผลวนฺตุ ไม้มีผล กรรมมีผล **ยสวนฺตุ** ผู้มียศ
ธนวนฺตุ ผู้มีทรัพย์ เศรษฐี **สุตวนฺตุ** ผู้มีการศึกษา
ภควนฺตุ พระผู้มีพระภาค **หิมวนฺตุ** ป่า-เขามีหิมะ
พลวนฺตุ ผู้มีกำลัง แข็งแรง **สีลวนฺตุ** ผู้มีศีล
ปญฺญวนฺตุ ผู้มีปัญญา(ทั่วถึง) **สติมนฺตุ** ผู้มีสติ
ธิติมนฺตุ ผู้มีปัญญา(รักษาตน) **คติมนฺตุ** ผู้มีปัญญา (นำหน้า)
มติมนฺตุ ผู้มีปัญญา(ปรึกษา) **มุติมนฺตุ** ผู้มีปัญญา (รู้คุณ)
มุตฺติมนฺตุ ผู้มีความหลุดพ้น **ชุติมนฺตุ** ผู้มีรัศมี
สิริมนฺตุ ผู้มีสิริ **กลิมนฺตุ** ผู้มีโทษ นักโทษ
หิริมนฺตุ ผู้มีความละอาย **ถุติมนฺตุ** ผู้ได้รับการสรรเสริญ
ยติมนฺตุ ผู้มีความเพียร **สุจิมนฺตุ** ผู้มีความสะอาด
พลิมนฺตุ ผู้มีพลีกรรม **กสิมนฺตุ** ชาวนา ผู้มีการไถ
รุจิมนฺตุ ผู้มีความยินดี **จกฺขุมนฺตุ** ผู้มีจักษุ ผู้บรรลุธรรม

(๑) ปุงลิงค์ อูการันต์ **อภิภู** สัททปทมาลา (ผู้เป็นใหญ่)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**อภิภู**	**อภิภู อภิภุโว**
อาลปนะ	**อภิภุ**	**อภิภู อภิภุโว**
ทุติยา	**อภิภุํ**	**อภิภู อภิภุโว**
ตติยา	**อภิภุนา**	**อภิภูหิ อภิภูภิ**
จตุตถี	**อภิภุโน อภิภุสฺส**	**อภิภูนํ**
ปัญจมี	**อภิภุนา อภิภุมฺหา อภิภุสฺมา**	**อภิภูหิ อภิภูภิ**
ฉัฏฐี	**อภิภุโน อภิภุสฺส**	**อภิภูนํ**
สัตตมี	**อภิภุมฺหิ อภิภุสฺมึ**	**อภิภูสุ**

ศัพท์จำแนกตาม

สยมฺภู พระสยัมภู ผู้ตรัสรู้เอง **ปราภิภู** ผู้ปกครองผู้อื่น

เวสฺสภู พระเวสสภูพุทธเจ้า

(๒) ปุงลิงค์ อูการันต์ **สพฺพญฺญู** สัททปทมาลา (ผู้รู้ทุกสิ่ง)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**สพฺพญฺญู**	**สพฺพญฺญู สพฺพญฺญุโน**
อาลปนะ	**สพฺพญฺญุ**	**สพฺพญฺญู สพฺพญฺญุโน**
ทุติยา	**สพฺพญฺญุํ**	**สพฺพญฺญู สพฺพญฺญุโน**

ที่เหลือจำแนกตาม อภิภู ศัพท์

ศัพท์จำแนกตาม

กตญฺญู ผู้กตัญญู **ปารคู** ผู้ถึงฝั่ง

ธมฺมญฺญู	ผู้รู้ธรรม	**มคฺคญฺญู**	ผู้รู้ทาง
อตฺถญฺญู	ผู้รู้ประโยชน์	**กาลญฺญู**	ผู้รู้กาลเวลา
รตฺตญฺญู	ผู้รู้ราตรี	**มตฺตญฺญู**	ผู้รู้ประมาณ
วิญฺญู	ผู้รู้ (รู้ดีรู้ชั่ว)	**ตถญฺญู**	ผู้รู้ความจริง
โลกวิทู	ผู้รู้แจ้งโลก	**อนฺตคู**	ผู้ถึงที่สุด
วิทู	ผู้รู้	**เวทคู**	ผู้ถึงเวท
ปารคู	ผู้ถึงฝั่ง	**ปาลิปารคู**	ผู้ถึงฝั่งแห่งบาลี

ปุงลิงค์ โอการันต์ **โค** สัททปทมาลา (วัว, โค)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**โค**	**คาโว คโว**
อาลปนะ	**โค**	**คาโว คโว**
ทุติยา	**คาวุํ คาวํ ควํ**	**คาโว คโว**
ตติยา	**คาเวน คเวน**	**โคหิ โคภิ**
จตุตถี	**คาวสฺส ควสฺส**	**ควํ คุนฺนํ โคนํ**
ปัญจมี	**คาวา คาวมฺหา คาวสฺมา ควา ควมฺหา ควสฺมา**	**โคหิ โคภิ**
ฉัฏฐี	**คาวสฺส ควสฺส**	**ควํ คุนฺนํ โคนํ**
สัตตมี	**คาเว คาวมฺหิ คาวสฺมึ คเว ควมฺหิ ควสฺมึ**	**คาเวสุ คเวสุ โคสุ**

สัททปทมาลาในอิตถีลิงค์

อิตถีลิงค์ อาการันต์ **กญฺญา** สัททปทมาลา (สาวน้อย)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	กญฺญา	กญฺญา กญฺญาโย
อาลปนะ	กญฺเญ	กญฺญา กญฺญาโย
ทุติยา	กญฺญํ	กญฺญา กญฺญาโย
ตติยา	กญฺญาย	กญฺญาหิ กญฺญาภิ
จตุตถี	กญฺญาย	กญฺญานํ
ปัญจมี	กญฺญาย	กญฺญาหิ กญฺญาภิ
ฉัฏฐี	กญฺญาย	กญฺญานํ
สัตตมี	กญฺญาย กญฺญายํ	กญฺญาสุ

ศัพท์จำแนกตาม

สทฺธา ความเชื่อ
ปญฺญา ปัญญา
จินฺตา ความคิด
วีณา พิณ
ตณฺหา ตัณหา ความอยาก
มายา มารยา
นาวา เรือ
มตฺตา มาตรา ประมาณ
เลขา รอยเขียน
คีวา คอ
วิสาขา นางวิสาขา ชื่อดาว
เมธา ปัญญา
วิชฺชา ความรู้
มนฺตา ความคิด ปัญญา
ภิกฺขา ข้าว
คงฺคา แม่น้ำ
อิจฺฉา ความปรารถนา
เมตฺตา เมตตา
คาถา คาถา
สิกฺขา ข้อควรศึกษา
สาขา กิ่งไม้
ชิวฺหา ลิ้น

วาจา	คำพูด	**ฉายา**	ร่มเงา
สาลา	ศาลา	**มาลา**	พวงดอกไม้
เวลา	เวลา	**ปูชา**	การบูชา
เวทนา	เวทนา	**สญฺญา**	สัญญา
เจตนา	เจตนา	**ปชา**	หมู่สัตว์
เทวตา	เทวดา	**ปริสา**	บริษัท
ชฏา	ชฎา ตัณหา	**กรุณา**	กรุณา
กถา	ถ้อยคำ	**ปปา**	ศาลาน้ำดื่ม
สีมา	ขอบเขต	**ชายา**	ภรรยา
ลสิกา	ไขข้อ	**ปภา**	รัศมี แสงสว่าง
ตุลา	ตราชั่ง	**ลีลา**	ท่าทาง
ขมา	ความอดทน	**สิลา**	ก้อนหิน
สุรา	เหล้า สุรา	**กลา**	ส่วน เสี้ยว
วสุธา	แผ่นดิน	**คุหา**	ถ้ำ
อจฺฉรา	นางอัปสร	**ชุณฺหา**	แสงจันทร์
นาสา	จมูก	**อีหา**	ความพยายาม
ทิสา	ทิศ	**มญฺชุสา**	หีบ ห่อ ตู้
ลาลา	น้ำลาย	**มูสา**	เบ้า
โทลา	ชิงช้า	**ขตฺติยา**	กษัตรี
สิขา	ยอด	**วิสิขา**	ถนน ซอย แขนง
สุธา	อาหารทิพย์	**นิทฺทา**	การหลับ
ลตา	เถาวัลย์	**วาสนา**	วาสนา
สภา	ที่ประชุม	**โคธา**	เหี้ย
นินฺทา	คำนินทา	**กีฬา**	การเล่น

อิตถีลิงค์ อิการันต์ **รตฺติ** สัททปทมาลา (ราตรี)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**รตฺติ**	**รตฺตี รตฺติโย** (**รตฺโย**)*
อาลปนะ	**รตฺติ**	**รตฺตี รตฺติโย**
ทุติยา	**รตฺตึ**	**รตฺตี รตฺติโย**
ตติยา	**รตฺติยา**	**รตฺตีหิ รตฺตีภิ รตฺติหิ รตฺติภิ**
จตุตถี	**รตฺติยา**	**รตฺตีนํ รตฺตินํ**
ปัญจมี	**รตฺติยา** (**รตฺยา**)*	**รตฺตีหิ รตฺตีภิ รตฺติหิ รตฺติภิ**
ฉัฏฐี	**รตฺติยา**	**รตฺตีนํ รตฺตินํ**
สัตตมี	**รตฺติยา รตฺติยํ** (**รตฺยํ รตฺยา รตฺตึ รตฺโต**)*	**รตฺตีสุ รตฺติสุ**

* รูปบทในวงเล็บ มีเฉพาะ รตฺติ ศัพท์

ศัพท์จำแนกตาม

ปตฺติ	ทหารบก	**ยุตฺติ**	ความสมควร
วุตฺติ	คำอธิบาย	**กิตฺติ**	เกียรติ ชื่อเสียง
มุตฺติ	ความหลุดพ้น	**ปีติ**	ปิติ ความอิ่มใจ
ขนฺติ	ความอดทน	**กนฺติ**	ความชอบใจ
สนฺติ	ความสงบ	**ตนฺติ**	แบบแผน
สิทฺธิ	ความสำเร็จ	**พุทฺธิ**	ปัญญา ความรู้
สุทฺธิ	ความบริสุทธิ์	**อิทฺธิ**	ความสำเร็จ ฤทธิ์
ภูมิ	แผ่นดิน	**วุทฺธิ**	ความเจริญ

นนฺทิ ความเพลิดเพลิน
ชาติ ชาติ การเกิด
ปสูติ การเกิด
ทิฏฺฐิ ความเห็น
วุฑฺฒิ ความเจริญ
คติ การไป
เกฬิ กีฬา การเล่น
สติ ความระลึก
ยุวติ หญิงสาว
รติ ความพอใจ ยินดี
รุจิ รัศมี
อสนิ สายฟ้าผ่า
วีหิ ข้าวเปลือก เป็นต้น
โพธิ โพธิญาณ ปัญญา
สูติ การเกิด
สาฎิ ผ้าม่าน
ปาฬิ บาลี
ตุฏฺฐิ ความยินดี พอใจ
นาฬิ ทะนาน กระดอง
มติ ความรู้
จุติ ความตาย
ธิติ ความเพียร
องฺคุลิ นิ้ว
รสฺมิ รัศมี เชือก
ธูลิ ธุลี ฝุ่น

อิตถีลิงค์ อีการันต์ **อิตฺถี** สัททปทมาลา (หญิง)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**อิตฺถี**	**อิตฺถี อิตฺถิโย**
อาลปนะ	**อิตฺถิ**	**อิตฺถี อิตฺถิโย**
ทุติยา	**อิตฺถิยํ อิตฺถึ**	**อิตฺถี อิตฺถิโย**
ตติยา	**อิตฺถิยา**	**อิตฺถีหิ อิตฺถีภิ**
จตุตถี	**อิตฺถิยา**	**อิตฺถีนํ**
ปัญจมี	**อิตฺถิยา**	**อิตฺถีหิ อิตฺถีภิ**
ฉัฏฐี	**อิตฺถิยา**	**อิตฺถีนํ**
สัตตมี	**อิตฺถิยา อิตฺถิยํ**	**อิตฺถีสุ**

ศัพท์จำแนกตาม

มหี	แผ่นดิน	**วาปี**	สระน้ำ
ปาฏลี	ต้นแคฝอย	**กทลี**	ต้นกล้วย
ฆฏี	หม้อน้ำ	**นารี**	ผู้หญิง
กุมารี	เด็กหญิง	**ตรุณี**	หญิงสาว
พฺราหฺมณี	นางพราหมณี	**สขี**	เพื่อนหญิง
กินฺนรี	กินนรี	**นาคี**	นางนาค
เทวี	เทพธิดา พระมเหสี	**ยกฺขี**	นางยักษ์
กากี	อีกา	**กุกฺกุฏี**	แม่ไก่
ปุถวี ปถวี	แผ่นดิน	**คาวี**	แม่โค
คุณวตี	หญิงมีคุณ	**สีลวตี**	หญิงมีศีล
กุลวตี	หญิงมีตระกูล	**ยสวตี**	หญิงมียศ
รูปวตี	หญิงมีรูปงาม	**สติมตี**	หญิงมีสติ
โคตมี	นางโคตมี	**ภิกฺขุนี**	ภิกษุณี
คหปตานี	แม่บ้าน	**ยกฺขินี**	นางยักษ์
เมธาวินี	หญิงมีปัญญา		
ปิยภาณินี	หญิงพูดจาไพเราะ		
ธมฺมจารินี	หญิงผู้ประพฤติธรรม		
ภูตวานี	หญิงผู้กล่าวตามจริง		
อตฺถวาทินี	หญิงผู้บอกประโยชน์		
ธมฺมวาทินี	หญิงผู้บอกธรรม		

(๑) อิตถีลิงค์ อุการันต์ **ยาคุ** สัททปทมาลา (ข้าวต้ม)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**ยาคุ**	**ยาคู ยาคุโย**
อาลปนะ	**ยาคุ**	**ยาคู ยาคุโย**
ทุติยา	**ยาคุํ**	**ยาคู ยาคุโย**
ตติยา	**ยาคุยา**	**ยาคูหิ ยาคูภิ ยาคุหิ ยาคุภิ**
จตุตถี	**ยาคุยา**	**ยาคูนํ ยาคุนํ**
ปัญจมี	**ยาคุยา**	**ยาคูหิ ยาคูภิ ยาคุหิ ยาคุภิ**
ฉัฏฐี	**ยาคุยา**	**ยาคูนํ ยาคุนํ**
สัตตมี	**ยาคุยา ยาคุยํ**	**ยาคูสุ ยาคุสุ**

ศัพท์จำแนกตาม

กาสุ รู ช่อง หลุม บ่อ
เธนุ แม่โคนม
กณฺฑุ โรคเกลื้อน
รชฺชุ เชือก
ธาตุ ธาตุ
ททฺทุ โรคกลาก
กเรณุ ช้างพัง
สสฺสุ แม่ยาย แม่สามี

(๒) อิตถีลิงค์ อุการันต์ **มาตุ** สัททปทมาลา (มารดา)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**มาตา**	**มาตโร**
อาลปนะ	**มาต มาตา**	**มาตโร**
ทุติยา	**มาตรํ**	**มาตเร มาตโร**

ตติยา	**มาตรา มาตุยา มตฺยา***	**มาตเรหิ มาตเรภิ มาตูหิ มาตูภิ มาตุหิ มาตุภิ**
จตุตถี	**มาตุ มาตุสฺส มาตุยา**	**มาตรานํ มาตานํ มาตูนํ มาตุนํ**
ปัญจมี	**มาตรา มาตุยา**	**มาตเรหิ มาตเรภิ มาตูหิ มาตูภิ มาตุหิ มาตุภิ**
ฉัฏฐี	**มาตุ มาตุสฺส มาตุยา**	**มาตรานํ มาตานํ มาตูนํ มาตุนํ**
สัตตมี	**มาตริ**	**มาตเรสุ มาตูสุ มาตุสุ**

* รูปว่า มตฺยา มีเฉพาะ มาตุ ศัพท์

ศัพท์จำแนกตาม

ธีตุ, ทุหิตุ ลูกสาว

อิตถีลิงค์ อูการันต์ **ชมฺพู** สัททปทมาลา (ต้นหว้า)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**ชมฺพู**	**ชมฺพู ชมฺพุโย**
อาลปนะ	**ชมฺพุ**	**ชมฺพู ชมฺพุโย**
ทุติยา	**ชมฺพุํ**	**ชมฺพู ชมฺพุโย**
ตติยา	**ชมฺพุยา**	**ชมฺพูหิ ชมฺพูภิ**
จตุตถี	**ชมฺพุยา**	**ชมฺพูนํ**
ปัญจมี	**ชมฺพุยา**	**ชมฺพูหิ ชมฺพูภิ**
ฉัฏฐี	**ชมฺพุยา**	**ชมฺพูนํ**
สัตตมี	**ชมฺพุยา ชมฺพุยํ**	**ชมฺพูสุ**

ศัพท์จำแนกตาม

วธู	หญิงสาว	**สรภู**	แม่น้ำสรภู
สรพู	ตุ๊กแก, จิ้งจก	**จมู**	ทหารราบ
สุตนู	หญิงร่างกายงาม	**วามูรู**	หญิงขางาม
กจฺฉู	โรคหิด	**สุภู**	หญิงคิ้วงาม
นาคนาสูรู	หญิงขาเรียวงามดุจงวงช้าง	**ภู**	แผ่นดิน

สัททปทมาลาในนปุงสกลิงค์

(๑) นปุงสกลิงค์ อการันต์ **จิตฺต** สัททปทมาลา (จิต)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**จิตฺตํ**	**จิตฺตา จิตฺตานิ**
อาลปนะ	**จิตฺต**	**จิตฺตา จิตตานิ**
ทุติยา	**จิตฺตํ**	**จิตฺเต จิตฺตานิ**
ตติยา	**จิตฺเตน**	**จิตฺเตหิ จิตฺเตภิ**
จตุตถี	**จิตฺตสฺส**	**จิตฺตานํ**
ปัญจมี	**จิตฺตา จิตฺตมฺหา จิตฺตสฺมา**	**จิตฺเตหิ จิตฺเตภิ**
ฉัฏฐี	**จิตฺตสฺส**	**จิตฺตานํ**
สัตตมี	**จิตฺเต จิตฺตมฺหิ จิตฺตสฺมึ**	**จิตฺเตสุ**

ศัพท์จำแนกตาม

ปุญฺญ	บุญ กุศล	**บาป**	บาป อกุศล
ผล	ผล ผลไม้ วิบาก	**รูป**	รูป รูปร่าง
สาธน	ความสำเร็จ	**โสต**	หู เครื่องฟัง กระแส

ฆาน	จมูก	**สุข**	ความสุข
ทุกฺข	ความทุกข์	**การณ**	เหตุ การณ์
ทาน	การให้	**สีล**	ศีล ปรกติ
ธน	ทรัพย์	**ฌาน**	ฌาน
มูล	มูล ราก ราคา	**พล**	กำลัง
ชาล	ข่าย แห	**มงฺคล**	มงคล ความดีงาม
นฬิน	ดอกบัว	**ลิงฺค**	ลิงค์ ซ่อน เพศ
มุข	หน้า ปาก	**องฺค**	อวัยวะ องค์
อมฺพุช	ดอกบัว	**ปุลิน**	ทราย
ธญฺญ	ข้าวเปลือก พันธุ์พืช	**ชล**	น้ำ
ปท	บท นิพพาน	**หิรญฺญ**	เงิน
อมต	นิพพาน	**ปทุม**	ดอกบัว
ปณฺณ	ใบไม้ หนังสือ	**สุสาน**	สุสาน
วน	ป่า	**อาวุธ**	อาวุธ
หทย	หัวใจ หทัยวัตถุ	**จีวร**	ผ้าจีวร
วตฺถ	ผ้า เครื่องนุ่งห่ม	**กุล**	ตระกูล ผ้า
อินฺทฺริย	อินทรีย์	**นยน**	นัยน์ตา
วทน	หน้า	**ยาน**	ยาน พาหนะ
อุทาน	อุทาน เปล่งเสียง	**ปาน**	น้ำดื่ม
โลห	เหล็ก	**รตน**	แก้ว
ปีฐ	เก้าอี้	**อณฺฑ**	ไข่
มรณ	ความตาย	**ภตฺต**	ภัตร อาหาร
ญาณ	ญาณ, ปัญญา	**อารมฺมณ**	อารมณ์
อรญฺญ	ป่า	**ตาณ**	นิพพาน

นคร เมือง **ตีร** ฝั่งน้ำ
ฉตฺต ฉัตร, ร่ม, เห็ด **อุทก อุท ทก ก** น้ำ เป็นต้น

(๒) นปุงสกลิงค์ อการันต์ **กมฺม** สัททปทมาลา (กรรม)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**กมฺมํ**	**กมฺมา กมฺมานิ**
อาลปนะ	**กมฺม**	**กมฺมา กมฺมานิ**
ทุติยา	**กมฺมํ**	**กมฺเม กมฺมานิ**
ตติยา	**กมฺมุนา กมฺมนา กมฺเมน**	**กมฺเมหิ กมฺเมภิ**
จตุตถี	**กมฺมุโน กมฺมสฺส**	**กมฺมานํ**
ปัญจมี	**กมฺมุนา กมฺมา กมฺมมฺหา กมฺมสฺมา**	**กมฺเมหิ กมฺเมภิ**
ฉัฏฐี	**กมฺมุโน กมฺมสฺส**	**กมฺมานํ**
สัตตมี	**กมฺมนิ กมฺเม กมฺมมฺหิ กมฺมสฺมึ**	**กมฺเมสุ**

ศัพท์จำแนกตาม

ถาม กำลัง **อทฺธ** ทางไกล

นปุงสกลิงค์ อาการันต์ **อสฺสทฺธา** สัททปทมาลา (ไม่ศรัทธา)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**อสฺสทฺธํ**	**อสฺสทฺธา อสฺสทฺธานิ**
อาลปนะ	**อสฺสทฺธ**	**อสฺสทฺธา อสฺสทฺธานิ**
ทุติยา	**อสฺสทฺธํ**	**อสฺสทฺธา อสฺสทฺธานิ**

ที่เหลือจำแนกเหมือน จิตฺต ศัพท์

นปุงสกลิงค์ อิการันต์ **อฏฺฐิ** สัททปทมาลา (กระดูก, เมล็ด)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**อฏฺฐิ**	**อฏฺฐี อฏฺฐีนิ**
อาลปนะ	**อฏฺฐิ**	**อฏฺฐี อฏฺฐีนิ**
ทุติยา	**อฏฺฐึ**	**อฏฺฐี อฏฺฐีนิ**
ตติยา	**อฏฺฐินา**	**อฏฺฐีหิ อฏฺฐีภิ อฏฺฐิหิ อฏฺฐิภิ**
จตุตถี	**อฏฺฐิโน อฏฺฐิสฺส**	**อฏฺฐีนํ อฏฺฐินํ**
ปัญจมี	**อฏฺฐินา อฏฺฐิมฺหา อฏฺฐิสฺมา**	**อฏฺฐีหิ อฏฺฐีภิ อฏฺฐิหิ อฏฺฐิภิ**
ฉัฏฐี	**อฏฺฐิโน อฏฺฐิสฺส**	**อฏฺฐีนํ อฏฺฐินํ**
สัตตมี	**อฏฺฐิมฺหิ อฏฺฐิสฺมึ**	**อฏฺฐีสุ อฏฺฐิสุ**

ศัพท์จำแนกตาม

สตฺถิ	ขาอ่อน	**ทธิ**	นมส้ม	**วาริ**	น้ำ
สปฺปิ	เนยใส	**อกฺขิ, อจฺฉิ**	นัยน์ตา	**อจฺจิ**	เปลวไฟ

นปุงสกลิงค์ อีการันต์ **สุขการี** สัททปทมาลา (ทำให้มีความสุข)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**สุขการิ**	**สุขการี สุขการีนิ**
อาลปนะ	**สุขการิ**	**สุขการี สุขการีนิ**
ทุติยา	**สุขการึ**	**สุขการี สุขการีนิ**

ที่เหลือจำแนกเหมือน ทณฺฑี ศัพท์

นปุงสกลิงค์ อุการันต์ **อายุ** สัททปทมาลา (อายุ)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**อายุ**	**อายู อายูนิ**
อาลปนะ	**อายุ**	**อายู อายูนิ**
ทุติยา	**อายุํ**	**อายู อายูนิ**
ตติยา	**อายุสา อายุนา**	**อายูหิ อายูภิ อายุหิ อายุภิ**
จตุตถี	**อายุโน อายุสฺส**	**อายูนํ อายุนํ**
ปัญจมี	**อายุนา อายุมฺหา อายุสฺมา**	**อายูหิ อายูภิ อายุหิ อายุภิ**
ฉัฏฐี	**อายุโน อายุสฺส**	**อายูนํ อายุนํ**
สัตตมี	**อายุมฺหิ อายุสฺมึ**	**อายูสุ อายุสุ**

ศัพท์จำแนกตาม

จกฺขุ นัยน์ตา **ทารุ** ท่อนไม้ ฟืน **อสฺสุ** น้ำตา
พินฺทุ จุด หยดน้ำ **อมฺพุ** น้ำ **ติปุ** ดีบุก
มตฺถุ เนยเหลว **วตฺถุ** วัตถุ เรื่อง **ชตุ** ครั่ง
มธุ น้ำผึ้ง น้ำตาล ของหวาน

นปุงสกลิงค์ อูการันต์ **โคตฺรภู** สัททปทมาลา (จิตข้ามโคตร)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**โคตฺรภุ**	**โคตฺรภู โคตฺรภูนิ**
อาลปนะ	**โคตฺรภุ**	**โคตฺรภู โคตฺรภูนิ**
ทุติยา	**โคตฺรภุํ**	**โคตฺรภู โคตฺรภูนิ**

ที่เหลือจำแนกเหมือน อภิภู ศัพท์

นปุงสกลิงค์ โอการันต์ **จิตฺตโค** สัททปทมาลา (วัวด่าง)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**จิตฺตคุ**	**จิตฺตคู จิตฺตคูนิ**
อาลปนะ	**จิตฺตคุ**	**จิตฺตคู จิตฺตคูนิ**
ทุติยา	**จิตฺตคุํ**	**จิตฺตคู จิตฺตคูนิ**

ที่เหลือจำแนกเหมือน อายุ ศัพท์

สัททปทมาลาในสัพพนาม

ปุริสสัพพนาม และ วิเสสนสัพพนาม มีรูปต่างกันทั้ง ๓ ลิงค์ ส่วน **ตุมฺห** และ **อมฺห** ศัพท์ มีรูปเหมือนกันทั้ง ๓ ลิงค์ ดังนี้

ปุริสสัพนาม

(๑) ปุงลิงค์ อการันต์ **ต** สัททปทมาลา (เขา, นั้น)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**โส**	**เน เต**
ทุติยา	**นํ ตํ**	**เน เต**
ตติยา	**เนน เตน**	**เนหิ เนภิ เตหิ เตภิ**
จตุตถี	**อสฺส นสฺส ตสฺส**	**เนสํ เนสานํ เตสํ เตสานํ**
ปัญจมี	**อสฺมา นมฺหา นสฺมา ตมฺหา ตสฺมา**	**เนหิ เนภิ เตหิ เตภิ**
ฉัฏฐี	**อสฺส นสฺส ตสฺส**	**เนสํ เนสานํ เตสํ เตสานํ**
สัตตมี	**อสฺมึ นมฺหิ นสฺมึ ตมฺหิ ตสฺมึ**	**เนสุ เตสุ**

(๒) อิตถีลิงค์ อาการันต์ **ตา** สัททปทมาลา (เขา, เธอ, นั้น)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**สา**	**นา ตา นาโย ตาโย**
ทุติยา	**นํ ตํ**	**นา ตา นาโย ตาโย**
ตติยา	**นาย ตาย**	**นาหิ นาภิ ตาหิ ตาภิ**
จตุตถี	**ติสฺสาย ตสฺสาย อสฺสาย นสฺสาย ติสฺสา ตสฺสา อสฺสา นสฺสา นาย ตาย**	**นาสํ นาสานํ ตาสํ ตาสานํ**
ปัญจมี	**นาย ตาย**	**นาหิ นาภิ ตาหิ ตาภิ**
ฉัฏฐี	**ติสฺสาย ตสฺสาย อสฺสาย นสฺสาย ติสฺสา ตสฺสา อสฺสา นสฺสา นาย ตาย**	**นาสํ นาสานํ ตาสํ ตาสานํ**
สัตตมี	**ติสฺสํ ตสฺสํ อสฺสํ นสฺสํ นายํ ตายํ**	**นาสุ ตาสุ**

(๓) นปุงสกลิงค์ อการันต์ **ต** สัททปทมาลา (นั้น)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**นํ ตํ**	**นานิ ตานิ**
ทุติยา	**นํ ตํ**	**นานิ ตานิ**

ที่เหลือจำแนกเหมือนปุงลิงค์

อลิงคสัพพนาม

อลิงค์ อการันต์ **ตุมฺห** สัททปทมาลา (ท่าน, เธอ, คุณ)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**ตฺวํ ตุวํ**	**ตุมฺเห โว**
ทุติยา	**ตวํ ตํ ตฺวํ ตุวํ**	**ตุมฺหากํ ตุมฺเห โว**
ตติยา	**ตยา ตฺวยา เต**	**ตุมฺเหหิ ตุมฺเหภิ โว**
จตุตถี	**ตุมฺหํ ตว ตุยฺหํ เต**	**ตุมฺหํ ตุมฺหากํ โว**
ปัญจมี	**ตยา**	**ตุมฺเหหิ ตุมฺเหภิ**
ฉัฏฐี	**ตุมฺหํ ตว ตุยฺหํ เต**	**ตุมฺหํ ตุมฺหากํ โว**
สัตตมี	**ตยิ ตฺวยิ**	**ตุมฺเหสุ**

อลิงค์ อการันต์ **อมฺห** สัททปทมาลา (ข้าพเจ้า, เรา)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**อหํ**	**มยํ อมฺเห โน**
ทุติยา	**มมํ มํ**	**อมฺหากํ อมฺเห โน**
ตติยา	**มยา เม**	**อมฺเหหิ อมฺเหภิ โน**
จตุตถี	**อมฺหํ มม มยฺหํ มมํ เม**	**อมฺหํ อมฺหากํ อสฺมากํ โน**
ปัญจมี	**มยา**	**อมฺเหหิ อมฺเหภิ**
ฉัฏฐี	**อมฺหํ มม มยฺหํ มมํ เม**	**อมฺหํ อมฺหากํ อสฺมากํ โน**
สัตตมี	**มยิ**	**อมฺเหสุ**

วิเสสนสัพพนาม

(๑) ปุงลิงค์ อการันต์ **สพฺพ** สัททปทมาลา (ทั้งปวง)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**สพฺโพ**	**สพฺเพ**
อาลปนะ	**สพฺพ สพฺพา**	**สพฺเพ**
ทุติยา	**สพฺพํ**	**สพฺเพ**
ตติยา	**สพฺเพน**	**สพฺเพหิ สพฺเพภิ**
จตุตถี	**สพฺพสฺส**	**สพฺเพสํ สพฺเพสานํ**
ปัญจมี	**สพฺพมฺหา สพฺพสฺมา**	**สพฺเพหิ สพฺเพภิ**
ฉัฏฐี	**สพฺพสฺส**	**สพฺเพสํ สพฺเพสานํ**
สัตตมี	**สพฺพมฺหิ สพฺพสฺมึ**	**สพฺเพสุ**

(๒) อิตถีลิงค์ อาการันต์ **สพฺพา** สัททปทมาลา (ทั้งปวง)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**สพฺพา**	**สพฺพา สพฺพาโย**
อาลปนะ	**สพฺเพ**	**สพฺพา สพฺพาโย**
ทุติยา	**สพฺพํ**	**สพฺพา สพฺพาโย**
ตติยา	**สพฺพาย**	**สพฺพาหิ สพฺพาภิ**
จตุตถี	**สพฺพสฺสา สพฺพาย**	**สพฺพาสํ สพฺพาสานํ**
ปัญจมี	**สพฺพาย**	**สพฺพาหิ สพฺพาภิ**
ฉัฏฐี	**สพฺพสฺสา สพฺพาย**	**สพฺพาสํ สพฺพาสานํ**
สัตตมี	**สพฺพสฺสํ สพฺพายํ**	**สพฺพาสุ**

(๓) นปุงสกลิงค์ อการันต์ **สพฺพ** สัททปทมาลา (ทั้งปวง)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**สพฺพํ**	**สพฺพานิ**
อาลปนะ	**สพฺพ**	**สพฺพานิ**
ทุติยา	**สพฺพํ**	**สพฺพานิ**

ที่เหลือเหมือนปุงลิงค์

ศัพท์จำแนกตาม

กตร, กตม ไหน อะไรบ้าง **อุภย** ทั้งสอง ทั้งคู่
อิตร นอกนี้ **อญฺญ** อื่น
อญฺญตร, อญฺญตม คนใดคนหนึ่ง **ย** ใด

(๑) ปุงลิงค์ อการันต์ **ปุพฺพ** สัททปทมาลา (ข้างหน้า ก่อน เคย)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**ปุพฺโพ**	**ปุพฺเพ ปุพฺพา**
อาลปนะ	**ปุพฺพ**	**ปุพฺเพ ปุพฺพา**
ทุติยา	**ปุพฺพํ**	**ปุพฺเพ**
ตติยา	**ปุพฺเพน**	**ปุพฺเพหิ ปุพฺเพภิ**
จตุตถี	**ปุพฺพสฺส**	**ปุพฺเพสํ ปุพฺเพสานํ**
ปัญจมี	**ปุพฺพา ปุพฺพมฺหา ปุพฺพสฺมา**	**ปุพฺเพหิ ปุพฺเพภิ**
ฉัฏฐี	**ปุพฺพสฺส**	**ปุพฺเพสํ ปุพฺเพสานํ**
สัตตมี	**ปุพฺเพ ปุพฺพมฺหิ ปุพฺพสฺมึ**	**ปุพฺเพสุ**

(๒) อิตถีลิงค์ อาการันต์ **ปุพฺพา** สัททปทมาลา (ข้างหน้า, ก่อน)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**ปุพฺพา**	**ปุพฺพา ปุพฺพาโย**

ที่เหลือเหมือน สพฺพา ศัพท์

(๓) นปุงสกลิงค์ อการันต์ **ปุพฺพ** สัททปทมาลา (ข้างหน้า, ก่อน)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**ปุพฺพํ**	**ปุพฺพานิ**
อาลปนะ	**ปุพฺพ**	**ปุพฺพานิ**
ทุติยา	**ปุพฺพํ**	**ปุพฺพานิ**

ที่เหลือจำแนกเหมือนปุงลิงค์

ศัพท์จำแนกตาม

ปร อื่น

อปร อื่นอีก

ทกฺขิณ ข้างขวา, ทิศใต้

อุตฺตร ข้างซ้าย, ทิศเหนือ

อธร ข้างล่าง, ภายใต้

วิเสสนสัพพนามตั้งแต่นี้ไป ไม่มีอาลปนะ

(๑) ปุงลิงค์ อการันต์ **เอต** สัททปทมาลา (นั่น, นี่)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**เอโส**	**เอเต**
ทุติยา	**เอตํ**	**เอเต**

ที่เหลือเหมือน สพฺพ ศัพท์ ในปุงลิงค์

(๒) อิตถีลิงค์ อาการันต์ **เอตา** สัททปทมาลา (นั่น, นี่)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**เอสา**	**เอตา เอตาโย**
ทุติยา	**เอตํ**	**เอตา เอตาโย**
ตติยา	**เอตาย**	**เอตาหิ เอตาภิ**
จตุตถี	**เอติสฺสาย เอติสฺสา เอตาย**	**เอตาสํ เอตาสานํ**
ปัญจมี	**เอตาย**	**เอตาหิ เอตาภิ**
ฉัฏฐี	**เอติสฺสาย เอติสฺสา เอตาย**	**เอตาสํ เอตาสานํ**
สัตตมี	**เอติสฺสํ เอตายํ**	**เอตาสุ**

(๓) นปุงสกลิงค์ อการันต์ **เอต** สัททปทมาลา (นั่น, นี่)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**เอตํ**	**เอตานิ**
ทุติยา	**เอตํ**	**เอตานิ**

ที่เหลือจำแนกเหมือนปุงลิงค์

(๑) ปุงลิงค์ อการันต์ **อิม** สัททปทมาลา (นี้)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**อยํ**	**อิเม**
ทุติยา	**อิมํ**	**อิเม**
ตติยา	**อิมินา อเนน**	**เอหิ เอภิ อิเมหิ อิเมภิ**
จตุตถี	**อิมสฺส อสฺส**	**เอสํ เอสานํ อิเมสํ อิเมสานํ**

ปัญจมี	**อิมมฺหา อิมสฺมา อสฺมา**	**เอหิ เอภิ อิเมหิ อิเมภิ**
ฉัฏฐี	**อิมสฺส อสฺส**	**เอสํ เอสานํ อิเมสํ อิเมสานํ**
สัตตมี	**อิมมฺหิ อิมสฺมึ อสฺมึ**	**เอสุ อิเมสุ**

(๒) อิตถีลิงค์ อาการันต์ **อิมา** สัททปทมาลา (นี้)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**อยํ**	**อิมา อิมาโย**
ทุติยา	**อิมํ**	**อิมา อิมาโย**
ตติยา	**อิมาย**	**อิมาหิ**
จตุตถี	**อสฺสาย อิมิสฺสาย อสฺสา อิมิสฺสา อิมาย**	**อิมาสํ อิมาสานํ**
ปัญจมี	**อิมาย**	**อิมาหิ**
ฉัฏฐี	**อสฺสาย อิมิสฺสาย อสฺสา อิมิสฺสา อิมาย**	**อิมาสํ อิมาสานํ**
สัตตมี	**อิมิสฺสา อิมิสฺสํ อสฺสํ อิมายํ**	**อิมาสุ**

(๓) นปุงสกลิงค์ อการันต์ **อิม** สัททปทมาลา (นี้)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**อิทํ อิมํ**	**อิมานิ**
ทุติยา	**อิทํ อิมํ**	**อิมานิ**

ที่เหลือจำแนกเหมือนปุงลิงค์

(๑) ปุงลิงค์ อุการันต์ **อมุ** สัททปทมาลา (โน้น)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**อสุ อมุ**	**อมู**
ทุติยา	**อมุํ**	**อมู**
ตติยา	**อมุนา**	**อมูหิ อมูภิ อมุหิ อมุภิ**
จตุตถี	**อมุสฺส อทุสฺส**	**อมูสํ อมูสานํ อมุสํ อมุสานํ**
ปัญจมี	**อมุมฺหา อมุสฺมา**	**อมูหิ อมูภิ อมุหิ อมุภิ**
ฉัฏฐี	**อมุสฺส อทุสฺส**	**อมูสํ อมูสานํ อมุสํ อมุสานํ**
สัตตมี	**อมุมฺหิ อมุสฺมึ**	**อมูสุ อมุสุ**

(๒) อิตถีลิงค์ อุการันต์ **อมุ** สัททปทมาลา (โน้น)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**อสุ อมุ**	**อมู อมุโย**
ทุติยา	**อมุํ**	**อมู อมุโย**
ตติยา	**อมุยา**	**อมูหิ อมูภิ**
จตุตถี	**อมุสฺสา อมุยา**	**อมูสํ อมูสานํ**
ปัญจมี	**อมุยา**	**อมูหิ อมูภิ**
ฉัฏฐี	**อมุสฺสา อมุยา**	**อมูสํ อมูสานํ**
สัตตมี	**อมุสฺสํ อมุยํ**	**อมูสุ**

(๓) นปุงสกลิงค์ อุการันต์ **อมุ** สัททปทมาลา (โน้น)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**อทุํ**	**อมู อมูนิ**
ทุติยา	**อทุํ**	**อมู อมูนิ**

ที่เหลือจำแนกเหมือนปุงลิงค์

กึสัททปทมาลา

จินฺโต กา โก จ กึสทฺโท อปฺปกตฺถสฺส วาจโก
ยการยุตฺโต อาทิมฺหิ สกลตฺถสฺส วาจโก
อจินฺโต จ อยาทิ จ ปุจฺฉาวาจกสมฺมโต.

กึศัพท์(เป็นนิคคหีตการันต์) ถ้ามี จิ อยู่ท้ายเป็น โกจิ กาจิ กิญฺจิ เป็นต้น มีอรรถว่า “น้อย”

ถ้ามี ย อยู่หน้า และมี จิ อยู่ท้ายเป็น โย โกจิ, ยา กาจิ, ยํ กิญฺจิ (ยงฺกิญฺจิ) เป็นต้น มีอรรถว่า “ทั้งหมดทั้งสิ้น”

กึศัพท์อย่างเดียวเป็น โก กา กึ เป็นต้น มีอรรถคำถามว่า “ใคร อะไร อย่างไร ที่ไหน เมื่อไร หรือ”

ข้อสังเกต กึศัพท์ เมื่ออาเทศเป็น ก แล้ว มีการจำแนกด้วยวิภัตติเหมือน สพฺพ ศัพท์ ทั้ง ๓ ลิงค์ ต่างแต่ในนปุงสกลิงค์เอกวจนะเท่านั้นที่มีรูปเป็น กึ

(๑) ปุงลิงค์ **กึ**สัทท-**ย**ปุพพ-**จิ**อันตปทมาลา (ทั้งหมดทั้งสิ้น)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**โย โกจิ**	**เย เกจิ**
ทุติยา	**ยํ กญฺจิ**	**เย เกจิ**
ตติยา	**เยน เกนจิ**	**เยหิ เกหิจิ**
จตุตถี	**ยสฺส กสฺสจิ**	**เยสํ เกสญฺจิ**
ปัญจมี	**ยสฺมา กสฺมาจิ**	**เยหิ เกหิจิ**
ฉัฏฐี	**ยสฺส กสฺสจิ**	**เยสํ เกสญฺจิ**
สัตตมี	**ยสฺมึ กสฺมิญฺจิ ยสฺมึ กิสฺมิญฺจิ**	**เยสุ เกสุจิ**

(๒) อิตถีลิงค์ **กึ**สัทท-**ย**ปุพพ-**จิ**อันตปทมาลา (ทั้งหมดทั้งสิ้น)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**ยา กาจิ**	**ยา กาจิ**
ทุติยา	**ยํ กญฺจิ**	**ยา กาจิ**
ตติยา	**ยาย กายจิ**	**ยาหิ กาหิจิ**
จตุตถี	**ยสฺสา กสฺสาจิ ยาย กายจิ**	**ยาสํ กาสญฺจิ**
ปัญจมี	**ยาย กายจิ**	**ยาหิ กาหิจิ**
ฉัฏฐี	**ยสฺสา กสฺสาจิ ยาย กายจิ**	**ยาสํ กาสญฺจิ**
สัตตมี	**ยสฺสํ กสฺสญฺจิ ยายํ กายญฺจิ**	**ยาสุ กาสุจิ**

(๓) นปุงสกลิงค์ กึสัทท-ยปุพพ-จิอันตปทมาลา (ทั้งหมดทั้งสิ้น)		
วิภัตติ	เอกวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**ยํ กิญฺจิ (ยงฺกิญฺจิ)**	**ยานิ กานิจิ**
ทุติยา	**ยํ กิญฺจิ (ยงฺกิญฺจิ)**	**ยานิ กานิจิ**

ที่เหลือเหมือนปุงลิงค์

๒.๗. สังขยา

สังขยา ที่เป็นสัพพนาม เป็นคำสำหรับนับจำนวนสุทธนาม เหมือนเป็นคุณนาม มี ๕ ตัว คือ **เอก** (๑) **อุภ** (ทั้งสองทั้งคู่) **ทฺวิ** (๒) **ติ** (๓) **จตุ** (๔)

ส่วนสังขยาที่สูงกว่านี้ ตั้งแต่ **ปญฺจ** (๕) ขึ้นไป เป็นคำสำหรับนับจำนวนบุคคล สัตว์ สิ่งของทั่วไป มีการนับ ๒ แบบ คือ

๑. **ปกติสังขยา** นับตามปกติทั่วไป ได้จำนวนตามที่นับ เช่น **ปญฺจ ปุริสา** บุรุษ ๕ คน หมายเอาทั้งหมดตั้งแต่ ๑-๕

๒. **ปูรณสังขยา** นับจำนวนเต็ม ได้คนเดียวหรือสิ่งเดียวที่นับถึงเท่านั้น เช่น **ปญฺจโม ปุริโส** บุรุษคนที่ ๕ หมายเอาคนที่ ๕ คนเดียวเท่านั้น ไม่รวมคนที่ ๑-๔

สัททปทมาลาในสังขยาสัพพนาม

สังขยาสัพพนาม ๕ ตัว คือ เอก อุภ ทฺวิ ติ จตุ มีวิธีจำแนกวิภัตติ เหมือนสัพพนามทั่วไป ดังนี้

เอก สัททปทมาลา (หนึ่ง, เดียว) ๓ ลิงค์แยกกัน		
	ปุงลิงค์	อิตถีลิงค์
วิภัตติ	**เอกวจนะ**	**เอกวจนะ**
ปฐมา	**เอโก**	**เอกา**
ทุติยา	**เอกํ**	**เอกํ**
ตติยา	**เอเกน**	**เอกาย**
จตุตถี	**เอกสฺส**	**เอกสฺสา เอกิสฺสา เอกาย**
ปัญจมี	**เอกมฺหา เอกสฺมา**	**เอกาย**
ฉัฏฐี	**เอกสฺส**	**เอกสฺสา เอกิสฺสา เอกาย**
สัตตมี	**เอกมฺหิ เอกสฺมึ**	**เอกสฺสํ เอกิสฺสํ เอกายํ**

ในนปุงสกลิงค์ต่างเฉพาะปฐมาเป็น เอกํ รูปที่เหลือเหมือนปุงลิงค์

ทฺวิ สัททปทมาลา (สอง) ๓ ลิงค์เหมือนกัน	
วิภัตติ	พหุวจนะ
ปฐมา	**เทฺว ทุเว**
ทุติยา	**เทฺว ทุเว**
ตติยา	**ทฺวีหิ ทฺวีภิ**
จตุตถี	**ทฺวินฺนํ ทุวินฺนํ**
ปัญจมี	**ทฺวีหิ ทฺวีภิ**
ฉัฏฐี	**ทฺวินฺนํ ทุวินฺนํ**
สัตตมี	**ทฺวีสุ**

อุภ สัททปทมาลา (ทั้งสอง) ๓ ลิงค์เหมือนกัน	
วิภัตติ	พหุวจนะ
ปฐมา	**อุโภ อุเภ**
ทุติยา	**อุโภ อุเภ**
ตติยา	**อุโภหิ อุโภภิ อุเภหิ อุเภภิ**
จตุตถี	**อุภินฺนํ**
ปัญจมี	**อุโภหิ อุโภภิ อุเภหิ อุเภภิ**
ฉัฏฐี	**อุภินฺนํ**
สัตตมี	**อุโภสุ อุเภสุ**

ติ สัททปทมาลา (สาม) ๓ ลิงค์แยกกัน			
ลิงค์	ปุงลิงค์	อิตถีลิงค์	นปุงสกลิงค์
วิภัตติ	พหุวจนะ	พหุวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**ตโย**	**ติสฺโส**	**ตีณิ**
ทุติยา	**ตโย**	**ติสฺโส**	**ตีณิ**
ตติยา	**ตีหิ ตีภิ**	**ตีหิ ตีภิ**	**ตีหิ ตีภิ**
จตุตถี	**ติณฺณํ ติณฺณนฺนํ**	**ติสฺสนฺนํ**	**ติณฺณํ ติณฺณนฺนํ**
ปัญจมี	**ตีหิ ตีภิ**	**ตีหิ ตีภิ**	**ตีหิ ตีภิ**
ฉัฏฐี	**ติณฺณํ ติณฺณนฺนํ**	**ติสฺสนฺนํ**	**ติณฺณํ ติณฺณนฺนํ**
สัตตมี	**ตีสุ**	**ตีสุ**	**ตีสุ**

จตุ สัททปทมาลา (สี่) ๓ ลิงค์แยกกัน			
๓ ลิงค์	ปุงลิงค์	อิตถีลิงค์	นปุงสกลิงค์
วิภัตติ	พหุวจนะ	พหุวจนะ	พหุวจนะ
ปฐมา	**จตฺตาโร จตุโร**	**จตสฺโส**	**จตฺตาริ**
ทุติยา	**จตฺตาโร จตุโร**	**จตสฺโส**	**จตฺตาริ**
ตติยา	**จตูหิ จตูภิ จตุพฺภิ**	**จตูหิ จตูภิ**	**จตูหิ จตูภิ จตุพฺภิ**
จตุตถี	**จตุนฺนํ**	**จตสฺสนฺนํ**	**จตุนฺนํ**
ปัญจมี	**จตูหิ จตูภิ จตุพฺภิ**	**จตูหิ จตูภิ**	**จตูหิ จตูภิ จตุพฺภิ**
ฉัฏฐี	**จตุนฺนํ**	**จตสฺสนฺนํ**	**จตุนฺนํ**
สัตตมี	**จตูสุ**	**จตูสุ**	**จตูสุ**

ปกติสังขยา

ปกติสังขยา คือ คำที่ใช้นับจำนวนตามธรรมดา ดังนี้

เอก	๑	ทส	๑๐
ทฺวิ	๒	เอกาทส	๑๑
ติ	๓	ทฺวาทส พารส	๑๒
จตุ	๔	เตรส	๑๓
ปญฺจ	๕	จตุทฺทส จุทฺทส โจทฺทส	๑๔
ฉ	๖	ปญฺจทส ปณฺณรส	๑๕
สตฺต	๗	โสฬส	๑๖
อฏฺฐ	๘	สตฺตรส	๑๗
นว	๙	อฏฺฐารส	๑๘

เอกูนวีสติ อูนวีสติ	๑๙	เอกูนจตฺตาลีส	๓๙
วีส วีสติ	๒๐	จตฺตาฬีส ตาลีส	๔๐
เอกวีสติ	๒๑	เอกจตฺตาลีส	๔๑
ทฺวาวีสติ พาวีสติ	๒๒	เทฺวจตฺตาลีส	๔๒
เตวีสติ	๒๓	เตจตฺตาลีส	๔๓
จตุวีสติ	๒๔	ปญฺญาส ปณฺณาส	๕๐
ปญฺจวีสติ	๒๕	สฏฺฐี	๖๐
ฉพฺพีสติ	๒๖	สตฺตติ	๗๐
สตฺตวีสติ	๒๗	อสีติ	๘๐
อฏฺฐวีสติ	๒๘	นวุติ	๙๐
เอกูนตึสติ	๒๙	สต	๑๐๐
ตึส ตึสติ	๓๐	สหสฺส	๑,๐๐๐
เอกตฺตึส	๓๑	ทสสหสฺส นหุต	๑๐,๐๐๐
ทฺวตฺตึส พาตฺตึส	๓๒	สตสหสฺส ลกฺข	๑๐๐,๐๐๐
เตตฺตึส	๓๓	(ทสสตสหสฺส	๑,๐๐๐,๐๐๐)

คุณิตปกติสังขยา

คุณิตปกติสังขยา คือคำใช้นับจำนวนที่มีการคูณ ดังนี้

ปกติสังขยา	คูณด้วย	ชื่อสังขยา	เลข	เลขศูนย์
หนึ่ง	(ไม่มีคูณ)	เอก	๑	-
สอง ถึง เก้า	”	ทฺวิ ถึง นว	๒-๙	-
หนึ่ง	คูณสิบ	ทส	๑	๑
สิบ	”	สต	๑	๒

ร้อย	คูณสิบ	สหสฺส	๑	๓
พัน	”	ทสสหสฺส, นหุต	๑	๔
หมื่น	”	สตสหสฺส, ลกฺข	๑	๕
แสน	”	ทสสตสหสฺส	๑	๖
แสน	คูณร้อย	โกฏิ	๑	๗
แสน โกฏิ	”	ปโกฏิ	๑	๑๔
แสน ปโกฏิ	”	โกฏิปฺปโกฏิ	๑	๒๑
แสน โกฏิปฺปโกฏิ	”	นหุต	๑	๒๘
แสน นหุต	”	นินฺนหุต	๑	๓๕
แสน นินฺนหุต	”	อกฺโขภิณี	๑	๔๒
แสน อกฺโขภิณี	”	พินฺทุ	๑	๔๙
แสน พินฺทุ	”	อพฺพุท	๑	๕๖
แสน อพฺพุท	”	นิรพฺพุท	๑	๖๓
แสน นิรพฺพุท	”	อหห	๑	๗๐
แสน อหห	”	อพพ	๑	๗๗
แสน อพพ	”	อฏฏ	๑	๘๔
แสน อฏฏ	”	โสคนฺธิก	๑	๙๑
แสน โสคนฺธิก	”	อุปฺปลฺล	๑	๙๘
แสน อุปฺปลฺล	”	กุมุท	๑	๑๐๕
แสน กุมุท	”	ปุณฺฑรีก	๑	๑๑๒
แสน ปุณฺฑรีก	”	ปทุม	๑	๑๑๙
แสน ปทุม	”	กถาน	๑	๑๒๖
แสน กถาน	”	มหากถาน	๑	๑๓๓
แสน มหากถาน	”	อสงฺเขฺยยฺย	๑	๑๔๐

อพฺพุทาทิปทุมาวสานํ สีตนรกนามเธยฺยฏฺฐานํ.
อพฺพุท ถึง ปทุม เป็นชื่อของสีตนรกที่หนาวจัด

จตฺตาลีสสตํ สุญฺญํ อสงฺเขฺยยฺยนฺติ วุจฺจติ.
เลขศูนย์ ๑๔๐ ตัว เรียกว่า อสงฺเขฺยยฺย (อสงไขย)

จำแนกสังขยาโดยลิงค์ ๓ วจนะ ๒

ทฺวาทโย อฏฺฐารสนฺตา ติลิงฺเค พหุวาจกา
วีสตฺยาที นวุตฺยนฺตา อิตฺถิลิงฺเคกวาจกา
สตาที อสงฺเขฺยยฺยนฺตา นปุํสกา ทฺวิวาจกา
โกฏิตฺตยมกฺโขภิณี อิตฺถิลิงฺคา ทฺวิวาจกา.

ทฺวิ (๒) ถึง อฏฺฐารส (๑๘) เป็น ๓ ลิงค์ พหุวจนะ
เอกูนวีสติ (๑๙) ถึง อฏฺฐนวุติ (๙๘) เป็น อิตถีลิงค์ เอกวจนะ
เอกูนสต (๙๙) ถึง อสงฺเขฺยยฺย เป็นนปุงสกลิงค์ ๒ วจนะ
โกฏิ ปโกฏิ โกฏิปฺปโกฏิ อกฺโขภิณี เป็นอิตถีลิงค์ ๒ วจนะ

จำแนกสังขยาโดยนาม ๓

เอก ถึง จตุ (๑-๔) เป็นสัพพนาม
ปญฺจ ถึง อฏฺฐนวุติ (๕-๙๘) เป็นคุณนาม
เอกูนสต (๙๙-) ขึ้นไป เป็นสุทธนาม

สัททปทมาลาในปกติสังขยา

ปกติสังขยา ตั้งแต่ ปญฺจ ถึง อสงฺเขฺยยฺยุ ไม่เป็นสัพพนาม จึงมีวิธีจำแนกต่างจากสัพพนาม ดังนี้

ปญฺจ (๕) เหมือนกันทั้ง ๓ ลิงค์	
วิภัตติ	พหุวจนะ
ปฐมา	**ปญฺจ**
ทุติยา	**ปญฺจ**
ตติยา	**ปญฺจหิ**
จตุตถี	**ปญฺจนฺนํ**
ปัญจมี	**ปญฺจหิ**
ฉัฏฐี	**ปญฺจนฺนํ**
สัตตมี	**ปญฺจสุ**

ฉ ถึง **อฏฺฐารส** (๖-๑๘) จำแนกวิภัตติตาม **ปญฺจ**

เอกูนวีส (๑๙) เป็นอิตถีลิงค์	
วิภัตติ	เอกวจนะ
ปฐมา	**เอกูนวีสํ**
ทุติยา	**เอกูนวีสํ**
ตติยา	**เอกูนวีสาย**
จตุตถี	**เอกูนวีสาย**
ปัญจมี	**เอกูนวีสาย**
ฉัฏฐี	**เอกูนวีสาย**
สัตตมี	**เอกูนวีสาย**

พึงทราบ

วีส ถึง **อฏฺฐปญฺญาส** (๑๙-๕๘) มี **ส** อยู่ท้าย จำแนกเหมือน **เอกูนวีส**

เอกูนวีสติ ถึง **อฏฺฐนวุติ** (๑๙-๙๘) มี **ติ** อยู่ท้ายจำแนกตาม **รตฺติ** ฝ่ายเอกพจน์, มี **อี** อยู่ท้าย เช่น **เอกูนสฏฺฐี** ถึง **อฏฺฐสฏฺฐี** (๕๙-๖๘) จำแนกตาม **อิตฺถี** ฝ่ายเอกพจน์

เอกูนสต ถึง **อสงฺเขฺยยฺย** (๙๙-อสงไขย) ให้จำแนกตาม **จิตฺต** ทั้ง ๒ พจน์

โกฏิ ปโกฏิ โกฏิปฺปโกฏิ ให้จำแนกตาม **รตฺติ** ทั้ง ๒ พจน์

อกฺโขภิณี ให้จำแนกตาม **อิตฺถี** ทั้ง ๒ วจนะ

ปูรณสังขยา

ปูรณสังขยา คือ คำที่ใช้นับให้เต็มหรือนับตามลำดับ ดังนี้

ปุงลิงค์	อิตถีลิงค์	นปุงสกลิงค์	แปล
ปฐโม	**ปฐมา**	**ปฐมํ**	ที่ ๑
ทุติโย	**ทุติยา**	**ทุติยํ**	ที่ ๒
ตติโย	**ตติยา**	**ตติยํ**	ที่ ๓
จตุตฺโถ	**จตุตฺถา จตุตฺถี**	**จตุตฺถํ**	ที่ ๔
ปญฺจโม	**ปญฺจมา ปญฺจมี**	**ปญฺจมํ**	ที่ ๕
ฉฏฺโฐ	**ฉฏฺฐา ฉฏฺฐี**	**ฉฏฺฐํ**	ที่ ๖
สตฺตโม	**สตฺตมา สตฺตมี**	**สตฺตมํ**	ที่ ๗

อฏฺฐโม	อฏฺฐมา อฏฺฐมี	อฏฺฐมํ	ที่ ๘
นวโม	นวมา นวมี	นวมํ	ที่ ๙
ทสโม	ทสมา ทสมี	ทสมํ	ที่ ๑๐
เอกาทสโม	เอกาทสี เอกาทสึ	เอกาทสมํ	ที่ ๑๑
ทฺวาทสโม พารสโม	ทฺวาทสี พารสี	ทฺวาทสมํ พารสมํ	ที่ ๑๒
เตรสโม	เตรสี	เตรสมํ	ที่ ๑๓
จตุทฺทสโม จุทฺทสโม	จตุทฺทสี จาตุทฺทสี	จตุทฺทสมํ	ที่ ๑๔
ปณฺณรสโม ปญฺจทสโม	ปณฺณรสี ปญฺจทสี	ปณฺณรสมํ	ที่ ๑๕
โสฬสโม	โสฬสี	โสฬสมํ	ที่ ๑๖
สตฺตรสโม สตฺตทสโม	สตฺตรสี	สตฺตรสมํ	ที่ ๑๗
อฏฺฐารสโม อฏฺฐาทสโม	อฏฺฐารสี	อฏฺฐารสมํ	ที่ ๑๘
เอกูนวีสติโม	เอกูนวีสติมา	เอกูนวีสติมํ	ที่ ๑๙
วีสติโม	วีสติมา	วีสติมํ	ที่ ๒๐

ปูรณสังขยา จัดเป็นคุณนาม มีใช้ทั้ง ๓ ลิงค์ เป็นเอกพจน์อย่างเดียว จำแนกตามสุทธนามในลิงค์และการันต์นั้นๆ

๒.๘. อัพยยศัพท์

อัพยยศัพท์ คือศัพท์ที่คงรูปเดิมไว้ ไม่เปลี่ยนไปตามลิงค์ วิภัตติ และวจนะ มี ๓ ประเภท คือ ปัจจยันตะ อุปสัค และนิบาต

๑. ปัจจยันตะ

ปัจจยันตะ คือศัพท์ที่มีปัจจัย ๒๒ ตัว อยู่สุดท้าย มี ๒ กลุ่ม คือ **วิภัตติปัจจยันตะ** และ **ตเวตุนาทิปัจจยันตะ**

๑.๑. วิภัตติปัจจยันตะ

วิภัตติปัจจยันตะ กลุ่มศัพท์ที่ประกอบปัจจัยหลังสุทธนามและสัพพนามแทนวิภัตติ มีอรรถเหมือนวิภัตติ เมื่อสำเร็จรูปแล้วจัดเป็นอัพยยศัพท์ มี ๓ อย่าง คือ

๑. **โต**ปัจจัย ประกอบหลังสุทธนามและสัพพนาม มีอรรถตติยาวิภัตติ แปลว่า “**ข้าง, โดย**” เช่น **ปุรโต** ข้างหน้า, **ปิฏฺฐิโต** ข้างหลัง. มีอรรถปัญจมีวิภัตติ แปลว่า “**แต่, จาก**” เช่น **ตโต ฐานโต** แต่ที่นั้น, จากที่นั้น

๒. ปัจจัย ๙ ตัว คือ **ตฺร ถ ห ธ ธิ หึ หํ หิญฺจนํ ว** ประกอบหลังสัพพนาม มีอรรถสัตตมีวิภัตติ แปลว่า “**ใน...**” เช่น **ตตฺร ตตฺถ** ใน...นั้น, **อิห อิธ** ใน...นี้, **สพฺพธิ** ใน...ทั้งปวง, **กุหึ กุหํ กุหิญฺจนํ กว** ใน...ไหน

๓. ปัจจัย ๗ ตัว คือ **ทา ทานิ รหิ ธุนา ทาจนํ ชฺช ชฺชุ** ประกอบหลังสัพพนาม มีอรรถกาลสัตตมี แปลว่า “**ในกาล, ใน**

เวลา” เช่น **สทา** ในกาลทุกเมื่อ, **อิทานิ เอตรหิ** ในเวลานี้ บัดนี้, **อธุนา** ในกาลนี้, **กุทาจนํ** ในกาลไหน, **อชฺช** ในวันนี้, **ปรชฺชุ** ในวันอื่น

๑.๒. ตเวตุนาทิปัจจยันตะ

ตเวตุนาทิปัจจยันตะ กลุ่มศัพท์ที่มีตเวตุนาทิปัจจัย ๕ ตัว คือ **ตเว ตุํ ตุน ตฺวา ตฺวาน** ประกอบหลังธาตุ เมื่อสำเร็จแล้ว จัดเป็นอัพยยศัพท์ มี ๒ อย่าง คือ

๑. ปัจจัย ๒ ตัว คือ **ตเว ตุํ** ลงหลังจากธาตุ มีอรรถจตุตถีวิภัตติ แปลว่า “**เพื่อ**” เช่น **กาตเว กาตุํ** เพื่อกระทำ เป็นต้น

๒. ปัจจัย ๓ ตัว คือ **ตุน ตฺวา ตฺวาน** ลงหลังจากธาตุ ใช้ในอดีตกาล แปลว่า “**แล้ว**” เช่น **กาตุน กตฺวา กตฺวาน** กระทำแล้ว เป็นต้น

ส่วน อิตถิโชตกปัจจัยในนาม ปัจจัยในตัทธิต ปัจจัยในอาขยาต และปัจจัยในกิตก์ (เว้น ตเวตุนาทิปัจจัย) ไม่จัดเป็นอัพยยศัพท์

๒. อุปสัค

อุปสัค คือศัพท์ที่เข้าไปปรุงแต่งเนื้อความของนาม เหมือนเป็นคุณนาม และประกอบหน้ากิริยา เหมือนเป็นกิริยาวิเสสนะ ทำให้มีอรรถพิเศษขึ้น วิเคราะห์ว่า “**อุเปจฺจ นามกฺริยานํ อตฺถํ สชฺชนฺตีติ อุปสคฺคา** ศัพท์ที่เข้าไปปรุงแต่งอรรถของนามและกิริยา ชื่อว่าอุปสัค” มี ๒๐ ตัว คือ

อุปสัคมี ๒๐ ตัว คือ **ป ปรา นิ นี อุ ทุ สํ, วิ อว อนุ ปริ อธิ อภิ ปติ, สุ อา อติ อปิ อป อุป**

อุปสัค อรรถ อุทาหรณ์ และคำแปล

ป อุปสัค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
ปการ	**ปญฺญา**	รู้ทั่ว
อาทิกมฺม	**วิปฺปกตํ**	ทำค้างไว้
ปธาน	**ปณีตํ**	สูงสุด ประณีต
อิสฺสริย	**ปภู อยํ เทสสฺส**	ผู้นี้เป็นใหญ่ในประเทศ
อนฺโตภาว	**ปกฺขิตฺตํ**	ใส่เข้าไว้
วิโยเค	**ปวาสี**	แยกกันอยู่
ตปฺปร	**ปาจริโย**	ปาจารย์ บูรพาจารย์
ภุสตฺถ	**ปวุทฺธกาโย**	ผู้มีร่างกายใหญ่โต
สมฺภว	**ปภวติ**	เริ่มต้น เกิดขึ้น
ติตฺติ	**ปหูตมนฺนํ**	ข้าวมากเพียงพอ
อนาวิล	**ปสนฺนมุทกํ**	น้ำใสสะอาด
ปตฺถน	**ปณิหิตํ**	ตั้งความปรารถนา เป็นต้น
ปรา อุปสัค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
ปริหานิ	**ปราภโว**	ความเสื่อม

ปราชย	**ปราชิโต**	ปราชัย พ่าย แพ้
คติ	**ปรายนํ**	การไปสู่ภพหน้า
วิกฺกม	**ปรกฺกมติ**	ก้าวไปข้างหน้า ก้าวหน้า
อามสน	**องฺคสฺส ปรามสนํ**	การลูบคลำอวัยวะ เป็นต้น
	นิ อุปสัค	
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
นิสฺเสส	**นิรุตฺติ**	คำที่กล่าวโดยไม่เหลือ
นิคฺคต	**นิกฺกิเลโส**	ปราศจากกิเลส
	นิยฺยาติ	ออกไป ย้ายไป
นิหรณ	**นิทฺธารณํ**	การถอดถอน การถอยออก
อนฺโตปเวสน	**นิขาโต**	ฝังไว้ ใส่ไว้
อภาว	**นิมฺมกฺขิกํ**	(รังผึ้ง) ไม่มีตัวอ่อน
นิเสธ	**นิวาเรติ**	ห้ามไว้
นิกฺขนฺต	**นิพฺพานํ**	สภาวะอันออกจากตัณหา
ปาตุภาว	**นิมฺมิตํ**	เนรมิต บันดาล ปรากฏ
อวธารณ	**นิจฺฉโย**	การตัดสิน การวินิจฉัย
วิภชน	**นิทฺเทโส**	การชี้แจง แสดงโดยพิสดาร
อุปมา	**นิทสฺสนํ**	อุทาหรณ์ การเปรียบเทียบ
อุปธารณ	**นิสามนํ**	การพิจารณา
อวสาน	**นิฏฺฐิตํ**	จบ อวสาน
เฉก	**นิปุโณ**	ฉลาด เป็นต้น

นี อุปสัค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
นีหรณ	**นีหรติ**	นำออก
อาวรณ	**นีวรณํ**	กีดขวาง กั้นไม่ให้บรรลุความดี
อุ อุปสัค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
อุคฺคต	**อุคฺคจฺฉติ**	ขึ้นไป
อุทฺธกมฺม	**อาสนา อุฏฺฐิโต**	ลุกขึ้นจากที่นั่ง
	อุกฺเขโป	ยกขึ้น
ปธาน	**อุตฺตโม**	ประเสริฐ สูงสุด
	โลกุตฺตโร	ธรรมอันเหนือโลก
วิโยค	**อุพฺพาสิโต**	ถูกแยกจากกัน
สมฺภว	**อุพฺภูโต**	เกิดขึ้นแล้ว
อตฺถลาภ	**อุปฺปนฺนํ ญาณํ**	ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว
สตฺติ	**อุสฺสหติ คนฺตุํ**	อาจ (สามารถ) เพื่อจะไป
สรูปกถน	**อุทฺทิสติ สุตฺตํ**	สวดพระสูตร เป็นต้น
ทุ อุปสัค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
อโสภณ	**ทุคฺคนฺโธ**	มีกลิ่นเหม็น
อภาว	**ทุพฺภิกฺขํ**	อาหารขาดแคลน ทุพภิกขภัย
กุจฺฉิต	**ทุกฺกฏํ**	ความเสียหาย ทำไม่สมควร
อสมิทฺธิ	**ทุสฺสสฺสํ**	ข้าวกล้าไม่สมบูรณ์

กิจฺฉ	**ทุกฺกรํ**	ทำยาก ลำบาก
วิรูปตา	**ทุพฺพณฺโณ**	ผิวพรรณไม่งาม
	ทุมฺมุโข	หน้าไม่สวย หน้าบึ้ง เป็นต้น
สํ อุปสัค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
สโมธาน	**สนฺธิ**	การต่อ เชื่อมโยง
สมฺมา	**สมาธิ**	สมาธิ จิตตั้งมั่น ตั้งไว้ดี
สม	**สมฺปยุตฺโต**	ประกอบอยู่เสมอ
สมนฺตภาว	**สํกิณฺณา**	เกลื่อน กระจัดกระจาย
	สมุลฺลปนา	พูดเลียบเคียง
สงฺคต	**สงฺคโม**	สังคม พบปะ ไปมาหาสู่
สงฺเขป	**สมาโส**	การย่อ
ภุสตฺถ	**สารตฺโต**	กำหนัดจัด ตัณหาจัด
สหตฺถ	**สํวาโส**	การอยู่ร่วมกัน
อปฺปตฺถ	**สมคฺโฆ**	ราคาถูก
ปภว	**สมฺภโว**	เกิดขึ้น
อภิมุขภาว	**สมฺมุขํ**	ต่อหน้า เฉพาะหน้า
สงฺคห	**สงฺคณฺหาติ**	สงเคราะห์ รวบรวม
ปิธาน	**สํวุตํ**	ปิด ครอบ สำรวม ระวัง
ปุนปฺปุนกรณ	**สนฺธาวติ**	วิ่งไปเรื่อยๆ ท่องเที่ยว
สมิทฺธิ	**สมฺปนฺโน**	สมบูรณ์ เพียบพร้อม เป็นต้น

วิ อุปสัค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
วิเสส	**วิมุตฺติ**	ความหลุดพ้น
	วิสิฏฺโจ	พิเศษ ประเสริฐ
วิวิธ	**วิมติ**	ความสงสัย
	วิจิตฺรํ	วิจิตร ลาย ด่าง
วิรุทฺธ	**วิวาโท**	การทะเลาะ ความขัดแย้ง
วิคต	**วิมลํ**	ปราศจากมลทิน
วิโยค	**วิปฺปยุตฺโต**	แยกจากกัน ไม่ประกอบ
วิรูปตา	**วิรูโป**	รูปไม่งาม รูปแปลกตา
อว อุปสัค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
อโธภาค	**อวกฺขิตฺตจกฺขุ**	ทอดสายตาลงต่ำ มองต่ำ
วิโยค	**โอมุกฺกอุปาหโน**	ถอดรองเท้าแล้ว
	อวโกกิลํ วนํ	ป่าที่นกดุเหว่าจากไป ป่าร้าง
ปริภว	**อวชานนํ**	การดูหมิ่น ดูถูก
	อวมญฺญติ	ดูหมิ่น
ชานน	**อวคจฺฉติ**	ย่อมรู้
สุทฺธิ	**โวทานํ**	ขาวสะอาด หมดจด
นิจฺฉย	**อวธารณํ**	การตัดสิน

เทส	**อวกาโส**	สถานที่โล่งแจ้ง
เถยฺย	**อวหาโร**	การลัก ขโมย เป็นต้น
อนุ อุปสัค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
อนุคต	**อเนฺวติ**	ติดตามไป ไปตาม
อนุปจฺฉินฺน	**อนุสโย**	อนุสัย กิเลสจ้องทำร้าย
ปจฺฉาสทฺทตฺถ	**อนุรถํ**	ฝุ่นที่ปลิวตามหลังรถ
ภุสตฺถ	**อนุรตฺโต**	กำหนัดจัด มักยินดี
สาทิสฺส	**อนุรูปํ**	สมควร มีสภาพเหมือนกัน
หีน	**อนุสาริปุตฺตํ ปญฺญวนฺโต**	ผู้มีปัญญา ด้อยกว่า พระสารีบุตร
ตติยตฺถ	**นทิมนฺววสิตา เสนา**	กองทัพตั้งเรียงรายตามแม่น้ำ
ลกฺขณ	**รุกฺขํ อนุ วิชฺโชตเต วิชฺชุ**	ฟ้าแลบสว่างที่ต้นไม้
อิตฺถมฺภูตกฺขาน	**สาธุ เทวทตฺโต มาตรํ อนุ**	นายเทวทัตดีเฉพาะกับมารดา
ภาค	**ยเทตฺถ มํ อนุ สิยา, ตํ ทียตุ**	ในทรัพย์เหล่านั้น ทรัพย์ใด เป็นส่วนของเรา จงให้ทรัพย์นั้น
วิจฺฉา	**รุกฺขํ รุกฺขํ อนุ วิชฺโชตเต จนฺโท**	ดวงจันทร์ส่องสว่าง ที่ต้นไม้ ทุกๆต้น เป็นต้น

ปริ อุปสัค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
สมนฺตโตภาว	**ปริวุโต**	แวดล้อม ห้อมล้อม
ปริจฺเฉท	**ปริญฺเญยฺยํ**	ควรกำหนดรู้
วชฺชน	**ปริหรติ**	หลีก เว้น
อาลิงฺคน	**ปริสฺสชติ**	กอด แนบชิด คลอเคลีย
นิวาสน	**วตฺถํ ปริธสฺสติ**	นุ่งห่มผ้า
ปูชา	**ปาริจริยา**	การรับใช้ ความภักดี
โภชน	**ภิกฺขุํ ปริวิสติ**	อังคาสภิกษุ
อวชานน	**ปริภวติ**	ดูถูก ดูหมิ่น
โทสกฺขาน	**ปริภาสติ**	บริภาษ ตัดพ้อ ต่อว่า ด่า
ลกฺขณ	**รุกฺขํ ปริ วิชฺโชตเต วิชฺชุ**	ฟ้าแลบสว่างที่ต้นไม้ เป็นต้น
อธิ อุปสัค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
อธิก	**อธิสีลํ**	อธิศีล ศีลที่ยิ่งหรือเคร่งครัด
อิสฺสร	**อธิปติ**	อธิบดี ผู้เป็นใหญ่
อุปริภาว	**อธิโรหติ**	งอกขึ้น
	ปถวึ อธิเสสฺสติ	จักนอนทับบนแผ่นดิน
อธิภวน	**อธิภวติ**	ครอบครอง ปกครอง ครอบงำ
อชฺฌายน	**พฺยากรณมธีเต**	สวดคัมภีร์ไวยากรณ์
อธิฏฺฐาน	**ภูมิกมฺปาทึ อธิฏฺฐาติ**	อธิษฐานให้แผ่นดินไหว เป็นต้น

นิจฺฉย	**อธิโมกฺโข**	การตัดสิน
ปาปุณน	**โภคกฺขนฺธํ อธิคจฺฉติ**	ได้กองโภคทรัพย์ เป็นต้น
อภิ อุปสัค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
อภิมุขภาว	**อภิมุโข**	ต่อหน้า เฉพาะหน้า มุ่งตรง
	อภิกฺกมติ	ก้าวไปข้างหน้า เดินหน้า
วิสิฏฺจ	**อภิธมฺโม**	ธรรมอันประเสริฐสุด
อธิก	**อภิวสฺสติ**	ฝนตกหนัก
อุทฺธกมฺม	**อภิรุหติ**	ขึ้นไป
กุล	**อภิชาโต**	เกิดในตระกูลดี
สารุปฺป	**อภิรูโป**	รูปงาม หล่อ สวย
วนฺทน	**อภิวาเทติ**	กราบ ไหว้ เป็นต้น
ปติ อุปสัค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
ปติคต	**ปจฺจกฺขํ**	ประจักษ์ ชัดเจน
ปฏิโลม	**ปติโสตํ**	ทวนกระแส
ปตินิธิ	**อาจริยโต ปติ สิสฺโส**	ศิษย์เป็นตัวแทนจากอาจารย์
ปติทาน	**เตลตฺถิกสฺส ฆตํ ปติททาติ**	ให้เปรียงแทน แก่ผู้ต้องการน้ำมัน
นิเสธ	**ปฏิเสธนํ**	การปฏิเสธ การห้าม
นิวตฺตน	**ปฏิกฺกมติ**	กลับ เดินกลับ

สาทิสฺส	**ปฏิรูปกํ**	รูปเหมือน
ปติกรณ	**ปติกาโร**	ตอบแทน ทำคืน ใช้คืน
อาทาน	**ปติคฺคณฺหาติ**	รับเอา
ปติโพธ	**ปฏิเวโธ**	ปฏิเวธ รู้แจ้ง การแทงตลอด
ปฏิจฺจ	**ปจฺจโย**	เหตุ ปัจจัย ให้ผลอาศัย
สุ อุปสัค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
สุฏฺฐุ, สมฺมา	**สุคโต**	ผู้เสด็จไปดี เสด็จไปโดยชอบ
สุขตฺถ	**สุกโร**	ทำง่าย สะดวกสบาย เป็นต้น
อา อุปสัค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
อภิมุขภาว	**อาคจฺฉติ**	มา หันมา
อุทฺธกมฺม	**อาโรหติ**	ขึ้น งอก
มริยาทา	**อาปพฺพตา เขตฺตํ**	นาจรดภูเขา
อภิวิธิ	**อากุมารํ ยโส กจฺจายนสฺส**	ชื่อเสียงของพระกัจจายนะแผ่ไปถึงเด็ก
ปตฺติ	**อาปตฺติมาปนฺโน**	ต้องอาบัติ
อิจฺฉา	**อากงฺขา**	หวัง ต้องการ ปรารถนา
ปริสฺสชน	**อาลิงฺคนํ**	การกอด เคล้าคลึง
อาทิกมฺม	**อารมฺโภ**	การริเริ่ม การเริ่มต้น
คหณ	**อาทียติ**	ถูกถือเอา
	อาลมฺพติ	หิ้วไป ห้อยไว้ รับเอา

นิวาส	**อาวสโถ**	ที่อยู่ บ้าน
สมีป	**อาสนฺนํ**	ใกล้
อวหาน	**อามนฺเตมิ**	เรียกมา เรียกหา เป็นต้น
	อติ อุปสัค	
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
อติกฺกมน	**อติโรจติ อมฺเหหิ**	รุ่งเรืองกว่าพวกเรา
	อตีโต	ล่วงเลยไปแล้ว
อติกฺกนฺต	**อจฺจนฺตํ**	เกินขอบเขต เกินประมาณ
อติสย	**อติกุสโล**	ฉลาดมาก ฉลาดกว่า
ภุสตฺถ	**อติกฺโกโธ**	โกรธจัด
	อติวุทฺธิ	เจริญมาก เป็นต้น
	อปิ อุปสัค	
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
สมฺภาวนา	**อปิ ทิพฺเพสุ กาเมสุ**	แม้ในกามอันเป็นทิพย์
	เมรุมฺปิ วินิวิชฺฌิตฺวา คจฺเฉยฺย	เจาะแม้เขาพระสุเมรุไป
อเปกฺขา	**อยมฺปิ ธมฺโม อนิยโต**	แม้อาบัตินี้ก็ไม่แน่นอน
สมุจฺจย	**อิติปิ อรหํ**	เพราะเหตุนี้ จึงทรงเป็นพระอรหันต์

	อนฺตมฺปิ อนฺต-คุณมฺปิ อาทาย	หมายเอาทั้งไส้ใหญ่และไส้น้อย
ครห	**อปิ อมฺหากํ ปณฺฑิตก**	นี่บัณฑิตน่าเกลียดของพวกเรา
ปญฺห	**อปิ ภนฺเต ภิกฺขํ ลภิตฺถ**	ผู้เจริญ ท่านได้ภิกษาบ้างหรือไม่
อป อุปสัค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
อปคต	**อปมาโน**	ผู้ปราศจากมานะ
	อเปโต	หลีกไปแล้ว
ครห	**อปคพฺโภ**	มีครรภ์เลว
วชฺชน	**อปสาลาย อายนฺติ วาณิชา**	พวกพ่อค้าเดินอ้อมศาลามา
ปูชา	**วุทฺธาปจายี**	มีปรกตินอบน้อมต่อผู้ใหญ่
ปทุสฺสน	**อปรชฺฌติ**	ประทุษร้าย ประพฤติผิด
อุป อุปสัค		
อรรถ	อุทาหรณ์	คำแปล
อุปคมน	**นิสินฺนํ วา อุปนิสีเทยฺย**	เข้าไปนั่งเบียดผู้นั่งอยู่บ้าง
สมีป	**อุปนครํ**	ใกล้เมือง
อุปปตฺติ	**สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชติ**	เข้าถึงโลกสวรรค์

	อุปปตฺติโต อิกฺขตีติ อุเปกฺขา	พิจารณาดูตามประสบ ชื่อว่าอุเบกขา
สาทิสฺส	**อุปมานํ อุปมา**	การเปรียบเทียบ ชื่อว่าอุปมา
อธิก	**อุปขาริยํ โทโณ**	(ปริมาณเท่ากัน) นับโดยทะนาน จำนวนมากกว่าขารี
อุปริภาว	**อุปสมฺปนฺโน**	ผู้ถึงความเป็นผู้สูงสุด ผู้ได้รับอุปสมบท
อนสน	**อุปวาโส**	การอยู่จำ สมาทานงดอาหาร
โทสกฺขาน	**ปรํ อุปวทติ**	กล่าวหาผู้อื่น กล่าวตู่ผู้อื่น
สญฺญา	**อุปสคฺโค**	ชื่ออุปสัค
ปุพฺพกมฺม	**อุปกฺกโม**	ก้าวไปข้างหน้า พากเพียร
	อุปกาโร	ทำก่อน ผู้มีอุปการคุณ
ปูชา	**พุทฺธุปฏฺฐาโก**	อุปัฏฐากพระพุทธเจ้า เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า
	มาตุปฏฺฐานํ	การเลี้ยงมารดา
คยฺหการ	**โสเจยฺย-ปจฺจุปฏฺฐานํ**	ปรากฏโดยความเป็นผู้สะอาด
ภุสตฺถ	**อุปาทานํ**	การยึดถือ การติด
	อุปายาโส	ความลำบากอย่างหนัก
	อุปนิสฺสโย	ที่อาศัยอยู่ อุปนิสัย เป็นต้น

๓. นิบาต

นิบาต คือ ศัพท์ที่ตกลงในระหว่างนามศัพท์บ้าง กิริยาศัพท์บ้าง มีรูปคงเดิมในลิงค์ทั้ง ๓ ในวิภัตติทั้ง ๗ และในวจนะทั้ง ๒ แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม คือ นิบาตอรรถเดียวกัน นิบาตหลายอรรถ และนิบาตในอรรถต่างๆ

กลุ่มที่ ๑ นิบาตอรรถเดียวกัน

กลุ่มนิบาตหลายศัพท์มีอรรถเดียวกัน บางตัวมีอรรถของวิภัตตินามประกอบอยู่ เรียกว่า "วิภัตยัตถนิบาต" บางตัวไม่มีอรรถของวิภัตตินามประกอบ เรียกว่า "อวิภัตยัตถนิบาต"

วิภัตยัตถนิบาต

นิบาตมีอรรถวิภัตตินาม

นิบาตที่มีอรรถของวิภัตตินาม แบ่งกลุ่มตามที่มีอรรถวิภัตติเดียวกัน ๘ อรรถ คือ

๑. อรรถอาลปนะ

นิบาต	คำแปล	นิยมใช้
ยคฺเฆ	ขอเดชะ ขอโอกาส	เป็นคำที่สามัญชนเรียกเจ้านายชั้นสูง, เป็นคำที่ภิกษุรูปหนึ่งขอโอกาสต่อสงฆ์
ภนฺเต	ท่านผู้เจริญ	เป็นคำที่คฤหัสถ์หรือบรรพชิตผู้น้อย เรียกบรรพชิตผู้ใหญ่

ภทฺทนฺเต	ท่านผู้เจริญ	เป็นคำที่คฤหัสถ์หรือบรรพชิตผู้น้อยเรียกบรรพชิตผู้ใหญ่
อาวุโส	ผู้มีอายุ	เป็นคำที่บรรพชิตผู้ใหญ่ เรียกบรรพชิตผู้น้อยหรือเรียกคฤหัสถ์
โภ, อมฺโภ	ผู้เจริญ	เป็นคำเรียกผู้ชายด้วยวาจาสุภาพ
ภทฺเท	นางผู้เจริญ น้องหญิง	เป็นคำเรียกผู้หญิงด้วยวาจาสุภาพ
เร, อเร	เว้ย โว้ย	เป็นคำเรียกคนเลว คนชั้นต่ำ
ภเณ	พนาย	เป็นคำที่เจ้านายเรียกผู้ใต้บังคับบัญชา
เช	แม่ เธอ	เป็นคำเรียกสาวใช้

๒. อรรถปฐมา

อตฺถิ	มีอยู่	**สกฺกา**	อาจ สามารถ
ลพฺภา	พึงได้ ควรได้	**ทิวา**	กลางวัน
ภิยฺโย	ยิ่ง	**นโม**	ความนอบน้อม

๓. อรรถทุติยา

ทิวา ทั้งวัน	**ภิยฺโย** ให้ยิ่ง	**นโม** ซึ่งความนอบน้อม

๔. อรรถตติยา

สํ, สยํ, สามํ	เอง ด้วยตนเอง	**สมฺมา**	ด้วยดี โดยชอบ
กินฺติ	ด้วยเหตุไร	**ปทโส**	โดยบท

สุตฺตโส	โดยสูตร	**ทุกฺขโต**	โดยลำบาก
อนิจฺจโต	โดยไม่แน่นอน	**ทฺวิธา**	โดยสองส่วน
เอกธา	โดยส่วนเดียว		

๕. อรรถจตุตถี (ตเว ตุํ ปัจจัย)

กาตเว, กาตุํ	เพื่อทำ	**ทาตเว, ทาตุํ**	เพื่อให้ให้
กาเรตุํ	เพื่อให้ทำ	**ทาเปตุํ**	เพื่อให้ถวาย

๖. อรรถปัญจมี (โส โต ปัจจัย)

ทีฆโส	จากด้านยาว	**โอรโส**	จากฝั่งนี้
ราชโต	จากพระราชา	**โจรโต**	จากโจร

๗. อรรถสัตตมี

สมนฺตา	ในทุกที่ ในที่รอบ ๆ	**สามนฺตา**	ในที่ใกล้ ในที่รอบ ๆ
ปริโต	ในที่รอบ ๆ	**สมนฺตโต**	ในที่รอบ ๆ
อภิโต	ในข้างหน้า	**เอกชฺฌํ**	ในสิ่งเดียว
เอกมนฺตํ	ณ ที่สมควร	**เหฏฺฐา**	ในภายใต้ ภายใต้
อุปริ	ในเบื้องบน เบื้องบน	**อุทฺธํ**	ในเบื้องบน เบื้องบน
อโธ	ในภายใต้ เบื้องล่าง	**ติริยํ**	ในที่ขวาง ขัดขวาง
สมฺมุขา	เฉพาะหน้า ต่อหน้า	**ปรมฺมุขา**	ในที่ลับหลัง
อาวิ	ในที่แจ้ง	**รโห**	ในที่ลับ
ติโร	ในข้างหนึ่ง	**อุจฺจํ**	ในที่สูง

นีจํ	ในที่ต่ำ	**อนฺโต**	ในภายใน
อนฺตรา	ในระหว่าง	**อชฺฌตฺตํ**	ในภายใน
พหิทฺธา, พาหิรา, พาหิรํ, พหิ	ภายนอก ข้างนอก	**อารา, อารกา**	ในที่ไกล
ปารํ	ในฝั่งนั้น	**โอรํ**	ในฝั่งนี้
ปจฺฉา	ในภายหลัง	**ปุเร**	ในกาลก่อน
หุรํ	ในโลกอื่น	**เปจฺจ**	ในโลกหน้า

อรรถสัตตมี (โต ตฺร ถ ธิ ว หึ หํ หิญฺจนํ ห ธ)

เอกโต	ในผู้เดียว	**ปุรโต**	ในข้างหน้า
ปสฺสโต	ในข้าง	**ปจฺฉโต**	ในข้างหลัง
สีสโต	บนศีรษะ	**ปาทโต**	บนเท้า ที่เท้า
อคฺคโต	บนยอด	**มูลโต**	ที่โคน ที่ราก ใต้ควง
ยตฺร, ยตฺถ	ในที่ใด	**ตตฺร, ตตฺถ**	ในที่นั้น
สพฺพธิ	ในที่ทั้งปวง	**อิห, อิธ**	ในที่นี้
กุหึ, กุหํ	ในที่ไหน	**กุหิญฺจนํ, กฺว**	ในที่ไหน

๘. อรรถกาลสัตตมี

อถ	ครั้งนั้น	**หิยฺโย**	วันวาน, เมื่อวาน
ปาโต	รุ่งเช้า, ในเวลาเช้า	**ทิวา**	ในเวลากลางวัน
สมฺปติ	เดี๋ยวนี้, ขณะนี้	**ภูตปุพฺพํ, ปุรา**	ในกาลก่อน

อายตึ ต่อไป, ข้างหน้า	**อชฺช** ในวันนี้
สุเว, เสฺว ในวันพรุ่งนี้	**อปรชฺชุ, ปรชฺช** ในวันอื่น
ปรสุเว ในวันมะรืน	**ปเร** ในกาลอื่น
สชฺชุ ทุกเวลา ทุกเมื่อ	**สายํ** ในเวลาเย็น
กาลํ ในกาล	**ทิวา** ในเวลากลางวัน
นตฺตํ ในเวลากลางคืน	**กลฺลํ** ในเวลาสมควร
นิจฺจํ, สตตํ ในกาลเป็นนิตย์	**อภิณฺหํ, อภิกฺขณํ** เนืองๆ
มุหุํ พลัน, พล่าม	**มุหุตฺตํ** ชั่วครู่, ครู่เดียว
ยทา ในกาลใด	**ตทา** ในกาลนั้น
กทา ในกาลเช่นไร	**สทา** ในกาลทุกเมื่อ

อวิภัตยัตถนิบาต

นิบาตไม่มีอรรถวิภัตตินาม

นิบาตที่ไม่มีอรรถของวิภัตตินามประกอบ มี ๑๔ หมวด คือ

๑. อรรถปริจเฉทะ (กำหนด)

กีว	เพียงไร	**ยาวตา**	มีประมาณเพียงใด
ยาว	เพียงใด	**ตาวตา**	มีประมาณเพียงนั้น
ตาว	เพียงนั้น	**กิตฺตาวตา**	มีประมาณเท่าไร
ยาวเทว	เพียงใดนั่นเทียว	**เอตฺตาวตา**	มีประมาณเท่านั้น
ตาวเทว	เพียงนั้นนั่นเทียว	**สมนฺตา**	โดยรอบ

๒. อรรถปฏิภาคะ (อุปมา-อุปไมย)

ยถา	ฉันใด	**ตถา, เอวํ**	ฉันนั้น
ยเถว	ฉันใดนั่นเทียว	**ตเถว**	ฉันนั้นนั่นเทียว
ยถริว	ฉันใดนั่นเทียว	**ตถริว**	ฉันนั้นนั่นเทียว
เอวเมว, เอวเมวํ	ฉันนั้นนั่นเทียว	**วิย, อิว**	ราวกะ, เพียงดัง
ยถาปิ	แม้ฉันใด	**เสยฺยถาปิ**	แม้ฉันใด
ยถานาม	ชื่อฉันใด	**ตถานาม**	ชื่อฉันนั้น
ยถาหิ	ฉันใดแล	**ตถาหิ**	ฉันนั้นแล
ยถาจ	ฉันใดแล	**ตถาจ**	ฉันนั้นแล
เสยฺยถาปิ นาม	ชื่อแม้ฉันใด		

๓. อรรถปฏิเสธะ (ปฏิเสธ, ห้าม)

น	ไม่	**เอว**	เท่านั้น
โน	ไม่	**วินา**	เว้น, ห้าม
มา	อย่า	**อญฺญตร**	เว้น
ว	เท่านั้น	**อ**	ไม่, ไม่ใช่
หลํ	อย่า	**อลํ**	พอ, อย่าเลย, สามารถ, ประดับ

๔. อรรถอนุสสวนะ (เล่าลือ, ได้ยินมา)

กิร, ขลุ, สุทํ	ได้ยินว่า, เขาเล่าว่า, ฟังมาว่า, ทราบว่า

๕. อรรถปริกัปปะ (วิตก, กังวล)

เจ	หากว่า	**อถ**	ถ้าว่า

สเจ	ถ้าว่า	**ยนฺนูน**	กระไรหนอ
ยทิ	ผิว่า	**อปฺเปว นาม**	ชื่อแม้ไฉน, อะไรแน่นะ

๖. อรรถปัญหา (คำถาม)

กึ, **วา**	หรือ	**นนุ**	มิใช่หรือ, ใช่หรือไม่
กถํ	อย่างไร	**อุทาหุ**	หรือว่า
กจฺจิ	หรือ, แลหรือ	**อาทู**	หรือว่า
นุ	หรือ, หรือหนอ	**เสยฺยถิทํ**	อย่างไร ได้แก่ คือ
กินฺนุ	อะไรหรือ	**กึสุ**	อะไร, อย่างไหน

๗. อรรถสัมปฏิจฉนะ (รับคำ)

อาม, **อามนฺตา**	เออ, ครับ, ค่ะ	**สาธุ**	ดีแล้ว
เอวํ	อย่างนั้น	**โอปายิกํ**	สมควร
ปติรูปํ	สมควร, เหมาะสม	**ลหุ**	ดี, ตามสบาย

๘. อรรถโจทนะ (เตือน เชิญ)

อิงฺฆ	เชิญเถิด	**หนฺท**, **ตคฺฆ**	เอาเถิด

๙. อรรถวากฺยารัมภะ (ต้นข้อความ)

จ	อนึ่ง, ก็, จริงอยู่	**ปน**	ส่วนว่า, ก็
วา	หรือ, หรือว่า	**อปิ**	แม้
หิ	ก็, จริงอยู่, เพราะว่า	**อปิจ**	เออก็
ตุ	ส่วน, ส่วนว่า, ก็	**อถวา**	อีกอย่างหนึ่ง

๑๐. **อรรถสังสยะ** (ความสงสัย)

อปฺเปว อย่างไร	**อปฺเปวนาม** ชื่ออย่างไร	**นุ** หรือไม่

๑๑. **อรรถเอกังสะ** (ส่วนเดียว)

อทฺธา, อญฺญทตฺถุ, ตคฺฆ, ชาตุ, กามํ, สสกฺกํ แน่แท้, จริงๆ, ส่วนเดียว

๑๒. **อรรถสีฆะ** (รวดเร็ว)

ขิปฺปํ, อรํ, ลหุ, อาสุํ, ตุณฺณํ, อจิรํ, สีฆํ, ตุริตํ เร็ว, ด่วน, พลัน, ไม่นาน

๑๓. **อรรถปทปูรณะ (เติมให้เต็ม)**
หรือ **วจนาลังการะ (ประดับถ้อยคำ)**

นิบาตเหล่านี้คือ **อถ ขลุ วต วถ อโถ อสฺสุ ยคฺเฆ หิ จรหิ นํ ตํ วา จ ตุ ว โว ปน หเว กีว ห ตโต ยถา นุ สุ สุทํ โข เว หํ เอนํ เสยฺยถิทํ** เป็นต้น เพิ่มใส่ให้เต็มระหว่างบท เพื่อความสละสลวยแห่งถ้อยคำสำนวน ไม่มีเนื้อความพิเศษอะไร

๑๔. **บทที่มี ตุน ตฺวา ตฺวาน ปัจจัย**

ปสฺสิตุน, ปสฺสิย, ปสฺสิตฺวา, ปสฺสิตฺวาน, ทิสฺวา, ทิสฺวาน พบแล้ว เห็นแล้ว ประสบแล้ว ชมแล้ว เยี่ยมแล้ว เจอแล้ว	
ทสฺเสตฺวา แสดงแล้ว	**ทาตุน, ทตฺวา, ทตฺวาน** ให้แล้ว
อุปาทาย ถือเอาแล้ว	**ทาเปตฺวา** ให้ถวายแล้ว

วิญฺญาเปตฺวา	ให้รู้แล้ว	**วิเจยฺย**	พิจารณาแล้ว
วิเนยฺย	แนะนำแล้ว	**นิหจฺจ**	เบียดเบียนแล้ว
สเมจฺจ	ถึงดีแล้ว	**อารพฺภ**	เริ่มแล้ว ปรารภแล้ว
อเปจฺจ	หลีกไปแล้ว	**อาคมฺม**	มาแล้ว, อาศัยแล้ว

กลุ่มที่ ๒ นิบาตหลายอรรถ

จ วา อถ ขลุ วต หิ ตุ หํ อิติ ยถา เอวํ อโห นาม สาธุ กิร นูน ธุวํ นิบาตเหล่านี้ แต่ละศัพท์มีอรรถหลายอย่าง

จ ศัพท์ มีอรรถ ๕ อย่าง

๑. **สมุจฺจย** รวบรวม ๓ ลักษณะ

ก. **กฺริยาสมุจฺจย** รวบรวมกิริยา

เช่น **ตฺวํ ปจาหิ จ ภุญฺชาหิ จ.**

ท่านจงหุงและจงกิน

ข. **การกสมุจฺจย** รวบรวมนาม

เช่น **สาริปุตฺโต จ โมคฺคลฺลาโน จ ธมฺมํ เทเสนฺติ.**

พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะแสดงธรรม

ค. **วากฺยสมุจฺจย** รวบรวมประโยค

เช่น **สาริปุตฺโต จ ธมฺมํ เทเสติ,**

โมคฺคลฺลาโน จ ธมฺมํ เทเสติ.

พระสารีบุตรแสดงธรรม

พระโมคคัลลานะก็แสดงธรรม

๒. **อนฺวาจย** รวมเอาวากฺยะหลังที่มีกิริยาต่างจากวากฺยะหน้า

เช่น **ทานํ เทหิ, สีลญฺจ รกฺขาหิ**.

ท่านจงให้ทาน และรักษาศีล

๓. **อิตรีตรโยค** รวบรวมโดยได้เนื้อความแยกกัน (อสมาหารทฺวนฺท)

เช่น **จนฺโท จ สูริโย จ จนฺทสูริยา**.

ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์

๔. **สมาหาร** รวบรวมโดยได้เนื้อความรวมกัน (สมาหารทฺวนฺท)

เช่น **มุขญฺจ นาสิกา จ มุขนาสิกํ**.

ปากและจมูก

๕. **อวธารณ** ห้ามเนื้อความที่ไม่ได้กล่าวถึง

เช่น **พฺยญฺชนนฺตสฺส โจ ฉปฺปจฺจเยสุ จ**.

เพราะ ฉ ปัจจัยเท่านั้น จึงอาเทศพยัญชนะที่สุดธาตุ เป็น จฺ

วา ศัพท์ มีอรรถ ๔ อย่าง

๑. **วิกปฺปน** ไม่แน่นอน

เช่น **เทโว วา มาโร วา**.

เป็นเทพหรือเป็นมาร

๒. **อุปมาน** เปรียบเทียบ

เช่น **มธุ วา มญฺญตี พาโล**.

คนพาลย่อมสำคัญผิดว่าเหมือนน้ำผึ้ง

๓. **สมุจฺจย** รวบรวมบท

เช่น **ราชโต วา โจรโต วา ภยํ.**
ภัยจากพระราชาและจากโจร

๔. **วฺวตฺถิตวิภาสา** กล่าวกำหนดวิธี ๓ อย่าง คือ แน่ ไม่แน่ และไม่มี
เช่น **วา ปโร อสรูปา.**
ลบสระที่อยู่หลังจากสระที่มีรูปไม่เหมือนกันบ้าง

อถ ศัพท์ มีอรรถ ๓ อย่าง

ปญฺหา คำถาม	**อนนฺตริย** ไม่มีระหว่าง, ต่อไป
อธิกาล กำหนดกาล	

ขลุ ศัพท์ มีอรรถ ๓ อย่าง

ปฏิเสธ ปฏิเสธ	**อวธารณ** ห้าม	**ปสิทฺธิ** สำเร็จ

วต ศัพท์ มีอรรถ ๔ อย่าง

เอกํส อย่างเดียว	**เขท** ลำบาก เหน็ดเหนื่อย
อนุกมฺป อนุเคราะห์	**สงฺกปฺป** คิด ดำริ รำพึง

หิ ศัพท์ มีอรรถ ๒ อย่าง

เหตุ เหตุ	**อวธารณ** ห้าม, จำกัด

ตุ ศัพท์ มีอรรถ ๓ อย่าง

วิเสส แตกต่าง, พิเศษ	**เหตุ** เหตุ	**นิวตฺตน** ห้าม

หํ ศัพท์ มีอรรถ ๒ อย่าง

วิสาท เหน็ดเหนื่อย	**สมฺภม** ตกใจ

อิติ ศัพท์ มีอรรถ ๓ อย่าง

วากฺยปริสมตฺติ มีเท่านี้, ด้วยประการฉะนี้	
เหตุ เพราะเหตุนั้น	**นิทสฺสน** แสดง ว่า

ยถา ศัพท์ มีอรรถ ๔ อย่าง

โยคฺคตา ความสมควร	**วิจฺฉา** คำซ้ำ
ปทตฺถานติวตฺต ไม่เกินอรรถของบท	**นิทสฺสน** แสดง

เอวํ ศัพท์ มีอรรถ ๓ อย่าง

อปเทส แนะนำ	**ปญฺหา** คำถาม	**นิทสฺสน** แสดง

อโห ศัพท์ มีอรรถ ๓ อย่าง

ครห ตำหนิ, นินทา	**ปสํสน** สรรเสริญ, ชื่นชม
ปตฺถน ปรารถนา	

นาม ศัพท์ มีอรรถ ๔ อย่าง

ครห ตำหนิ	**ปสํสน** สรรเสริญ ชื่นชม
สญฺญา ชื่อ	**ปญฺหา** ถาม

สาธุ ศัพท์ มีอรรถ ๒ อย่าง

ปสํสน สรรเสริญ อนุโมทนา	**ยาจน** ขอ อ้อนวอน

กิร ศัพท์ มีอรรถ ๒ อย่าง

อนุสฺสวน ได้ยินมา	**อสฺสทฺเธยฺย** ไม่น่าเชื่อถือ

นูน ศัพท์ มีอรรถ ๓ อย่าง

อนุมาน คาดคะเน	**อนุสฺสรณ** คล้อยตาม
ปริวิตกฺก คิด กังวล	

ธุวํ ศัพท์ มีอรรถ ๒ อย่าง

ถิร มั่นคง	**อวธารณ** ห้าม จำกัด

กลุ่มที่ ๓ นิบาตอรรถต่าง ๆ

อาวี	แจ้ง ชัด	**อญฺญทตฺถุ**	โดยแท้
อโถ	อนึ่ง	**อุจฺจํ**	สูง
อทฺธา	แน่แท้ แน่นอน	**อารา**	ห่าง ไกล
อวสฺสํ	แน่แท้	**สจฺฉิ**	แจ้ง เห็นชัด
ปุน	อีก	**กิญฺจาปิ**	แม้น้อย แม้ก็จริง
สามํ, สยํ	เอง	**อโห**	โอ อือ
กฺวจิ	บ้าง ไม่แน่นอน	**นีจํ**	ต่ำ เตี้ย ด้อย
มิจฺฉา	ผิด	**นูน**	แน่ แน่นอน

มุธา	ว่าง เปล่า	**นานา**	ต่างๆ นานา
มุสา	เท็จ ปด	**ภิยฺโย, ภิยฺโยโส**	โดยยิ่ง มาก
สกึ	คราวเดียว	**สตกฺขตฺตุํ**	ร้อยครั้ง
ปจฺฉา	ภายหลัง	**ปฏฺฐาย**	จำเดิม เริ่มต้น ตั้งแต่
สห, สทฺธึ	พร้อม กับ	**ปภูติ**	จำเดิม เริ่มต้น เป็นต้น
สณิกํ	ค่อยๆ เบาๆ	**ปุนปฺปุนํ**	บ่อยๆ หลายครั้ง ซ้ำๆ
ปฏิกจฺเจว	ก่อนเทียว	**เสยฺยถิทํ**	อะไรบ้าง ได้แก่ คือ
วินา, ริเต	เว้น	**วิสุํ**	ต่างหาก แผนกหนึ่ง
ทุฏฺฐุ, กุ	น่าเกลียด	**ปุน**	อีก ซ้ำ
อีสกํ	น้อย	**จิรํ, จิรสฺสํ**	กาลนาน
ปุถุ	มาก ต่างหาก	**หา**	หา โอไม่น่าเลย
ตุณฺหี	นิ่ง	**อลิกํ**	หลอกลวง เหลาะแหละ
อิติ	เพราะเหตุนั้น, ว่า....ดังนี้, ชื่อ, ด้วยประการฉะนี้	**ปเคว**	จะป่วยกล่าวไปไย กล่าวให้ป่วยกาล ก่อนเทียว
สุวตฺถิ	สวัสดี ความสบาย		

จบ นามกัณฑ์ที่ ๒

๓. สมาสกัณฑ์

สมาส = นาม+นาม+วิภัตตินาม

สมาส คือ **สมสฺสเตติ สมาโส** การย่อ ชื่อว่าสมาส หมายถึง การย่อนามศัพท์ที่มีเนื้อความเข้ากัน ตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไป ให้เป็นบทเดียวกัน โดยใช้วิธี ๘ อย่างในสนธิกัณฑ์ และวิธีลงวิภัตติ ๑๔ ตัวในนามกัณฑ์ มาช่วยในการย่อ เมื่อย่อตามวิธีถูกต้องดีแล้ว จะได้สมาส ๒ ประเภท ๓ ลักษณะ และ ๖ ชื่อ ดังนี้

สมาส ๒ ประเภท

๑. **ลุตฺตสมาส** สมาสที่ลบวิภัตติของบทหน้า
เช่น **กฐินสฺส ทุสฺสํ กฐินทุสฺสํ.**
ผ้าเพื่อกฐิน ชื่อว่า กฐินทุสสะ

๒. **อลุตฺตสมาส** สมาสที่ไม่ลบวิภัตติของบทหน้า
เช่น **ปรสฺส ปทํ ปรสฺสปทํ.**
บทเพื่อผู้อื่น ชื่อว่า ปรัสสปทะ

สมาส ๓ ลักษณะ

๑. ประกอบเข้าเป็นบทเดียวกัน
๒. มีอรรถของวิภัตติเดียวกัน
๓. สวดให้เป็นบทเดียวกัน (ไม่เว้นวรรคกลางสมาส)

สมาส ๖ ชื่อ

สมาส ว่าโดยชื่อมี ๖ คือ อัพยยีภาวะ กัมมธารยะ ทิคุ ตัปปุริสะ พหุพพีหิ และทวันทะ

ย่อเพื่อจำว่า

อพฺย-กมฺม-ทิคุ-ตปฺปุ พหุ-ทฺวนฺทา สมาสกา.

๓.๑. อัพยยีภาวสมาส

อัพยยีภาวสมาส คือ สมาสที่มีอุปสัคหรือนิบาตเป็นบทหน้าและเป็นประธาน บทสำเร็จเป็นนปุงสกลิงค์เอกพจน์ มี ๒ อย่าง

๑. **อุปสัคคปุพพกะ** มีอุปสัคเป็นบทหน้าและเป็นประธาน

เช่น **นครสฺส สมีปํ อุปนครํ.**
ที่ใกล้แห่งเมือง ชื่อว่า อุปนคระ

๒. **นิปาตปุพพกะ** มีนิบาตเป็นบทหน้าและเป็นประธาน

เช่น **ชีวสฺส ยตฺตโก ปริจฺเฉโท ยาวชีวํ.**
กำหนดเพียงใดแห่งชีวิต ชื่อว่า ยาวชีวะ

๓.๒. กัมมธารยสมาส

กัมมธารยสมาส คือ สมาสที่เหมือนกรรม เพราะทรงไว้ซึ่งกัตตาและกิริยา มีการย่อสุทธนามกับสุทธนาม สุทธนามกับคุณนาม หรือคุณนามกับคุณนาม ที่มีวิภัตติและพจน์เหมือนกัน เข้าเป็นบทเดียวกัน ๙ อย่าง

๑. **วิเสสนปุพพปทะ** มีบทวิเสสนะอยู่หน้า

เช่น **มหนฺโต จ โส ปุริโส จาติ มหาปุริโส**.
บุรุษผู้ประเสริฐ ชื่อว่า มหาปุริสะ

๒. **วิเสสนุตตรปทะ** มีบทวิเสสนะอยู่หลัง

เช่น **สาริปุตฺโต จ โส เถโร จาติ สาริปุตฺตตฺเถโร**.
พระสารีบุตรผู้เถระ ชื่อว่า สาริปุตตัตเถระ

๓. **วิเสสโนภยปทะ** มีบททั้ง ๒ เป็นวิเสสนะ

เช่น **สีตํ จ อุณฺหํ จาติ สีตุณฺหํ**.
เย็นและร้อน ชื่อว่า สีตุณหะ

๔. **อุปมานุตตรปทะ** มีบทหลังเป็นอุปมา

เช่น **มุนิ จ โส สีโห จาติ มุนิสีโห**.
พระมุนีเพียงดังสีหะ ชื่อว่า มุนิสีหะ

๕. **สัมภาวนาปุพพปทะ** มีบทหน้าประกอบด้วย อิติ ศัพท์ในอรรถยกขึ้นแสดง

เช่น **ธมฺโม อิติ พุทฺธิ ธมฺมพุทฺธิ**.
ความรู้ว่าธรรม ชื่อว่า ธัมมพุทธิ

๖. **อวธารณปุพพปทะ** มีบทหน้าประกอบด้วย เอว ศัพท์เพื่อห้ามเนื้อความอื่น

เช่น **สทฺธา เอว ธนํ สทฺธาธนํ**.
ศรัทธาเท่านั้นเป็นทรัพย์ ชื่อว่า สัทธาธนะ

๗. **นนิปาตปุพพปทะ** มี น นิบาตเป็นบทหน้า เพื่อปฏิเสธบทหลัง

เช่น **น มนุสฺโส อมนุสฺโส.**
ไม่ใช่มนุษย์ ชื่อว่า อมนุสสะ

๘. **กุปุพพปทะ** มี กุ นิบาตเป็นบทหน้าในอรรถน่ารังเกียจ

เช่น **กุจฺฉิโต ปุริโส กาปุริโส.**
บุรุษผู้น่ารังเกียจ ชื่อว่า กาปุริสะ

๙. **ปาทิปุพพปทะ** มี ป อุปสัคเป็นต้น เป็นบทหน้า

เช่น **ปธานํ วจนํ ปาวจนํ.**
คำที่เป็นประธาน ชื่อว่า ปาวจนะ

อโสภณํ กตํ ทุกฺกฏํ.
กรรมที่ทำไม่ดี ชื่อว่า ทุกกฏะ

๓.๓. ทิคุสมาส

ทิคุสมาส คือ กัมมธารยสมาสนั่นแหละ มีสังขยาเป็นบทหน้าเหมือนคำว่า "**ทิคุ** วัว ๒ ตัว" มี ๒ อย่าง

๑. **สมาหารทิคุ** ทิคุสมาสที่ย่อสังขยาเข้ากับนาม ในลิงค์ต่างๆ ที่เป็นพหูพจน์ สำเร็จเป็นนปุงสกลิงค์เอกพจน์

เช่น **ตโย โลกา ติโลกํ.**
โลกทั้ง ๓ ชื่อว่า ติโลกะ

๒. **อสมาหารทิคุ** ทิคุสมาสที่ย่อสังขยาเข้ากับนาม ได้ลิงค์และพจน์ตามบทหลัง

เช่น **จตสฺโส ทิสา จตุทฺทิสา.**
ทิศ ๔ ชื่อว่า จตุททิสา

๓.๔. ตัปปุริสสมาส

ตัปปุริสสมาส คือ กัมมธารยสมาสนั่นแหละ ย่อนาม ๒ บทที่มีวิภัตติต่างกัน เข้าเป็นบทเดียวกัน โดยบทหน้าเป็น ทุติยาวิภัตติ ถึง สัตตมีวิภัตติ เหมือนคำว่า “**ตปฺปุริส** บุรุษของเขา” มี ๖ อย่าง

๑. **ทุติยาตัปปุริสะ** บทหน้าประกอบด้วยทุติยาวิภัตติ

เช่น **สรณํ คโต สรณคโต.**
ผู้ถึงซึ่ง (พระพุทธเจ้า) ว่าเป็นสรณะ
ชื่อว่า สรณคตะ

๒. **ตติยาตัปปุริสะ** บทหน้าประกอบด้วยตติยาวิภัตติ

เช่น **พุทฺเธน ภาสิโต พุทฺธภาสิโต.**
(พระธรรม) อันพระพุทธเจ้าทรงภาษิตแล้ว
ชื่อว่า พุทธภาสิตะ

๓. **จตุตถีตัปปุริสะ** บทหน้าประกอบด้วยจตุตถีวิภัตติ

เช่น **กฐินสฺส ทุสฺสํ กฐินทุสฺสํ.**
ผ้าเพื่อกฐิน ชื่อว่า กฐินทุสสะ

๔. **ปัญจมีตัปปุริสะ** บทหน้าประกอบด้วยปัญจมีวิภัตติ

เช่น **โจรมฺหา ภยํ โจรภยํ.**
ภัยจากโจร ชื่อว่า โจรภยะ

๕. **ฉัฏฐีตัปปุริสะ** บทหน้าประกอบด้วยฉัฏฐีวิภัตติ

เช่น **พุทฺธสฺส สาวโก พุทฺธสาวโก.**
สาวกของพระพุทธเจ้า ชื่อว่า พุทธสาวกะ

๖. **สัตตมีตัปปุริสะ** บทหน้าประกอบด้วยสัตตมีวิภัตติ

เช่น **วเน ปุปฺผํ วนปุปฺผํ.**
ดอกไม้ในป่า ชื่อว่า วนปุปผะ

๓.๕. พหุพพีหิสมาส

พหุพพีหิสมาส คือ สมาสที่มีบทอื่นเป็นประธาน เหมือนคำว่า "**พหุพฺพีหิ** ผู้มีข้าวเปลือกมาก" มี ๙ อย่าง

๑. **ทฺวิปทตุลฺยาธิกรณะ** บททั้ง ๒ มีเนื้อความเข้าเป็นอันเดียวกันในอรรถวิภัตติทั้ง ๖ มีทุติยาวิภัตติ เป็นต้น เช่น

อาคตา สมณา อิมํ สํฆารามนฺติ อาคตสมโณ. (สํฆาราโม)
สมณะมาสู่อารามนี้ ฉะนั้น อารามนี้จึงชื่อว่า อาคตสมณะ

ทิฏฺฐา ธมฺมา เยน สมเณน โสยํ ทิฏฺฐธมฺโม. (สมโณ)
ธรรมอันสมณะใดเห็นแล้ว สมณะนั้นชื่อว่า ทิฏฐธัมมะ

ทินฺโน สุงฺโก ยสฺส รญฺโญ โสยํ ทินฺนสุงฺโก. (ราชา)
ภาษีอันเขาให้แล้วแก่พระราชาใด พระราชานั้นชื่อว่า ทินนสุงกะ

นิคฺคตา ชนา อสฺมา คามา โสยํ นิคฺคตชโน. (คาโม)
ผู้คนออกไปแล้วจากหมู่บ้านนั้น หมู่บ้านนั้นชื่อว่า นิคคตชนะ

ขีณา อาสวา ยสฺส ภิกฺขุสฺส โสยํ ขีณาสโว. (ภิกฺขุ)
อาสวะของภิกษุใดสิ้นแล้ว ภิกษุนั้นชื่อว่า ขีณาสวะ

สมฺปนฺนานิ สสฺสานิ ยสฺมึ ชนปเท โสยํ สมฺปนฺนสสฺโส.
ข้าวกล้าในชนบทใดอุดมสมบูรณ์ ชนบทนั้นชื่อว่า สัมปันนสัสสะ

๒. **ทฺวิปทภินนาธิกรณะ** บททั้ง ๒ มีเนื้อความของวิภัตติต่างกัน เช่น

ฉตฺตํ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ ฉตฺตปาณิ. (ปุริโส)
บุรุษผู้มีร่มในมือ ชื่อว่า ฉัตตปาณิ

๓. **ติปทะ** บททั้ง ๓ มีเนื้อความวิภัตติเดียวกัน เช่น

มตฺตา พหโว มาตงฺคา อสฺมินฺติ มตฺตพหุมาตงฺคํ. (วนํ)
ป่าที่มีช้างตกมันมาก ชื่อว่า มัตตพหุมาตังคะ

๔. **นนิปาตปุพพปทะ** บทหน้าเป็น น นิบาตอรรถปฏิเสธ เช่น

นตฺถิ เอตสฺส สโมติ อสโม. (ภควา)
พระพุทธเจ้าไม่มีผู้เสมอเหมือน ชื่อว่า อสมะ

๕. **สหปุพพปทะ** บทหน้าเป็น สห นิบาต เช่น

สห เหตุนา โย วตฺตเตติ สเหตุโก. (ธมฺโม)
ธรรมที่เป็นไปพร้อมด้วยเหตุ ชื่อว่า สเหตุกะ

๖. **อุปมาปุพพปทะ** บทหน้าเป็นอุปมา เช่น

กาโก วิย สูโร อยนฺติ กากสูโร. (ปุริโส)
บุรุษผู้กล้าเหมือนกา ชื่อว่า กากสูระ

๗. **สังขฺโยภยปทะ** บททั้ง ๒ เป็นสังขยา เช่น

ฉ วา ปญฺจ วา วาจา ฉปฺปญฺจวาจา.
วาจา ๕-๖ คำ ชื่อว่า ฉัปปัญจวาจา

๘. **ทิสันตราฬัตถะ** อรรถระหว่างทิศ หรือทิศเฉียง เช่น

ปุพฺพสฺสา จ ทกฺขิณสฺสา จ ทิสาย ยทนฺตราฬํ สายํ ปุพฺพทกฺขิณา. (วิทิสา)
ระหว่างทิศตะวันออกกับทิศใต้ ชื่อว่า ปุพพทักขิณา

๙. **พฺยติหารลักขณะ** ลักษณะทำกิริยาต่อสู้ เช่น

เกเสสุ จ เกเสสุ จ คเหตฺวา อิทํ ยุทฺธํ ปวตฺตตีติ เกสาเกสิ.
การดึงที่ผมต่อสู้กันไป ชื่อว่า เกสาเกสิ

๓.๖. ทวันทสมาส

ทวันทสมาส คือ สมาสที่ย่อบทอันเป็นคู่กัน มีวิภัตติเหมือนกัน ๒ บทขึ้นไป เข้าเป็นบทเดียวกัน มี ๒ อย่าง

๑. **สมาหาระ** ย่อนามที่มีลิงค์และวจนะต่างกันบ้าง เหมือนกันบ้าง มีรูปสำเร็จเป็นนปุงสกลิงค์เอกพจน์

เช่น **ปตฺโต จ จีวรํ จ ปตฺตจีวรํ.**
บาตรและจีวร ชื่อว่า ปัตตจีวระ

สมโถ จ วิปสฺสนา จ สมถวิปสฺสนํ.
สมถะและวิปัสสนา ชื่อว่า สมถวิปัสสนะ

๒. **อสมาหาระ** ย่อนามที่มีพจน์เหมือนกัน สำเร็จแล้วมีลิงค์ตามบทหลัง และเป็นพหูพจน์

เช่น **มาตา จ ปิตา จ มาตาปิตโร**.
มารดาและบิดา ชื่อว่า มาตาปิตุ
สุโร จ อสุโร จ นโร จ อุรโค จ นาโค จ ยกฺโข จ สุราสุรนโรรคนาคยกฺขา.
เทวดา อสูร คน งู นาค และยักษ์ ชื่อว่า สุราสุรนโรรคนาคยักขะ

จบ สมาสกัณฑ์ที่ ๓

๔. ตัทธิตกัณฑ์
ตัทธิต = นาม+ปัจจัย+วิภัตตินาม

ตัทธิต คือ **เตสํ สมาสตทฺธิตกิตกานํ หิตํ ตทฺธิตํ** ปัจจัย ๕๘ ตัว ที่เกื้อกูลแก่นาม ๓ คือ สมาส ตัทธิต และกิตก์ ชื่อว่าตัทธิต

ในจำนวนปัจจัย ๕๘ ตัวนั้น ปัจจัยที่มี **ณฺ** อักษร ท่านเรียกว่า "**ณอนุพันธปัจจัย**" มี ๑๐ ตัว คือ **ณ ณายน ณาน เณยฺย ณิ ณิก ณฺย ณว เณร กณฺ** เมื่อประกอบหลังนามแล้ว จะถูกลบ ณฺ และวุทธิสระตัวแรกของนามที่ไม่มีสังโยคอยู่หลัง คือ อ เป็น อา, อิ อี เป็น เอ, อุ อู เป็น โอ (ปัจจัยที่เหลือให้ดูในตัทธิตนั้นๆ)

ตัทธิต แบ่งตามอรรถของปัจจัยแล้วเรียกชื่อ มี ๗ คือ อปัจจตัทธิต อเนกัตถตัทธิต ภาวตัทธิต วิเสสตัทธิต อัสสัตถิตัทธิต สังขฺยาตัทธิต และ อัพฺยยตัทธิต (ย่อว่า **อ อ ภา วิ อัส สัง อัพ**)

ตัทธิต ๗

๔.๑. อปัจจตัทธิต

อปัจจตัทธิต คือ ตัทธิตที่มีอรรถว่า "เหล่ากอ ลูก หลาน" ลงปัจจัย ๙ ตัว คือ **ณ ณายน ณาน เณยฺย ณิ ณิก ณฺย ณว เณร** แทนศัพท์เหล่านี้

แทน **อปจฺจ** ศัพท์ เรียกว่า "อปัจจตัทธิต" ก็ได้
แทน **โคตฺต** ศัพท์ เรียกว่า "โคตตตัทธิต" ก็ได้
แทน **ปุตฺต** ศัพท์ เรียกว่า "ปุตตตัทธิต" ก็ได้

เช่น **วสิฏฺฐสฺส อปจฺจํ วาสิฏฺโฐ.** (ณ)
เหล่ากอของนายวสิฏฐะ ชื่อว่า วาสิฏฐะ

กจฺจสฺส อปจฺจํ กจฺจายโน, กจฺจาโน. (ณายน, ณาน)
เหล่ากอของนายกัจจะ ชื่อว่า กัจจายนะ, กัจจานะ

กตฺติกาย ปุตฺโต กตฺติเกยฺโย. (เณยฺย)
ลูกของนางกัตติกา ชื่อว่า กัตติเกยยะ

สกฺยปุตฺตสฺส อปจฺจํ สกฺยปุตฺติ. (ณิ)
ลูกหลานของสักยบุตร ชื่อว่า สักยปุตติ

สกฺยปุตฺตสฺส อปจฺจํ สกฺยปุตฺติโก. (ณิก)
ลูกหลานของศักยบุตร ชื่อว่า สักยปุตติกะ

อทิติยา อปจฺจํ อาทิจฺโจ. (ณฺย)
ลูกหลานของนางอทิติ ชื่อว่า อาทิจจะ

มนุโน อปจฺจํ มานโว. (ณว)
ลูกหลานของนายมนุ ชื่อว่า มานวะ

สมณสฺส อปจฺจํ สามเณโร. (เณร)
ลูกหลานของสมณะ ชื่อว่า สามเณระ

๔.๒. อเนกัตถตัทธิต

อเนกัตถตัทธิต คือ ตัทธิตที่มีอรรถมาก ลงปัจจัย ๑๔ ตัว คือ **ณิก ณ เณยฺย อิม อิย กิย ย ณฺย กณฺ ตา อายิตตฺต ล อาลุ มย** แทนคำต่อไปนี้

สํสฏฺจ ศัพท์ เรียกว่า “สังสัฏฐตัทธิต” แปลว่า “ผสม คลุก”
ตรติ ศัพท์ เรียกว่า “ตรติตัทธิต” แปลว่า “ข้าม”
จรติ ศัพท์ เรียกว่า “จรติตัทธิต” แปลว่า “เที่ยวไป”
วหติ ศัพท์ เรียกว่า “วหติตัทธิต” แปลว่า “นำไป” เป็นต้น

เช่น **ติเลน สํสฏฺจํ เตลิกํ.** (ณิก)
ข้าวผสมงา ชื่อว่า เตลิกะ

นาวาย ตรตีติ นาวิโก. (ณิก)
ผู้ข้ามด้วยเรือ ชื่อว่า นาวิกะ

ปาเทน จรตีติ ปาทิโก. (ณิก)
ผู้เที่ยวไปด้วยเท้า ชื่อว่า ปาทิกะ

อํเสน วหตีติ อํสิโก. (ณิก)
ผู้นำไปด้วยบ่า ชื่อว่า อังสิกะ

กสาเวน รตฺตํ กาสาวํ, กาสายํ. (ณ)
ผ้าย้อมด้วยน้ำฝาด ชื่อว่า กาสาวะ, กาสายะ

วเน ชาตํ วาเนยฺยํ. (เณยฺย)
(ดอกไม้เป็นต้น) เกิดในป่า ชื่อว่า วาเนยยะ

ปจฺฉา ชาโต ปจฺฉิโม. (อิม)
ผู้เกิดภายหลัง ชื่อว่า ปัจฉิมะ

มนุสฺสชาติยา ชาโต มนุสฺสชาติโย. (อิย)
ผู้เกิดด้วยชาติมนุษย์ ชื่อว่า มนุสสชาติยะ

ชาติยา นิยุตฺโต ชาติกิโย. (กิย)
ประกอบด้วยชาติ ชื่อว่า ชาติกิยะ

สภายํ สาธุ สพฺภํ. (ย)
ดีในสภา ชื่อว่า สัพภะ

สมณานํ หิตา สามญฺญา. (ณฺย)
เกื้อกูลแก่สมณะ ชื่อว่า สามัญญะ

ราชปุตฺตานํ สมูโห ราชปุตฺตโก. (กณฺ)
หมู่แห่งราชบุตร ชื่อว่า ราชปุตตกะ

คามานํ สมูโห คามตา. (ตา)
หมู่แห่งชาวบ้าน ชื่อว่า คามตา

ธูโม วิย ทิสฺสตีติ ธูมายิตตฺตํ. (อายิตตฺต)
ปรากฏเหมือนควันไฟ ชื่อว่า ธูมายิตัตตะ

ทุฏฺฐุ ฐานํ ทุฏฺฐุลฺลํ. (ล)
ฐานะอันไม่ดี ชื่อว่า ทุฏฐุลละ

อภิชฺฌา อสฺส ปกตีติ อภิชฺฌาลุ. (อาลุ)
ผู้มีอภิชฌาเป็นปกติ ชื่อว่า อภิชฌาลุ

สุวณฺเณน ปกตนฺติ สุวณฺณมโย. (มย)
ทำด้วยทอง ชื่อว่า สุวัณณมยะ

๔.๓. ภาวตัทธิต

ภาวตัทธิต คือ ตัทธิตที่มีอรรถว่า “มี เป็น” ลงปัจจัย ๗ ตัว คือ **ณฺย ตฺต ตา ตฺตน เณยฺย ณ กณฺ** แทน **ภาว** ศัพท์ เรียกว่า “ภาวตัทธิต” แปลว่า “ความมี ความเป็น” รูปสำเร็จส่วนมากเป็นนปุงสกลิงค์เอกพจน์

เช่น **อโรคสฺส ภาโว อาโรคฺยํ.** (ณฺย)
ความเป็นผู้ไม่มีโรค ชื่อว่า อาโรคฺยะ

ปํสุกูลิกสฺส ภาโว ปํสุกูลิกตฺตํ, ปํสุกูลิกตา. (ตตฺ, ตา)
ความเป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ชื่อว่า ปังสุกูลิกัตตะ, ปังสุกูลิกตา

ปุถุชฺชนสฺส ภาโว ปุถุชฺชนตฺตนํ. (ตฺตน)
ความเป็นปุถุชน ชื่อว่า ปุถุชชนัตตนะ

อธิปติสฺส ภาโว อาธิปเตยฺยํ. (เณยฺย)
ความเป็นใหญ่ ชื่อว่า อาธิปเตยยะ

วิสมสฺส ภาโว เวสมํ. (ณ)
ความเป็นสถานที่ไม่สม่ำเสมอ ชื่อว่า เวสมะ

รมณียสฺส ภาโว รามณียกํ. (กณฺ)
ความเป็นสิ่งน่ายินดี ชื่อว่า รามณียกะ

๔.๔. วิเสสตัทธิต

วิเสสตัทธิต คือ ตัทธิตที่มีอรรถว่า “พิเศษ” ลงปัจจัย ๕ ตัว คือ **ตร ตม อิสิก อิย อิฏฺฐ** แทน วิเสส ศัพท์ เรียกว่า “วิเสสตัทธิต” แปลว่า “พิเศษ, มากกว่า” เช่น

สพฺเพ อิเม ปาปา,
อยมิเมสํ วิเสเสน ปาโปติ ปาปตโร. (ตร)
คนเหล่านี้ทั้งหมดเป็นคนเลว,
บุคคลนี้เป็นคนเลวมากกว่าคนเหล่านี้ จึงชื่อว่า ปาปตระ

ตโตปิ อธิโก ปาปตโม, ปาปิสิโก, ปาปิโย, ปาปิฏฺโจ.
(อิสิก, อิย, อิฏฺจ)
คนเลวยิ่งกว่าคนนั้นอีก ชื่อว่า ปาปตมะ, ปาปิสิกะ, ปาปิยะ, ปาปิฏฐะ

สพฺเพ อิเม วุฑฺฒา,
อยมิเมสํ วิเสเสน วุฑฺโฒติ เชยฺโย, เชฏฺโจ. (อิย, อิฏฺจ)
คนเหล่านี้ทั้งหมดเป็นผู้เจริญ,
คนนี้เป็นผู้เจริญพิเศษกว่าคนเหล่านี้ จึงชื่อว่า เชยยะ, เชฏฐะ
สพฺเพ อิเม ปสตฺถา,
อยมิเมสํ วิเสเสน ปสตฺโถติ เสยฺโย, เสฏฺโจ. (อิย, อิฏฺจ)
คนเหล่านี้ทั้งหมดเป็นผู้ประเสริฐ,
คนนี้เป็นผู้ประเสริฐพิเศษกว่าคนเหล่านี้ ชื่อว่า เสยยะ, เสฏฐะ

๔.๕. อัสสัตถิตัทธิต

อัสสัตถิตัทธิต คือ ตัทธิตที่มีอรรถว่า “ผู้มี” ลงปัจจัย ๑๒ ตัว คือ **วี โส อิล ว อาล สี อิก อี ร วนฺตุ มนฺตุ ณ** แทน **อสฺสตฺถิ** (อสฺส+อตฺถิ) ศัพท์ เรียกวา “อัสสัตถิตัทธิต” แปลว่า “ของเขามีอยู่, ผู้มี”

เช่น **เมธา อสฺส อตฺถีติ เมธาวี.** (วี)
ผู้มีปัญญา ชื่อว่า เมธาวี

สุเมธา อสฺส อตฺถีติ สุเมธโส. (โส)
ผู้มีปัญญาดี ชื่อว่า สุเมธโส

ชฏา อสฺส อตฺถีติ ชฏิโล. (อิล)
ผู้มีชฎา (ผู้มีตัณหา) ชื่อว่า ชฏิละ

เกสา อสฺส อตฺถีติ เกสโว. (ว)
ผู้มีผมดกดำ ชื่อว่า เกสวะ

วาจา อสฺส อตฺถีติ วาจาโล. (อาล)
ผู้มีวาจาไพเราะ ชื่อว่า วาจาละ

ตโป อสฺส อตฺถีติ ตปสฺสี. (สี)
ผู้มีตบะ ชื่อว่า ตปัสสี

ทณฺโฑ อสฺส อตฺถีติ ทณฺฑิโก, ทณฺฑี. (อิก,อี)
ผู้มีไม้เท้า ชื่อว่า ทัณฑิกะ, ทัณฑี

มธุ อสฺส อตฺถีติ มธุโร. (ร)
ผู้มีความหวาน (ความไพเราะ) ชื่อว่า มธุระ

คุโณ อสฺส อตฺถีติ คุณวา. (วนฺตุ)
ผู้มีคุณ ชื่อว่า คุณวันตุ

สติ อสฺส อตฺถีติ สติมา. (มนฺตุ)
ผู้มีสติ ชื่อว่า สติมันตุ

สทฺธา อสฺส อตฺถีติ สทฺโธ. (ณ)
ผู้มีศรัทธา ชื่อว่า สัทธะ

๔.๖. สังขยาตัทธิต

สังขยาตัทธิต คือ ตัทธิตที่มีอรรถว่า “เต็ม” ลงปัจจัย ๖ ตัว คือ **ติย ถ ม ฐ อี ก** หลังจากปกติสังขยา แทน **ปูรณ** ศัพท์ จึงเรียกว่า “สังขยาตัทธิต” สำเร็จเป็นปูรณสังขยา แปลว่า “เต็ม, ลำดับที่” และแทน **ปริมาณ** ศัพท์ ที่อรรถว่า “เต็ม” เหมือนปูรณศัพท์ เป็นต้น

เช่น **ทฺวินฺนํ ปูรโณ ทุติโย.** (ติย)
เต็ม ๒ ชื่อว่า ทุติยะ (ที่ ๒)

ติณฺณํ ปูรโณ ตติโย. (ติย)
เต็ม ๓ ชื่อว่า ตติยะ (ที่ ๓)

จตุนฺนํ ปูรโณ จตุตฺโถ. (ถ)
เต็ม ๔ ชื่อว่า จตุตถะ (ที่ ๔)

ปญฺจนฺนํ ปูรโณ ปญฺจโม. (ม)
เต็ม ๕ ชื่อว่า ปัญจมะ (ที่ ๕)

ฉนฺนํ ปูรโณ ฉฏฺโฐ. (ฐ)
เต็ม ๖ ชื่อว่า ฉัฏฐะ (ที่ ๖)

เอกาทสนฺนํ ปูรณี เอกาทสี. (อี)
เต็ม ๑๑ ชื่อว่า เอกาทสี (ที่ ๑๑)

เทฺว ปริมาณานิ เอตสฺสาติ ทฺวิโก, ทุกํ. (ก)
หมวดมีปริมาณ ๒ ชื่อว่า ทฺวิกะ, ทุกะ (หมวด ๒)

๔.๗. อัพยยตัทธิต

อัพยยตัทธิต คือ ตัทธิตที่รูปสำเร็จเป็นอัพยยศัพท์ มีรูปคงที่ไม่เปลี่ยนตามลิงค์ วิภัตติ และวจนะ ลงปัจจัย ๕ ตัว คือ **กฺขตฺตุํ ธา โส ถา ถํ** หลังจากนามและสัพพนาม

แทน **วาร** ศัพท์ แปลว่า "ครั้ง คราว วาระ"
แทน **วิภาค** ศัพท์ แปลว่า "แบ่ง แจก จำแนก"
แทน **ปการ** ศัพท์ แปลว่า "ประการ" เป็นต้น

เช่น **เอกสฺมึ วาเร ภุญฺชตีติ เอกกฺขตฺตุํ.** (กฺขตฺตุํ)
กินครั้งเดียว ชื่อว่า เอกักขัตตุง

ทฺวีหิ วิภาเคหิ ทฺวิธา. (ธา)
โดยแบ่ง ๒ ส่วน ชื่อว่า ทฺวิธา

อุปาเยน วิภาเคน อุปายโส. (โส)
โดยจำแนกด้วยอุบาย ชื่อว่า อุปายโส

โส ปกาโร ตถา. (ถา)
ประการนั้น ชื่อว่า ตถา

โก ปกาโร กถํ. (ถํ)
ประการไร ชื่อว่า กถํ

จบ ตัทธิตกัณฑ์ที่ ๔

๕. อาขฺยาตกัณฑ์
อาขยาต = ธาตุ+ปัจจัย+วิภัตติอาขยาต

อาขยาต คือ **อา กฺริยํ ขยาตีติ อาขฺยาตํ** คำกล่าวอรรถกิริยา ชื่อว่าอาขยาต มีการยืน เดิน นั่ง นอน ดื่ม กิน ทำ พูด คิด เป็นต้น นิยมเรียกว่า **กิริยาอาขยาต** มีองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ **ธาตุ ปัจจัย** และ **วิภัตติ**

๕.๑. ธาตุ

ธาตุ คือ คำที่ทรงไว้ซึ่งอรรถกิริยา มีอรรถเป็นกิริยา เป็นรากของศัพท์อาขยาตและกิตก์

ธาตุ หากมีอรรถเป็นกิริยาอาการทางกายและวาจา ให้แปลอรรถว่า "**การ**" เช่น "**สิ สเย** ในการนอน, **วจ วิยตฺติยํ วา จายํ** ในการกล่าว" เป็นต้น

ธาตุ หากมีอรรถเป็นภาวะหรือสภาวธรรม ให้แปลอรรถว่า "**ความ**" เช่น "**ภู สตฺตายํ** ในความมี ความเป็น, **จินฺต จินฺตายํ** ในความคิด" เป็นต้น

ธาตุ ๘ คณะ

ในไวยากรณ์ ท่านลงวิกรณปัจจัย ๑๓ ตัว เพื่อแบ่งธาตุออกเป็นคณะ มี ๘ คณะ ดังนี้

๑. ภูวาทิคณะ

ภู ธาตุเป็นต้น ลง อ วิกรณปัจจัย

ธาตุ	อรรถ	แปลอรรถ	อาขยาต	แปลไทย
ภู	สตฺตายํ	ในความมี ความเป็น	ภวติ	ย่อมมี ย่อมเป็น
หู	สตฺตายํ	ในความมี ความเป็น	โหติ	ย่อมมี ย่อมเป็น
สิ	สเย	ในการนอน	เสติ สยติ	ย่อมนอน
มร	มรเณ	ในความตาย	มรติ	ย่อมตาย
ปจ	ปาเก	ในการหุง ต้ม แกง	ปจติ	ย่อมหุง ย่อมต้ม
ลภ	ลาเภ	ในการได้	ลภติ	ย่อมได้
คมุ	คติมฺหิ	ในการไป	คจฺฉติ	ย่อมไป, ย่อมถึง
วจ	กถเน	ในการพูดชัดเจน	วจติ	ย่อมกล่าว
วส	นิวาเส	ในการอยู่	วสติ	ย่อมอยู่

๒. รุธาทิคณะ

รุธ ธาตุเป็นต้น ลงนิคคหิตอาคม และ อ วิกรณปัจจัย

ธาตุ	อรรถ	แปลอรรถ	อาขยาต	แปลไทย
รุธ	อาวรเณ	ในการปิดกั้น	รุนฺธติ รุนฺเธติ	ย่อมปิด-กั้น
มุจ	โมจเน	ในการปล่อย	มุญฺจติ	ย่อมปล่อย
ภุช	พฺยวหรเณ	ในการกิน	ภุญฺชติ	ย่อมกิน-บริโภค
ภิท	วิทารเณ	ในการผ่า ทำลาย	ภินฺทติ	ย่อมผ่า-ทำลาย
ฉิท	ทฺวิธากรเณ	ในการตัด	ฉินฺทติ	ย่อมตัด
ยุช	โยเค	ในการประกอบ	ยุญฺชติ	ย่อมประกอบ

๓. ทิวาทิคณะ

ทิวุ ธาตุเป็นต้น ลง ย วิกรณปัจจัย

ธาตุ	อรรถ	แปลอรรถ	อาขยาต	แปลไทย
ทิวุ	กีฬายํ	ในการเล่น	ทิพฺพติ	ย่อมเล่น
ปท	คติมฺหิ	ในการไป	อุปปชฺชติ	ย่อมเข้าไป
พุธ	อวคมเน	ในการตรัสรู้	พุชฺฌติ	ย่อมตรัสรู้
กุธ	โกเป	ในความโกรธ	กุชฺฌติ	ย่อมโกรธ
มน	ญาเณ	ในความรู้	มญฺญติ	ย่อมรู้
สมุ	อุปสเม	ในความสงบ	สมฺมติ	ย่อมสงบ
ชน	ชนเน	ในการเกิด	ชายติ	ย่อมเกิด
กุธ	โกเป	ในความโกรธ	กุชฺฌติ	ย่อมโกรธ
ตุส	ปีติมฺหิ	ในความยินดี	ตุสฺสติ	ย่อมยินดี
สมุ	อุปสเม	ในความสงบ	สมฺมติ	ย่อมสงบ
วิธ	ตาฬเน	ในการแทง	วิชฺฌติ	ย่อมแทง

๔. สฺวาทิคณะ

สุ ธาตุเป็นต้น ลง ณุ ณา อุณา วิกรณปัจจัย

ธาตุ	อรรถ	แปลอรรถ	อาขยาต	แปลไทย
สุ	สวเน	ในการฟัง	สุโณติ สุณาติ	ย่อมฟัง
หิ	คติมฺหิ	ในการไป	ปหิณาติ	ย่อมส่งไป
อป	ปาปุณเน	ในการถึง บรรลุ	ปาปุณาติ	ย่อมถึง บรรลุ
สก	สตฺติมฺหิ	ในความสามารถ	สกฺกุณาติ	ย่อมอาจ สามารถ

๕. กิยาทิคณะ

กี ธาตุเป็นต้น ลง นา วิกรณปัจจัย

ธาตุ	อรรถ	แปลอรรถ	อาขยาต	แปลไทย
กี	ทพฺพวินิมเย	ในการซื้อ-ขาย	กิณาติ	ย่อมซื้อ
ชิ	ชเย	ในการชนะ	ชินาติ	ย่อมชนะ
จิ	จเย	ในการสะสม	จินาติ	ย่อมสะสม
ญา	อวโพธเน	ในความรู้	ชานาติ	ย่อมรู้
ลู	เฉทเน	ในการตัด	ลุนาติ	ย่อมตัด
ธู	กมฺปเน	ในความหวั่นไหว	ธุนาติ	ย่อมหวั่นไหว

๖. คหาทิคณะ

คห ธาตุเป็นต้น ลง ปฺป ณฺหา วิกรณปัจจัย

ธาตุ	อรรถ	แปลอรรถ	อาขยาต	แปลไทย
คห	อุปาทาเน	ในการถือเอา	คณฺหาติ เฆปฺปติ	ย่อมถือเอา

๗. ตนาทิคณะ

ตนุ ธาตุเป็นต้น ลง โอ ยิร วิกรณปัจจัย

ธาตุ	อรรถ	แปลอรรถ	อาขยาต	แปลไทย
ตนุ	วิตฺถาเร	ในความแผ่ไป	ตโนติ	ย่อมแผ่ไป
กร	กรเณ	ในการกระทำ	กโรติ กยิรติ	ย่อมกระทำ
สก	สตฺติมฺหิ	ในความสามารถ	สกฺโกติ	ย่อมสามารถ
อป	ปาปุณเน	ในการถึง บรรลุ	ปปฺโปติ	ย่อมถึง บรรลุ

๘. จุราทิคณะ

จุร ธาตุเป็นต้น ลง เณ ณย วิกรณปัจจัย

ธาตุ	อรรถ	แปลอรรถ	อาขยาต	แปลไทย
จุร	เถยฺเย	ในการลัก ขโมย	โจเรติ โจรยติ	ย่อมลัก ขโมย
มนฺต	คุตฺตภาสเน	ในการปรึกษา	มนฺเตติ มนฺตยติ	ย่อมปรึกษา
ปาล	รกฺขเน	ในการรักษา	ปาเลติ ปาลยติ	ย่อมดูแล รักษา
ฆฏ	ฆฏเน	ในการสืบต่อ	ฆาเฏติ ฆาฏยติ	ย่อมสืบต่อ
วิท	ญาเณ	ในความรู้	เวเทติ เวทยติ	ย่อมรู้
คณ	สงฺขฺยาเน	ในการนับ	คเณติ คณยติ	ย่อมนับ
ตกฺก	จินฺตายํ	ในความคิด	ตกฺเกติ ตกฺกยติ	ย่อมคิด ตรึก
จินฺต	จินฺตายํ	ในความคิด	จินฺเตติ จินฺตยติ	ย่อมคิด

ธาตุ ๒ กลุ่ม (นัยที่ ๑)

ธาตุทั้ง ๘ หมวดนั้น จัดเป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑. **อกัมมกธาตุ** ธาตุที่ไม่มีกรรม (คือไม่มองหาอรรถกรรม แต่มองหาอรรถของวิภัตติอื่นที่ไม่ใช่ทุติยา)

เช่น **ภิกฺขุ สยเน เสติ.** ภิกษุนอนบนที่นอน
โส เคเห วสติ. เขาอยู่ในบ้าน

๒. **สกัมมกธาตุ** ธาตุที่มีกรรม (คือมองหากรรมอันเป็นอรรถของทุติยาวิภัตติเป็นต้น) แบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ ธาตุที่มี ๑ กรรม และธาตุที่มี ๒ กรรม

เช่น **ปุริโส กมฺมํ กโรติ.** บุรุษกำลังทำซึ่งงาน
โส คาโว คามํ เนติ. เขานำวัวทั้งหลายไปสู่บ้าน

วิธีเพิ่มกรรมให้ธาตุ

วิธีที่ ๑ ลง**อุปสัค**หน้าธาตุ จะทำให้ธาตุไม่มีกรรม กลายเป็นธาตุมี ๑ กรรม

วิธีที่ ๒ ลง**การิตปัจจัย**ในอรรถเหตุ ๔ ตัว คือ **เณ ณย ณาเป ณาปย** ไว้ข้างหลังธาตุ จะทำให้ธาตุมีกรรมเพิ่มขึ้นอีก ๑ กรรม เรียกว่า **การิตกรรม** วิธีนี้จะได้ผลดังนี้

ทำให้ธาตุที่ไม่มีกรรม กลายเป็นธาตุมี ๑ กรรม
ทำให้ธาตุมี ๑ กรรม กลายเป็นธาตุมี ๒ กรรม
ทำให้ธาตุมี ๒ กรรม กลายเป็นธาตุมี ๓ กรรม

ธาตุ ๒ กลุ่ม (นัยที่ ๒)

๑. **เอกสรธาตุ** ธาตุที่มีสระตัวเดียว เช่น ภู หู กี จิ ชิ สิ ญา หา ปา เป็นต้น

๒. **อเนกสรธาตุ** ธาตุที่มีสระมากกว่าหนึ่ง เช่น อส ปจ คมุ รุธ กร คห จุร เป็นต้น เมื่อประกอบวิภัตติและปัจจัย จะมีการลบสระสุดท้ายของธาตุให้เป็น อสฺ ปจฺ คมฺ รุธฺ กรฺ คหฺ จุรฺ เป็นต้น

๕.๒. ปัจจัย

ปัจจัย คือ ศัพท์สำหรับประกอบหลังธาตุ เพื่อกำหนดวาจก ๕ อย่างก็มี เพื่อสงเคราะห์เข้าเป็นอันเดียวกันกับธาตุก็มี จึงแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ วาจกปัจจัย และธาตุปปัจจัย

วาจกปัจจัย ๕ กลุ่ม

วาจกปัจจัย คือ ปัจจัย ๑๘ ตัว ที่ลงหลังจากธาตุ เพื่อบ่งวาจก ๕ ดังนี้

๑. **กัตตุวาจก** ได้แก่ **วิกรณ**ปัจจัยประจำหมวดธาตุ ๑๓ ตัว คือ **อ, ํ อ (เอ), ย, ณุ ณา อุณา, นา, ปฺป ณฺหา, โอ ยิร, เณ ณย**

๒. **กัมมวาจก** ได้แก่ **ย** ปัจจัย ลง **อิ อี** อาคมข้างหน้า (รวมกันเป็น **อิย, อีย**) หรือไม่ลง อิ อี อาคมข้างหน้า

๓. **เหตุกัตตุวาจก** ได้แก่ **การิต**ปัจจัยที่ลงในอรรถเหตุ ๔ ตัว คือ **เณ ณย ณาเป ณาปย**

๔. **เหตุกัมมวาจก** ได้แก่ **การิต**ปัจจัย ๔ ตัว คือ **เณ ณย ณาเป ณาปย** และ **ย** ปัจจัยที่ลง **อิ อี** อาคมข้างหน้า (รวมกันเป็น **ณีย, ณยีย, ณาปีย, ณาปยีย**) หรือไม่ลง อิ อี อาคมข้างหน้า

๕. **ภาววาจก** ได้แก่ **ย** ปัจจัย และวิภัตติฝ่ายอัตตโนบท ปฐมบุรุษ เอกพจน์ ทั้ง ๘ หมวด (รวมกันเป็น **ยเต ยตํ เยถ ยตฺถ ยิตฺถ ยา ยิสฺสเต ยิสฺสถ**) รูป **ยเต** ในวัตตมานาวิภัตติ จะนิยมใช้มากที่สุด

ธาตุปปัจจัย ๓ กลุ่ม

ธาตุปัจจัย คือ ปัจจัยพิเศษ ๕ ตัว ที่รวมเข้ากับธาตุและนาม สงเคราะห์เข้าเป็นอันเดียวกันกับธาตุและนาม มี ๓ กลุ่ม คือ

๑. **ข ฉ ส** ปัจจัย ประกอบหลัง **ติช คุป กิต มาน** ธาตุ เป็นอันเดียวกันกับธาตุ และมีการซ้อนพยัญชนะต้นธาตุพร้อมสระ

เช่น **ติติกฺขติ** ย่อมอดทน

ชิคุจฺฉติ ย่อมตำหนิ ย่อมรังเกียจ

ติกิจฺฉติ ย่อมเยียวยา รักษาพยาบาล

วีมํสติ ย่อมทดลอง ตรวจสอบ พิจารณา

๒. **ข ฉ ส** ปัจจัย ประกอบหลัง **ภุช ฆส หร สุ ปา** ธาตุ เป็นต้น เป็นอันเดียวกันกับธาตุ และมีการซ้อนพยัญชนะต้นธาตุพร้อมสระ ในอรรถ "**ปรารถนาเพื่อ, อยาก, ใคร่**"

เช่น **พุภุกฺขติ** ย่อมปรารถนาเพื่อกิน (อยากกิน, หิว)

ชิฆจฺฉติ ย่อมปรารถนาเพื่อกิน (อยากกิน, หิว)

ชิคีสติ ย่อมปรารถนาเพื่อนำไป (อยากได้)

สุสฺสูสติ ย่อมปรารถนาเพื่อฟัง (อยากฟัง)

ปิวาสติ ย่อมปรารถนาเพื่อดื่ม (อยากดื่ม, กระหาย)

๓. **อาย อิย** ปัจจัย ประกอบหลังนามให้เป็นเหมือนธาตุ ในอรรถ "**ประพฤติเพียงดัง, เหมือน**" อันเป็นอุปมา

เช่น **จิรายติ** ย่อมประพฤติเหมือนช้าอยู่

ปุตฺติยติ ย่อมประพฤติเพียงดังบุตร

๕.๓. วิภัตติอาขยาต

วิภัตติ คือ **กาลาทิวเสน เอกตฺตาทิวเสน จ ธาตฺวตฺถํ วิภชนฺตีติ วิภตฺติโย.** คำศัพท์ที่จำแนกอรรถของธาตุโดยกาลและเอกพจน์เป็นต้น ชื่อว่าวิภัตติ

ตารางวิภัตติอาขยาต ๘ หมวด ๙๖ ตัว

บท ๒	ปรัสสบท						อัตตโนบท					
บุรุษ ๓	ปฐมบุรุษ		มัชฌิมบุรุษ		อุตตมบุรุษ		ปฐมบุรุษ		มัชฌิมบุรุษ		อุตตมบุรุษ	
วจนะ ๒	เอก	พหุ	เอก	พหุ	เอก	พหุ	เอก	พหุ	เอก	พหุ	เอก	พหุ
โยคะ	โส	เต	ตฺวํ	ตุมฺเห	อหํ	มยํ	โส	เต	ตฺวํ	ตุมฺเห	อหํ	มยํ
วตฺตมานา	ติ	อนฺติ	สิ	ถ	มิ	ม	เต	อนฺเต	เส	วฺเห	เอ	มฺเห
ปญฺจมี	ตุ	อนฺตุ	หิ	ถ	มิ	ม	ตํ	อนฺตํ	สฺสุ	วฺโห	เอ	อามเส
สตฺตมี	เอยฺย	เอยฺยุํ	เอยฺยาสิ	เอยฺยาถ	เอยฺยามิ	เอยฺยาม	เอถ	เอรํ	เอโถ	เอยฺยาวฺโห	เอยฺยํ	เอยฺยามฺเห
ปโรกฺขา	อ	อุ	เอ	ตฺถ	อํ	มฺห	ตฺถ	เร	ตฺโถ	วฺโห	อึ	มฺเห
หิยฺยตฺตนี	อา	อู	โอ	ตฺถ	อํ	มฺหา	ตฺถ	ตฺถุํ	เส	วฺหํ	อึ	มฺหเส
อชฺชตนี	อี	อุํ	โอ	ตฺถ	อึ	มฺหา	อา	อู	เส	วฺหํ	อํ	มฺเห
ภวิสฺสนฺติ	สฺสติ	สฺสนฺติ	สฺสสิ	สฺสถ	สฺสามิ	สฺสาม	สฺสเต	สฺสนฺเต	สฺสเส	สฺสวฺเห	สฺสํ	สฺสามฺเห
กาลาติปตฺติ	สฺสา	สฺสํสุ	สฺเส	สฺสถ	สฺสํ	สฺสามฺหา	สฺสถ	สฺสิสุ	สฺสเส	สฺสวฺเห	สฺสึ	สฺสามฺหเส

๑. **สรวิภัตติ** วิภัตติที่มีแต่สระล้วน ๑๒ ตัว คือ เอ, เอ, อ อุ เอ, อา อู โอ, อี โอ อา อู

๒. **สราทิวิภัตติ** วิภัตติที่ขึ้นต้นด้วยสระ ๒๔ ตัว คือ อนฺติ อนฺเต อนฺตุ อนฺตํ อามเส, เอยฺย เอยฺยุํ เอยฺยาสิ เอยฺยาถ เอยฺยามิ เอยฺยาม เอถ เอรํ เอโถ เอยฺยาวฺโห เอยฺยํ อามเส, อํ อึ อํ อึ อุํ อึ อํ

๓. **พยัญชนาทิสัพพธาตุกวิภัตติ** วิภัตติที่ขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ ๒๔ ตัว คือ ติ สิ ถ มิ ม เต เส วฺเห มฺเห, ตุ หิ ถ มิ ม ตํ สฺสุ วฺโห, ตฺถ มฺหา ตฺถ ตฺถุํ เส วฺหํ มฺหเส, *(ไม่ลง อิ อาคมข้างหน้า)*

๔. **พยัญชนาทิอสัพพธาตุกวิภัตติ** วิภัตติที่ขึ้นต้นด้วยพยัญชนะ มี ๓๖ ตัว คือ ตฺถ มฺห ตฺถ เร ตฺโถ วฺโห มฺเห, ตฺถ มฺหา เส วฺหํ มฺเห, สฺสติ สฺสนฺติ สฺสสิ สฺสถ สฺสามิ สฺสาม สฺสเต สฺสนฺเต สฺสเส สฺสวฺเห สฺสํ สฺสามฺเห, สฺสา สฺสํสุ สฺเส สฺสถ สฺสํ สฺสามฺหา สฺสถ สฺสิสุ สฺสเส สฺสวฺเห สฺสึ สฺสามฺหเส *(มีการลง อิ อาคมข้างหน้า)*

๕. หมวดหิยฺยตฺตนี อชฺชตนี กาลาติปตฺติ ลง อ อาคมหน้าธาตุบ้าง

วิภัตติ คือ คำศัพท์ที่ประกอบอยู่หลังปกติธาตุต่อจากปัจจัย ทำหน้าที่จำแนกธาตุให้มีรูปและความหมายต่างกันโดย กาล ๓ บท ๒ บุรุษ ๓ วจนะ ๒ โดยแบ่งเป็น ๘ หมวด หมวดละ ๑๒ ตัว รวมเป็น ๙๖ ตัว ดังนี้

วิภัตติอาขยาต ๘ หมวด และคำแปล

๑. **วัตตมานา** **ติ อนฺติ สิ ถ มิ ม,**
เต อนฺเต เส วฺเห เอ มฺเห.
อยู่ ย่อม จะ กำลัง

๒. **ปัญจมี** **ตุ อนฺตุ หิ ถ มิ ม,**
ตํ อนฺตํ สฺสุ วฺโห เอ อามเส.
จง ขอจง ช่วย กรุณา โปรด...เถิด, เทอญ

๓. **สัตตมี** **เอยฺย เอยฺยุํ เอยฺยาสิ เอยฺยาถ เอยฺยามิ เอยฺยาม, เอถ เอรํ เอโถ เอยฺยาวฺโห เอยฺยํ เอยฺยามฺเห.**
พึง ควร อาจ สามารถ

๔. **ปโรกขา** **อ อุ เอ ตฺถ อํ มฺห,**
ตฺถ เร ตฺโถ วฺโห อึ มฺเห
แล้ว (อดีต ๓ วันขึ้นไป)

๕. **หียยัตตนี** **อา อู โอ ตฺถ อํ มฺหา,**
ตฺถ ตฺถุํ เส วฺหํ อึ มฺหเส.
แล้ว, ได้...แล้ว (อดีตเมื่อวาน)

๖. **อัชชตนี** **อี อุํ โอ ตฺถ อึ มฺหา,**
อา อู เส วฺหํ อํ มฺเห.
แปลว่า "แล้ว" "ได้...แล้ว" (อดีตวันนี้)

๗. **ภวิสสันตี** **สฺสติ สฺสนฺติ สฺสสิ สฺสถ สฺสามิ สฺสาม,**
สฺสเต สฺสนฺเต สฺสเส สฺสวฺเห สฺสํ
สฺสามฺเห.
จัก, จะ (อนาคตไม่จำกัด)

๘. **กาลาติปัตติ** **สฺสา สฺสํสุ สฺเส สฺสถ สฺสํ สฺสามฺหา,**
สฺสถ สฺสิสุ สฺสเส สฺสวฺเห สฺสึ สฺสามฺหเส.
จัก...แล้ว, จักได้...แล้ว (อดีตล่วงเลยไปเปล่า)

จำแนกวิภัตติ ๘ หมวด โดยกาล ๓

กาล คือ ช่วงเวลาที่ทำกิริยา มี ๓ กาล คือ ปัจจุบัน อดีต และ อนาคต วิภัตติทั้ง ๘ หมวดนั้น แบ่งออกเป็น ๓ กาล ดังนี้

วัตตมานา
ปัญจมี
สัตตมี } เป็นปัจจุบันกาล (กำลังทำ)

ปโรกขา
หียยัตนี
อัชชตนี } เป็นอดีตกาล (ทำเสร็จแล้ว)

ภวิสสันตี เป็นอนาคตกาล (ยังไม่ได้ทำ)
กาลาติปัตติ เป็นอนาคตกาลที่ล่วงเลยไปกับอดีต (ไม่ได้ทำ)

ปัจจุบันกาล ๓

๑. **ปัจจุบันใกล้จะเป็นอดีต** ใช้**วัตตมานา**วิภัตติ แปลว่า "ย่อม" (หรือไม่แปลวิภัตติ)

เช่น **กุโต นุ ตฺวํ อาคจฺฉสิ**.
ท่านมาจากที่ไหนหนอ

เทวมหานครโต อาคจฺฉามิ.
มาจากกรุงเทพมหานคร

๒. **ปัจจุบันแท้** ใช้**วัตตมานา**วิภัตติ แปลว่า "อยู่, กำลัง", **ปัญจมี**วิภัตติ แปลว่า "จง ขอจง จงช่วย กรุณา โปรด...เถิด", และ **สัตตมี**วิภัตติ แปลว่า "พึง ควร อาจ สามารถ น่าจะ"

เช่น **ภิกฺขุ ธมฺมํ เทเสติ**.
ภิกษุแสดงอยู่ซึ่งธรรม, ภิกษุกำลังแสดงธรรม

ตฺวํ ปุญฺญํ กโรหิ.
ท่านจงทำซึ่งบุญ, เชิญท่านทำบุญ

อหํ สมาธึ ภาเวยฺยามิ.
เราสามารถเจริญสมาธิ, เราควรเจริญสมาธิ

๓. **ปัจจุบันใกล้อนาคต** ใช้วัตตมานาวิภัตติ แปลว่า "จะ"

เช่น **กุหึ คจฺฉสิ**. จะไปที่ไหน

อุตฺตรนครํ คจฺฉามิ. จะไปอุดรธานี

อดีตกาล ๓

๑. **อดีตที่ล่วงแล้วตั้งแต่ ๓ วันขึ้นไปโดยไม่มีกำหนด** ใช้**ปโรกขา**วิภัตติ แปลว่า “แล้ว”

เช่น **โส กิร ราชา พภูว.**
ได้ยินว่า เขาเป็นพระราชาแล้ว

เตนาห ภควา.
เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสแล้ว

๒. **อดีตที่เพิ่งล่วงไปเมื่อวาน** ใช้**หิยยัตตนี**วิภัตติ แปลว่า “แล้ว”, ถ้ามี อ อาคมนำหน้า นิยมแปลว่า “ได้...แล้ว”

เช่น **โส โอทนํ ปจา.** เขาหุงข้าวแล้ว
โส คามํ อคจฺฉา. เขาได้ไปบ้านแล้ว

๓. **อดีตที่เพิ่งล่วงไปในวันนี้** ใช้**อัชชตนี**วิภัตติ แปลว่า “แล้ว”, ถ้ามี อ อาคมนำหน้า นิยมแปลว่า “ได้...แล้ว”

เช่น **มยํ ทานาทีนิ ปุญฺญานิ กริมฺหา.**
พวกเราทำแล้วซึ่งบุญมีทานเป็นต้น

ภิกฺขุ ปิณฺฑาย คามํ ปาวิสิ.
ภิกษุได้เข้าไปแล้วสู่หมู่บ้านเพื่อบิณฑบาต

อนาคตกาล ๒

๑. **อนาคตของปัจจุบัน** ใช้**ภวิสสันตี**วิภัตติ นิยมแปลว่า “จัก, จะ”

เช่น **มยํ ธมฺมํ สุณิสฺสาม.**
พวกเราจักฟังธรรม

กทา ปญฺจ สีลานิ สมาทิยิสฺสถ.
เมื่อไรพวกท่านจักสมาทานศีล ๕

๒. **อนาคตของอดีต** คือในอดีตไม่ได้ทำเหตุไว้ ในอนาคตจึงไม่สามารถมีได้ ใช้**กาลาติปัตติ**ภัตติ นิยมแปลว่า “จัก...แล้ว”, ถ้ามี อ อาคมนำหน้าแปลว่า “จักได้...แล้ว”

เช่น **โส เจ ปฐมวเย ปพฺพชฺชํ อลภิสฺสา, อรหา ภวิสฺสา.**
หากว่าเขาจักได้บวชในปฐมวัยแล้วไซร้,
จักเป็นพระอรหันต์แล้ว

ตารางแสดงวิภัตติ กาล บท วจนะ บุรุษ โยคะ

วัตตมานา เป็นปัจจุบัน แปลว่า อยู่ ย่อม จะ กำลัง

ฝ่าย	ปรัสสบท		อัตตโนบท	
วจนะ	เอก.	พหุ.	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	**โส - ติ**	**เต - อนฺติ**	**โส - เต**	**เต - อนฺเต**
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	**ตฺวํ - สิ**	**ตุมฺเห - ถ**	**ตฺวํ - เส**	**ตุมฺเห - วฺเห**
อุตตมบุรุษ : อมฺห	**อหํ - มิ**	**มยํ - ม**	**อหํ - เอ**	**มยํ - มฺเห**

ปรัสสบทนิยมเป็นกัตตุรูป อัตตโนบทนิยมเป็นกัมมรูป
กิริยาที่เป็นปฐมบุรุษ ใช้ สุทธนาม ปฐมาวิภัตติ เป็นประธาน
กิริยาที่เป็นมัชฌิมบุรุษ ใช้ตุมฺหศัพท์ ปฐมาวิภัตติ เป็นประธาน

กิริยาที่เป็นอุตตมบุรุษ ใช้อมฺหศัพท์ ปฐมาวิภัตติ เป็นประธาน

วิภัตติในหมวดที่เหลือ นักศึกษาสามารถจำแนกได้ด้วยวิธีเดียวกันนี้

๕.๔. สัททปทมาลา

วัตตมานาวิภัตติ

ภูธาตุ กัตตุวาจก (ย่อมมี ย่อมเป็น)

ฝ่าย	ปรัสสบท			อัตตโนบท	
วจนะ	เอก.	พหุ.		เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	**ภวติ**	**ภวนฺติ**		**ภวเต**	**ภวนฺเต**
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	**ภวสิ**	**ภวถ**		**ภวเส**	**ภววฺเห**
อุตตมบุรุษ : อมฺห	**ภวามิ**	**ภวาม**		**ภเว**	**ภวามฺเห**

ภูธาตุ เหตุกัตตุวาจก (ย่อมให้มี ให้เป็น เจริญ)

ฝ่าย	ปรัสสบท			อัตตโนบท	
วจนะ	เอก.	พหุ.		เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	**ภาเวติ**	**ภาเวนฺติ**		**ภาวยเต**	**ภาวยนฺเต**
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	**ภาเวสิ**	**ภาเวถ**		**ภาวยเส**	**ภาวยวฺเห**
อุตตมบุรุษ : อมฺห	**ภาเวมิ**	**ภาเวม**		**ภาวเย**	**ภาวยามฺเห**

อนุปุพพะ ภูธาตุ กัมมวาจก (เสวย)

ฝ่าย	ปรัสสบท		อัตตโนบท	
วจนะ	เอก.	พหุ.	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	**อนุภูยติ**	**อนุภูยนฺติ**	**อนุภูยเต**	**อนุภูยนฺเต**
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	**อนุภูยสิ**	**อนุภูยถ**	**อนุภูยเส**	**อนุภูยวฺเห**
อุตตมบุรุษ : อมฺห	**อนุภูยามิ**	**อนุภูยาม**	**อนุภูเย**	**อนุภูยามฺเห**

ภูธาตุ เหตุกัมมวาจก (ให้มี ให้เป็น ให้เจริญ)

ฝ่าย	ปรัสสบท		อัตตโนบท	
วจนะ	เอก.	พหุ.	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	**ภาวียติ**	**ภาวียนฺติ**	**ภาวียเต**	**ภาวียนฺเต**
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	**ภาวียสิ**	**ภาวียถ**	**ภาวียเส**	**ภาวียวฺเห**
อุตตมบุรุษ : อมฺห	**ภาวียามิ**	**ภาวียาม**	**ภาวีเย**	**ภาวียามฺเห**

ตัวอย่างประโยควาจก ๕

๑. โส ปณฺฑิโต ภวติ, เต ปณฺฑิตา ภวนฺติ.
๒. ตฺวํ ปณฺฑิโต ภวสิ, ตุมฺเห ปณฺฑิตา ภวถ.
๓. อหํ ปณฺฑิโต ภวามิ, มยํ ปณฺฑิตา ภวาม.
๔. โส สมาธึ ภาเวติ, เต สมาธึ ภาเวนฺติ.
๕. ตฺวํ สทฺธํ ภาเวสิ, ตุมฺเห ปญฺญํ ภาเวถ.
๖. อหํ กุสลํ ภาเวมิ, มยํ เมตฺตํ ภาเวม.
๗. เตน เวทนา อนุภูยติ, เตน เวทนาโย อนุภูยนฺติ.

๘. ตยา ทุกฺขํ อนุภูยติ, ตุมฺเหหิ โสมนสฺสา อนุภูยนฺติ.
๙. มยา สุขํ อนุภูยติ, อมฺเหหิ โทมนสฺสเวทนาโย อนุภูยนฺติ.
๑๐. ปุคฺคเลน สมาธิ ภาวียติ,
ปุคฺคเลน สมาธโย ภาวียนฺติ
๑๑. ตยา สมาธิ ภาวียติ,
ตุมฺเหหิ สมาธโย ภาวียนฺติ
๑๒. มยา สมาธิ ภาวียติ,
อมฺเหหิ สมาธโย ภาวียนฺติ.

ปัญจมีวิภัตติ

ปจธาตุ กัตตุวาจก (จงหุง จงต้ม)

ฝ่าย	ปรัสสบท			อัตตโนบท	
วจนะ	เอก.	พหุ.		เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	**ปจตุ**	**ปจนฺตุ**		**ปจตํ**	**ปจนฺตํ**
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	**ปจ ปจาหิ**	**ปจถ**		**ปจสฺสุ**	**ปจวฺโห**
อุตตมบุรุษ : อมฺห	**ปจามิ**	**ปจาม**		**ปเจ**	**ปจามเส**

ปจธาตุ เหตุกัตตุวาจก (จงให้หุง จงให้ต้ม)

ฝ่าย	ปรัสสบท			อัตตโนบท	
วจนะ	เอก.	พหุ.		เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	**ปาเจตุ**	**ปาเจนฺตุ**		**ปาจยตํ**	**ปาจยนฺตํ**
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	**ปาเจหิ**	**ปาเจถ**		**ปาจยสฺสุ**	**ปาจยวฺโห**
อุตตมบุรุษ : อมฺห	**ปาเจมิ**	**ปาเจม**		**ปาจเย**	**ปาจยามเส**

ปจธาตุ กัมมวาจก (จงหุง จงต้ม)

ฝ่าย	ปรัสสบท		อัตตโนบท	
วจนะ	เอก.	พหุ.	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	**ปจฺจตุ**	**ปจฺจนฺตุ**	**ปจียตํ**	**ปจียนฺตํ**
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	**ปจฺจ ปจฺจาหิ**	**ปจฺจถ**	**ปจียสฺส**	**ปจียวฺโห**
อุตตมบุรุษ : อมฺห	**ปจฺจามิ**	**ปจฺจาม**	**ปจีเย**	**ปจียามเส**

ปจธาตุ เหตุกัมมวาจก (จงให้หุง จงให้ต้ม)

ฝ่าย	ปรัสสบท		อัตตโนบท	
วจนะ	เอก.	พหุ.	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	**ปาจียตุ**	**ปาจียนฺตุ**	**ปาจียตํ**	**ปาจียนฺตํ**
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	**ปาจียาหิ**	**ปาจียถ**	**ปาจียสฺสุ**	**ปาจียวฺโห**
อุตตมบุรุษ : อมฺห	**ปาจียามิ**	**ปาจียาม**	**ปาจีเย**	**ปาจียามเส**

ประโยคทดลองแปล

๑. สูโท โอทนํ ปจตุ, ปจตํ.
ปาจกา โอทนํ ปจนฺตุ, ปจนฺตํ.

๒. ตฺวํ โอทนํ ปจ, ปจาหิ, ปจสฺสุ.
ตุมฺเห โอทนํ ปจถ, ปจวฺโห.

๓. อหํ โอทนํ ปจามิ, ปเจ. มยํ โอทนํ ปจาม, ปจามเส.

๔. อิมสฺมึ ทิเน ตฺวํ มุทฺทุกํ โอทนํ ปจ.

๕. ตฺวํ เสฺว เตสํ ภตฺตํ ปจาหิ.

๖. สาธุ ภนฺเต อธิวาเสถ, ยาคุํ เต ปาจาเปมิ.

๗. มยํ โอทนญฺจ พฺยญฺชนญฺจ สูปญฺจ เอกโตว ปาจาปยาม.
๘. ทายกา อารามิกภิกฺขุสฺส อาคนฺตุกภิกฺขุสฺส จ ภิกฺขํ ปาจยนฺตุ.
๙. สูเทน โอทโน ปจียตุ, ยาคุ สูทิกาย ปจฺจตํ.
๑๐. สามิเกน สูทํ ปหูโต โอทโน ปาจาปียตุ.
๑๑. น ปจามิ น ปาเจมิ   น ฉินฺทามิ น เฉทเย
ตํ มํ อกิญฺจนํ ญตฺวา   สพฺพปาเปหิ อารตํ.

(ขุ.ชา. ๒๗/๒๘๕)

สัตตมีวิภัตติ

คมุธาตุ กัตตุวาจก (พึงไป ควรไป)

ฝ่าย	ปรัสสบท	
วจนะ	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	**คจฺเฉ คจฺเฉยฺย**	**คจฺฉุํ คจฺเฉยฺยุํ**
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	**คจฺเฉ คจฺเฉยฺยาสิ**	**คจฺเฉยฺยาถ**
อุตตมบุรุษ : อมฺห	**คจฺเฉ คจฺเฉยฺยามิ**	**คจฺเฉยฺยาม**

ฝ่าย	อัตตโนบท	
วจนะ	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	**คจฺเฉถ**	**คจฺเฉรํ**
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	**คจฺเฉโถ**	**คจฺเฉยฺยาวฺโห**
อุตตมบุรุษ : อมฺห	**คจฺเฉ คจฺเฉยฺยํ**	**คจฺเฉยฺยามฺเห**

คมุธาตุ เหตุกัตตุวาจก (พึงให้ไป ควรให้ไป)

ฝ่าย	ปรัสสบท	
วจนะ	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	**คจฺฉาเปยฺย**	**คจฺฉาเปยฺยุํ**
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	**คจฺฉาเปยฺยาสิ**	**คจฺฉาเปยฺยาถ**
อุตตมบุรุษ : อมฺห	**คจฺฉาเปยฺยามิ**	**คจฺฉาเปยฺยาม**

คมุธาตุ กัมมวาจก (พึงไป ควรไป)

ฝ่าย	อัตตโนบท	
วจนะ	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	**คจฺฉียេถ**	**คจฺฉิเยรํ**
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	**คจฺฉียេโถ**	**คจฺฉียេยฺยาวฺโห**
อุตตมบุรุษ : อมฺห	**คจฺฉียេยฺยํ**	**คจฺฉียេยฺยามฺเห**

คมุธาตุ เหตุกัมมวาจก (พึงให้ไป ควรให้ไป)

ฝ่าย	อาเทศอัตตโนบท เป็นปรัสสบท	
วจนะ	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	**คจฺฉาปีเยยฺย**	**คจฺฉาปีเยยฺยุํ**
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	**คจฺฉาปีเยยฺยาสิ**	**คจฺฉาปีเยยฺยาถ**
อุตตมบุรุษ : อมฺห	**คจฺฉาปีเยยฺยามิ**	**คจฺฉาปีเยยฺยาม**

ประโยคทดลองแปล

๑. โส คามํ คจฺเฉยฺย, เต คามํ คจฺเฉยฺยุํ.

๒. ตฺวํ อตฺตโน คามํ คจฺเฉยฺยาสิ,
ตุมฺเห อตฺตโน คามํ คจฺเฉยฺยาถ.

๓. อหํ อรญฺญํ วา นทึ วา คจฺเฉยฺยามิ,
มยํ อรญฺญํ วา นทึ วา คจฺเฉยฺยาม.

๔. น หิ เอเตหิ ยาเนหิ คจฺเฉยฺย อคตํ ทิสํ
ยถาตฺตนา สุทนฺเตน ทนฺโต ทนฺเตน คจฺฉติ.

(ขุ.ธ. ๒๕/๓๒๓/๗๒)

ปโรกขาวิภัตติ

พฺรูธาตุ กัตตุวาจก (กล่าวแล้ว, พูดแล้ว)

ฝ่าย	ปรัสสบท	
วจนะ	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	**อาห**	**อาหุ อาหํสุ**
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	**อาเห**	**อาหิตฺถ**
อุตตมบุรุษ : อมฺห	**อาหํ**	**อาหิมฺห**

ปโรกขาวิภัตติ มีใช้น้อย จึงแสดงไว้เท่านี้

ประโยคทดลองแปล

๑. เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา เตสํ เหตุํ ตถาคโต อาห
เตสญฺจ โย นิโรโธ จ เอวํ วาที มหาสมโณ.

(ขุ.อป. ๓๒/๒๘๖)

๒. มาตาเปตฺติภรํ ชนฺตุํ กุเล เชฏฺฐาปจายินํ
สณฺหํ สขิลสมฺภาสํ เปสุเณยฺยปฺปหายินํ
มจฺเฉรวินเย ยุตฺตํ สจฺจํ โกธาภิภุํ นรํ
ตํ เว เทวา ตาวตึสา อาหุ สปฺปุริโส อิติ.
(สํ.ส. ๑๕/๒๕๗)

หิยยัตตนีวิภัตติ

วจธาตุ กัตตุวาจก (กล่าวแล้ว, พูดแล้ว)

ฝ่าย	ปรัสสบท	
วจนะ	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	**อวจา**	**อวจู**
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	**อวจ อวโจ**	**อวจุตฺถ**
อุตตมบุรุษ : อมฺห	**อวจ อวจํ**	**อวจมฺหา**

หิยยัตตนีวิภัตติ มีใช้น้อย จึงแสดงไว้เท่านี้

อัชชตนีวิภัตติ

กรธาตุ กัตตุวาจก (ทำแล้ว ได้ทำแล้ว)

ฝ่าย	ปรัสสบท	
วจนะ	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	อกาสิ อกริ กริ	อกรึสุ อกํสุ อกรุํ อกาสุํ กรึสุ
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	อกาสิ อกริ กริ	อกาสิตฺถ อกริตฺถ กริตฺถ
อุตตมบุรุษ : อมฺห	อกาสึ อกรึ กรึ	อกาสิมฺห อกริมฺห กริมฺห

กรธาตุ กัมมวาจก (ทำแล้ว, ได้ทำแล้ว)

ฝ่าย	ปรัสสบท	
วจนะ	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	**อกรีย**	**อกรียึสุ**
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	**อกรีย**	**อกรียิตฺถ**
อุตตมบุรุษ : อมฺห	**อกรียึ**	**อกรียิมฺห**

ประโยคทดลองแปล

๑. โส โรทิตฺวา ปริเทวิตฺวา ปิตุ สรีรกิจฺจํ อกาสิ.

๒. ปณฺฑิตา จิตฺตมตฺตโน อุชุกํ อกํสุ.

๓. อกาสึ สตฺถุ วจนํ ยถา มํ โอวที ชิโน.
(ขุ.เถร. ๒๖/๖๒๖)

๔. ฉนฺทราควิรตฺโต โส ภิกฺขุ ปญฺญาณวา อิธ.
อชฺฌคา อมตํ สนฺตึ นิพฺพานํ ปทมจฺจุตํ.
(ขุ.สุ. ๒๕/๒๐๖)

ภวิสสันตีวิภัตติ

สุธาตุ กัตตุวาจก (จักฟัง)

ฝ่าย	ปรัสสบท		อัตตโนบท	
วจนะ	เอก.	พหุ.	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	**สุณิสฺสติ**	**สุณิสฺสนฺติ**	**สุณิสฺสเต**	**สุณิสฺสนฺเต**
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	**สุณิสฺสสิ**	**สุณิสฺสถ**	**สุณิสฺสเส**	**สุณิสฺสวฺเห**
อุตตมบุรุษ : อมฺห	**สุณิสฺสามิ**	**สุณิสฺสาม**	**สุณิสฺสํ**	**สุณิสฺสามฺเห**

กาลาติปัตติวิภัตติ

กรธาตุ กัตตุวาจก (จักได้ทำแล้ว)

ฝ่าย	ปรัสสบท		อัตตโนบท	
วจนะ	เอก.	พหุ.	เอก.	พหุ.
ปฐมบุรุษ : นาม	อกริสฺส	อกริสฺสํสุ	อกริสฺสถ	อกริสฺสิสุ
มัชฌิมบุรุษ : ตุมฺห	อกริสฺเส	อกริสฺสถ	อกริสฺสเส	อกริสฺสวฺเห
อุตตมบุรุษ : อมฺห	อกริสฺสํ	อกริสฺสามฺห	อกริสฺสึ	อกริสฺสามฺหเส

ประโยคทดลองแปล

๑. สทฺทํ อนิทสฺสนํ สปฺปฏิฆํ สุณิ วา สุณาติ วา สุณิสฺสติ วา.
๒. โส เจ หิยฺโย กมฺมนฺตํ อกริสฺส, อชฺช กหาปณานิ อลภิสฺส.
๓. สเจ อิทานิ อเนสนํ กริสฺสํ, อายติมฺปิ ทุลฺลภสุโข ภวิสฺสามิ.

ธาตุคณะอื่นจากภูวาทิคณะ นักศึกษาสามารถจำแนกตามวิธีเช่นนี้ จะต่างกันบ้าง เพียงการลงปัจจัยประจำหมวดธาตุแต่ละหมวดและการเปลี่ยนแปลงรูปของธาตุตัวนั้นๆ เท่านั้น

ตัวอย่างกิริยาอาขยาต

ภูวาทิคณะ

ภวติ ภวนฺติ	ย่อมมี-เป็น	**พฺรูหิ พฺรูถ**	จงบอก-กล่าว
โหติ โหนฺติ	ย่อมมี-เป็น	**อิจฺฉติ เอสติ**	ย่อมปรารถนา
ภวตุ ภวนฺตุ	จงมี-เป็น	**สญฺญมติ**	ย่อมสำรวม
โหตุ โหนฺตุ	จงมี-เป็น	**อจฺฉติ อุปาสติ**	ย่อมเข้าอยู่

อโหสิ อเหสุํ	ได้มี-เป็นแล้ว	**อนุโภติ**	ย่อมเสวย
ภเว ภเวยฺย	พึงมี-เป็น	**ลภติ ลภนฺติ**	ย่อมได้
สิยา สิยุํ	พึงมี-เป็น	**อลภิ อลภึสุ**	ย่อมได้
ลภิสฺสติ	จักได้	**วจติ วจนฺติ**	ย่อมกล่าว
วุจฺจติ วุจฺจเต	ย่อมถูกกล่าว	**อโวจ**	ได้กล่าวแล้ว
วสติ วสนฺติ	ย่อมอยู่	**วจฺฉติ วจฺฉามิ**	ย่อมอยู่
โรทติ โรทนฺติ	ย่อมร้องไห้	**คจฺฉติ คจฺฉนฺติ**	ย่อมไป
คจฺฉ คจฺฉาหิ	จงไป	**วหติ วหนฺติ**	ย่อมนำไป
อคมาสิ	ได้ไปแล้ว	**อชฺฌคา**	บรรลุแล้ว
ชีรติ ชีรนฺติ	ย่อมแก่	**อกฺโกสติ**	ย่อมด่า
อกฺโกจฺฉิ	ได้ด่าแล้ว	**อกฺโกสิ**	ด่าแล้ว
อธิวาเสตุ	จงรับ	**มรติ มียฺยติ**	ย่อมตาย
เทเสตุ	จงแสดง	**ปสฺสติ ปสฺสนฺติ**	ย่อมดู-เห็น
นิสีทติ	ย่อมนั่ง	**ทกฺขติ ทกฺขนฺติ**	ย่อมดู-เห็น
นิสีทิ นิสีทึสุ	นั่งแล้ว	**ยชติ ยชนฺติ**	ย่อมบูชา
วชฺเชติ วชฺชติ	ย่อมกล่าว	**วเทติ วทติ**	ย่อมกล่าว
วเทมิ วทามิ	ย่อมกล่าว	**จลติ จญฺจลติ**	ย่อมหวั่นไหว
ตุทติ ตุทนฺติ	ย่อมทิ่มแทง	**ฌายติ ฌายนฺติ**	ย่อมคิด-เพ่ง
อุทฺทิสติ	ย่อมสวด	**ปวิสติ ปวิสนฺติ**	ย่อมเข้าไป
ลิขติ ลิขนฺติ	ย่อมขีดเขียน	**ผุสติ ผุสนฺติ**	ย่อมสัมผัส
เสติ เสนฺติ	ย่อมนอน	**ปิวติ ปิวนฺติ**	ย่อมดื่ม

สยติ สยนฺติ	ย่อมนอน		**ติฏฺฐติ ติฏฺฐนฺติ**	ย่อมตั้งไว้
อตฺถิ สนฺติ	ย่อมมี		**อตฺถุ สนฺตุ**	จงมี
อสฺส อสฺสุ	พึงมี-เป็น		**หนฺติ หนติ**	ย่อมเบียดเบียน
อาห อาหุ	กล่าวแล้ว		**หญฺญติ หญฺญเต**	ย่อมถูกฆ่า
ชหาติ ชหนฺติ	ย่อมสละ		**ททาติ ททนฺติ**	ย่อมให้
เทติ เทนฺติ	ย่อมให้		**ทชฺชา ทชฺชํ**	พึงให้ ควรให้
อทาสิ อทํสุ	ได้ให้แล้ว		**นิเธติ นิเธนฺติ**	ย่อมฝังไว้

รุธาทิคณะ

รุนฺธติ รุนฺธนฺติ	ย่อมปิด-กั้น		**ฉินฺทติ ฉินฺทนฺติ**	ย่อมตัด
ยุญฺชติ ยุญฺชนฺติ	ย่อมประกอบ		**ภุญฺชติ ภุญฺชนฺติ**	ย่อมกิน
มุญฺจติ มุญฺจนฺติ	ย่อมปล่อย-พ้น		**สิญฺจติ สิญฺจนฺติ**	ย่อมรด

ทิวาทิคณะ

ทิพฺพติ ทิพฺพนฺติ	ย่อมรุ่งเรือง		**สิพฺพติ สิพฺพนฺติ**	ย่อมเย็บ
อุปฺปชฺชติ	ย่อมอุบัติ-เกิด		**พุชฺฌติ พุชฺฌนฺติ**	ย่อมตรัสรู้
ยุชฺฌติ ยุชฺฌนฺติ	ย่อมต่อสู้		**กุชฺฌติ กุชฺฌนฺติ**	ย่อมโกรธ
วิชฺฌติ วิชฺฌนฺติ	ย่อมแทง		**ตุสฺสติ ตุสฺสนฺติ**	ย่อมยินดี
สนฺนยฺหติ	ย่อมผูกรัด		**มญฺญติ มญฺญนฺติ**	ย่อมรู้
สมาทิยติ	ย่อมสมาทาน		**สมฺมติ สมฺมนฺติ**	ย่อมสงบ
กุปฺปติ กุปฺปนฺติ	ย่อมโกรธ		**ชายติ ชายนฺติ**	ย่อมเกิด

สุวาทิคณะ

สุณาติ สุโณติ	ย่อมฟัง		**ปหิณาติ**	ย่อมส่งไป
อาวุณาติ	ย่อมสำรวม		**มิโนติ มินนุติ**	ย่อมใส่ไว้
ปาปุณาติ	ย่อมบรรลุ		**สกฺกุณาติ**	ย่อมสามารถ

กิยาทิคณะ

วิกฺกิณาติ	ย่อมขาย		**ชินาติ ชินนุติ**	ย่อมชนะ
จินาติ จินนุติ	ย่อมก่อ-สะสม		**ชานาติ ชานนุติ**	ย่อมรู้
วิชานาติ	ย่อมรู้แจ้ง		**วิชานิยา วิชญฺญา**	พึงรู้แจ้ง
สมชานิ สญฺชานิ	รู้ดีแล้ว		**อญฺญาสิ**	ได้รู้แล้ว
มินาติ มินนุติ	ย่อมนับถือ		**ลุนาติ ลุนนุติ**	ย่อมตัด-เด็ด
ธุนาติ ธุนนุติ	ย่อมหวั่นไหว		**คณฺหติ คณฺหาติ**	ย่อมถือเอา
คยฺหติ คยฺหนุติ	ย่อมถูกถือเอา		**คณฺหิ คณฺหิสุ**	ถือเอาแล้ว
อคฺคเหสิ	ได้ถือเอาแล้ว		**อุคฺคณฺหาติ**	ย่อมถือเอา

ตนาทิคณะ

ตโนติ ตโนนุติ	ย่อมแผ่ไป		**กโรติ กโรนุติ**	ย่อมทำ
กุพฺพนุติ	ย่อมทำ		**กุรุเต**	ย่อมทำ
กเร กเรยฺย	พึงทำ		**กยิรา กยิราถ**	พึงทำ ควรทำ
อกาสิ อกาสุํ	ได้ทำแล้ว		**อกริ อกรึสุ**	ได้ทำแล้ว
กรึสุ อกํสุ	ได้ทำแล้ว		**กาหติ กาหนุติ**	จักทำ

กริสฺสติ กริสฺสํ	จักทำ	**อภิสงฺขโรติ**	ย่อมปรุงแต่ง
ปปฺโปติ ปปฺโปนฺติ	ย่อมบรรลุ	**สกฺโกติ สกฺโกนฺติ**	ย่อมสามารถ

จุราทิคณะ

โจเรติ โจเรนฺติ	ย่อมลัก	**โจรยติ โจรยนฺติ**	ย่อมลัก
จินฺเตติ จินฺตยติ	ย่อมคิด	**จินฺเตสิ จินฺตยิ**	คิดแล้ว
มนฺเตติ มนฺตยติ	ย่อมปรึกษา	**ปาเลติ ปาลยติ**	ย่อมรักษาไว้
ฆาเฏติ ฆาฏยติ	ย่อมสืบต่อ	**เวเทติ เวทยติ**	ย่อมรู้
คเณติ คณยติ	ย่อมนับ	**คเณติ คณยติ**	ย่อมนับ

ธาตุปัจจยันตคณะ

ติติกฺขติ	ย่อมอดกลั้น	**ชิคุจฺฉติ**	ย่อมคุ้นครอง
ติกิจฺฉติ	ย่อมเยียวยา	**วิจิกิจฺฉติ**	ย่อมเยียวยา
วีมํสติ	ย่อมทดลอง	**พุภุกฺขติ**	ย่อมปรารถนาเพื่อกิน
ชิฆจฺฉติ	ย่อมปรารถนาเพื่อกิน	**ชิคีสติ**	ย่อมปรารถนาเพื่อกิน
สุสฺสูสติ	ย่อมปรารถนาเพื่อฟัง	**ปิวาสติ**	ย่อมปรารถนาเพื่อดื่ม
วิชิคีสติ	ย่อมปรารถนาเพื่อชนะ		

นามปัจจยันตคณะ

สมุทฺทายติ	ทำตัวดุจสมุทร	**ปพฺพตายติ**	ทำตัวเช่นภูเขา
ธูมายติ	ทำเหมือนควัน	**ฉตฺตียติ**	ทำเหมือนร่ม

ปุตฺตียติ	ทำเหมือนบุตร	**ปตฺตียติ**	ต้องการบาตร
วตฺถียติ	ต้องการผ้า	**ปริกฺขารียติ**	ต้องการบริขาร
จีวรียติ	ต้องการจีวร	**ปฏียติ**	ต้องการผ้า
ธนียติ	ต้องการทรัพย์	**ปุตฺตียติ**	ต้องการบุตร
จิรายติ	ประพฤติช้าอยู่	**กุสลยติ**	ย่อมถามถึงกุศล

คำแปลภาษาไทยนั้น นักศึกษาสามารถใช้สำนวนการแปลได้หลายนัย เวลาแปลพระไตรปิฎกจะได้ไม่ติดอยู่เพียงสำนวนเดียว แต่ควรให้ได้ความหมายตรงกัน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อผู้ศึกษาที่มีอัธยาศัยต่างกัน

กิริยาบทอื่นนอกจากนี้ สามารถหาดูอุทาหรณ์ได้จากหนังสือว่าด้วยเรื่องธาตุและกิริยาทั่วไป เช่น คัมภีร์ธาตฺวัตถสังคหะ หนังสือรวมบทกิริยาอาขยาต และอาขฺยาตกัณฑ์ในไวยากรณ์อื่นๆ เป็นต้น

โปรดจำไว้ว่า บทกิริยาอาขยาตในประโยคบาลี จะมี **บุรุษ** และ **วจนะ** ตรงกับบทประธานที่เป็น **นาม**ศัพท์ **ตุมฺห**ศัพท์ และ **อมฺห**ศัพท์เสมอ

จบ อาขยาตกัณฑ์ที่ ๕

๖. กิตกกัณฑ์
กิตก์ = ธาตุ+ปัจจัย+วิภัตตินาม

กิตก์ คือ วิธีบรรเทาความสงสัย เรื่อง **ปกติธาตุ ปัจจัย วิภัตติ,** รวมทั้ง **ปกติลิงค์ การกะ** อันเป็นนามกิตก์ และ **วาจกะ** อันเป็นกิริยากิตก์

กิตก์ มีองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ **ธาตุ+ปัจจัย+วิภัตตินาม**

ธาตุ

ธาตุ ในกิตก์ก็คือปกติธาตุทั้ง ๘ หมวด เหมือนธาตุในอาขยาตกัณฑ์ *(กรุณาย้อนไปดูอาขยาตกัณฑ์ หน้า ๑๔๘-๑๕๓)*

ปัจจัย

ปัจจัยในกิตก์สามารถบ่งกาลและวาจกได้ มี ๒ หมวด คือ **กิจจ**ปัจจัย และ **กิต**ปัจจัย

๑. **กิจจปัจจัย** คือ ปัจจัยที่แสดง**กัมมวาจก**และ**ภาววาจก** กล่าวอรรถ **อรหะ** (พึง ควร) และ **สักกะ** (อาจ สามารถ) ใน ๓ กาล มี ๕ ตัว คือ **ณฺย ริจฺจ** (รูปสำเร็จเป็นนามกิตก์) และ **ตพฺพ อนีย เตยฺย** (รูปสำเร็จเป็นกิริยากิตก์)

๒. **กิตปัจจัย** คือ ปัจจัยที่แสดงกัตตุวาจก มี ๗๕ ตัว คือ **ณ อ ณฺวุ ตุ อาวี ยุ รตฺถุ ริตุ ราตุ กฺวิ รมฺม ณี รู ณุก ร**

อิ ต ติ ริริย อิน ข กตฺ ตุก อิก ณี ฆิณฺ นุตฺ มาน อาน ณุ มิ มนฺ ถ ม ล ย ยาณ ลาณ ล ฤ ตฺติม ณิม อานิ ตฺรณฺ ณิตฺต ตฺติ ฒ จ ธ ท อิทฺท ก อร อล อม ตุ ทุ อีวร อูร ณุ นุ อุสฺส นุส อิส การ เป็นต้น (รูปสำเร็จเป็นนามกิตก์), และ **ต ตวนฺตุ ตาวี ตเว ตุํ ตุน ตฺวาน ตฺวา มาน อนฺต** (รูปสำเร็จเป็นกิริยากิตก์)

วิภัตติ

วิภัตติ ก็เป็นวิภัตตินาม ๑๔ ตัว ที่บ่งการกะ ๖ และพจน์ ๒ เหมือนใน **นาม สมาส ตัทธิต** และ **กิตก์** นั่นเอง

กิตก์ ๒ ประเภท

กิตก์ เมื่ออาศัยกลุ่มปัจจัยเป็นตัวแบ่ง และผ่านวิธีการปรับเปลี่ยนครบถ้วนทุกขั้นตอนแล้ว มีบทสำเร็จเป็น ๒ ประเภท คือ นามกิตก์ และ กิริยากิตก์

๑. **นามกิตก์** คือ ศัพท์กิตก์ที่มีรูปสำเร็จเป็นสุทธนามบ้าง คุณนามบ้าง

๒. **กิริยากิตก์** คือ ศัพท์กิตก์ที่มีรูปสำเร็จเป็นกิริยา

นามกิตก์และกิริยากิตก์ทั้ง ๒ เมื่อผ่านสาธนะ ๗ อันเป็นวิธีสร้างคำศัพท์ โดยผสมผสานอรรถของธาตุ อรรถของปัจจัย และอรรถของวิภัตติ ให้เข้ากันตาม ๓ ขั้นตอน

กิตก์ ๓ ขั้นตอน

วิธีสร้างคำศัพท์ประเภทกิตก์ มี ๓ ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ ๑ ตั้ง **ธาตุ** เอาไว้ก่อนแล้ว แปลอรรถของธาตุด้วยกิริยาอาขยาต ถ้าธาตุมีสระมากกว่า ๑ ตัว ให้ลบสระตัวสุดท้าย

เช่น **พุธฺ** = **อพุชฺฌิ พุชฺฌติ พุชฺฌิสฺสติ**
ตรัสรู้แล้ว กำลังตรัสรู้ จักตรัสรู้
อิติ อตฺเถ ในอรรถนี้

ขั้นตอนที่ ๒ ลง **ปัจจัย** ที่บ่งกาล การก และวาจก ต่อจากธาตุ ทำตัวรูปให้ธาตุกับปัจจัยเข้ากัน ด้วยวิธีอาเทศเป็นต้น

เช่น **พุธฺ+ต** = **พุทฺธ** ผู้ตรัสรู้

ขั้นตอนที่ ๓ ส่งไปลง**วิภัตตินาม** เหมือนกับสมาสและตัทธิต ทำตัวรูปด้วยวิธีของนาม เพื่อให้ได้บทและอรรถตรงตามพระไตรปิฎก

เช่น **พุทฺธ+สิ** = **พุทฺโธ** พระพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้

สาธนะ ๗

สาธนะ คือ ช่องทางสร้างคำศัพท์ประเภทกิตก์ทั้ง ๓ ขั้นตอนนั้น โดยรวมธาตุเข้ากับปัจจัยให้เป็นคำนาม ถูกกำหนดด้วยอรรถของวิภัตตินาม เรียกว่า “**สาธนะ**” มี ๗ คือ

๑. **กัตตุสาธนะ** ผู้กระทำด้วยตนเองหรือให้ผู้อื่นทำ ในอรรถของปฐมาวิภัตติและตติยาวิภัตติ รูปสำเร็จเป็นกัตตุการกะ และ

เหตุกัตตุการกะ แปลว่า “**ผู้**” เป็นต้น

เช่น **พุชฺฌตีติ พุทฺโธ**

ผู้ตรัสรู้ ชื่อว่า พระพุทธเจ้า

ททตีติ ทายโก

ผู้ให้ ชื่อว่า ทายก

๒. **กัมมสาธนะ** ผู้ถูกกระทำ ในอรรถของปฐมาวิภัตติและทุติยาวิภัตติ รูปสำเร็จเป็นกัมมะและเหตุกัมมะ แปลว่า “**ผู้ถูก**, **ผู้อันเขา**, **ผู้ที่เขา**” เป็นต้น

เช่น **มาตาปิตูหิ ธรียตีติ ธีตา**.

ผู้ที่มารดาบิดาประคับประคอง ชื่อว่า ธิดา

เตน สูยเตติ โสตพฺโพ (โอวาโท).

โอวาทอันเขาควรฟัง ชื่อว่า โสตัพพะ

๓. ***ภาวสาธนะ*** สักว่าเป็นอรรถของธาตุหรือสภาวะตามปกติ ในอรรถของปฐมาวิภัตติ รูปสำเร็จเป็นภาวะ แปลว่า “**การ**, **ความ**” เป็นต้น

เช่น **จชฺชเต จชนํ วา จาโค**.

การสละ ชื่อว่า จาคะ

รชฺชเต รชนํ วา ราโค.

ความกำหนัด ชื่อว่า ราคะ

๔. **กรณสาธนะ** เป็นเครื่องช่วยทำกิริยา ในอรรถตติยาวิภัตติ รูปสำเร็จเป็นกรณะ แปลว่า “**เป็นเครื่อง**, **เป็นเครื่องช่วย**” เป็นต้น

เช่น **วิเนติ เอเตนาติ วินโย**.
ธรรมเป็นเครื่องแนะนำ จึงชื่อว่า วินัย
ปชฺชเต อเนนาติ ปาโท.
เท้าเป็นเครื่องช่วยไป จึงชื่อว่า บาท

๕. **สัมปทานสาธนะ** ผู้รับจากกิริยา ในอรรถจตุตถีวิภัตติ รูปสำเร็จเป็นสัมปทานะ แปลว่า “**ผู้รับ**” เป็นต้น

เช่น **สมฺมา ปกาเรน ททาติ อสฺสาติ สมฺปทานํ**.
ผู้รับสิ่งที่เขาให้ทุกประการ ชื่อว่า สัมปทาน

๖. **อปาทานสาธนะ** เขตที่ถูกละทิ้งไป ในอรรถปัญจมีวิภัตติ รูปสำเร็จเป็นอปาทานะ แปลว่า “**สถานที่**, **เขต**, **แดน**” เป็นต้น

เช่น **ปภวติ เอตสฺมาติ ปภโว**.
สถานที่เริ่มต้น ชื่อว่า ปภวะ (เขตเริ่มต้น)

๗. **อธิกรณสาธนะ** สถานที่หรือกาลเวลาของกิริยา ในอรรถสัตตมีวิภัตติ รูปสำเร็จเป็น **โอกาสะ** (ที่ว่าง) **ภุมมะ** (ที่อยู่ประจำ) **อธิกรณะ** (ที่ตั้ง) **อาธาระ** (ที่รองรับ) แปลว่า “**เป็นสถานที่**, **เป็นเวลา**” เป็นต้น

เช่น **สยติ เอตฺถาติ สยนํ**.
ที่เป็นที่นอน จึงชื่อว่า สยนะ (เป็นที่นอน)
รมติ เอตฺถาติ รตฺติ.
เวลาที่เขายินดี จึงชื่อว่า ราตรี (เป็นเวลายินดี)

ส่วน ปฐมาวิภัตติในอรรถอาลปนะ และฉัฏฐีวิภัตติในอรรถสามีสัมพันธะ ไม่เป็นสาธนะ และไม่เป็นการกะ เพราะไม่มีความเกี่ยวข้องใด ๆ กับกิริยา

ตัวอย่างนามกิตก์

นามกิตก์	ธาตุ+ปัจจัย+วิภัตติ	คำแปล
สิสฺโส	สาส+ณฺย+สิ	ศิษย์ ผู้ที่เขาสั่งสอน
กิจฺจํ	กร+ริจฺจ+สิ	กิจ สิ่งอันควรทำ
มาลากาโร	มาลา+กร+ณ+สิ	นายมาลาการ ช่างดอกไม้
ธมฺมธโร	ธมฺม+ธร+อ+สิ	พระธรรมธร ผู้ทรงธรรม
การโก	กร+ณฺวุ+สิ	ผู้กระทำ, นายช่าง
กตฺตา	กร+ตุ+สิ	ผู้กระทำ ผู้มีความสามารถ
ภยทสฺสาวี	ภย+ทิส+อาวี+สิ	ผู้เห็นภัย, ผู้เห็นว่าเป็นภัย
สตฺถา	สาส+รตฺถุ+สิ	พระศาสดา, ผู้พร่ำสอน
ปิตา	ปา+ริตุ+สิ	บิดา ผู้คุ้มครองบุตร
มาตา	มาน+ราตุ+สิ	มารดา ผู้ยกย่องบุตร
สยมฺภู	สยํ+ภู+กฺวิ+สิ	พระสยัมภู ผู้เป็นเอง
ธมฺโม	ธร+รมฺม+สิ	ธรรมะ, ทรงไว้ซึ่งสภาวะนั้นๆ
พฺรหฺมจารี	พฺรหฺม+จร+ณี+สิ	ผู้ประพฤติพรหมจรรย์
โฆสนา	ฆุส+ยุ+อา+สิ	การประกาศ โฆษณา
ภวปารคู	ภวปาร+คมุ+รู+สิ	ผู้ถึงฝั่งแห่งภพ
ภีรุโก	ภี+รฺอาคม+ณุก+สิ	ผู้ขลาดกลัว คนขี้ขลาด
สํโฆ	สํ+หน+ร+สิ	พระสงฆ์, ผู้พร้อมเพรียงกัน
อุทธิ	อุท+ธา+อิ+สิ	มหาสมุทร, ทรงไว้ซึ่งน้ำ
สุติ	สุ+ติ+สิ	การฟัง, เสียงที่ได้ยิน
กิริยา	กร+ริริย+อา+สิ	กิริยา, อาการที่กระทำ

ชิโน	ชิ+อิน+สิ	ผู้ชนะมาร ๕
ทุกฺกรํ	ทุ+กร+ข+สิ	อันใครๆทำได้ยาก
พุทฺโธ	พุธ+ต+สิ	ผู้ตรัสรู้, ผู้ให้ตรัสรู้
อาคนฺตุโก	อา+คมฺ+ตุก+สิ	อาคันตุกะ, ผู้มาเยือน
คมิโก	คมฺ+อิก+สิ	ผู้ควรไป, คนเดินทาง
อกาโร	อ+การ+สิ	ออักษร

ตัวอย่างกิริยากิตก์

กิริยากิตก์	ธาตุ+ปัจจัย+วิภัตติ	คำแปล
ทาตพฺพํ	ทา+ตพฺพ+สิ	พึงให้, ควรให้
ทานียํ	ทา+อนีย+สิ	พึงให้, ควรให้
ญาเตยฺยํ	ญา+เตยฺย+สิ	พึงรู้, ควรรู้
คโต	คมฺ+ต+สิ	ไปแล้ว
หุตวา	หุ+ตวนฺตุ+สิ	บูชาแล้ว
หุตาวี	หุ+ตาวี+สิ	บูชาแล้ว
กาตเว	กร+ตเว+สิ	เพื่อทำ
กาตุํ	กร+ตุํ+สิ	เพื่อทำ
กาตุน	กร+ตุน+สิ	ทำแล้ว
กตฺวาน	กร+ตฺวาน+สิ	ทำแล้ว
กตฺวา	กร+ตฺวา+สิ	ทำแล้ว
คจฺฉมาโน	คมฺ+มาน+สิ	ไปอยู่, เมื่อไป
คจฺฉนฺโต	คมฺ+อนฺต+สิ	ไปอยู่, เมื่อไป

กิริยากิตก์ที่มีใช้มาก

เตกาลิกะ กิจจคณะ (กิจจปัจจัยใน ๓ กาล)

ภวิตพฺพํ	พึงมี พึงเป็น	**ภวนียํ**	พึงมี พึงเป็น
อภิภวิตพฺโพ	พึงครอบงำ	**อภิภวนีโย**	พึงครอบงำ
อาสิตพฺพํ	พึงเข้าไป	**อาสนียํ**	พึงเข้าไป
สยิตพฺพํ	พึงนอน	**สยนียํ**	พึงนอน
อติสยิตพฺโพ	ควรนอนให้มาก	**อติสยนีโย**	พึงนอนให้มาก
ปฏิปชฺชิตพฺโพ	พึงปฏิบัติ	**ปฏิปชฺชนีโย**	พึงปฏิบัติ
พุชฺฌิตพฺโพ	พึงตรัสรู้	**พุชฺฌนีโย**	พึงตรัสรู้
โสตพฺโพ สุณิตพฺโพ	พึงฟัง	**สวณีโย**	พึงฟัง
กตฺตพฺพํ กาตพฺพํ	พึงทำ	**กรณีโย กรณียํ**	พึงทำ
ภริตพฺโพ	พึงเลี้ยง	**ภรณีโย**	พึงเลี้ยง
คเหตพฺโพ	พึงถือเอา	**คหณีโย**	พึงถือเอา
รมิตพฺโพ	น่ารื่นรมย์	**รมณีโย**	น่ารื่นรมย์
ปตฺตพฺโพ	พึงบรรลุ	**ปาปณีโย**	พึงบรรลุ
คนฺตพฺโพ	พึงไป	**คมนียํ**	ควรไป
หนฺตพฺพํ	พึงเบียดเบียน	**หนนียํ**	พึงเบียดเบียน
มนฺตพฺโพ	พึงรู้	**มญฺญนียํ**	พึงรู้
ปูชยิตพฺโพ	พึงบูชา	**ปูชนีโย**	ผู้ควรบูชา
หริตพฺพํ	พึงนำไป	**หาริยํ**	พึงนำไป
ลภิตพฺพํ ลพฺภํ	พึงได้	**สาสิตพฺโพ**	พึงพร่ำสอน
วจนียํ วากฺยํ	พึงกล่าว	**ภชนียํ ภาคฺยํ**	พึงคบหา
เนตพฺพํ เนยฺโย	พึงนำไป	**ภวิตพฺโพ ภพฺโพ**	พึงมี พึงเป็น

วชฺชํ วทนียํ	พึงกล่าว	**มชฺชํ มทนียํ**	พึงมัวเมา
คนฺตพฺพํ คมฺมํ	พึงไป	**โยคฺคํ**	พึงประกอบ
คารยฺโห ครหณียํ	พึงตำหนิ	**คชฺชํ คทนียํ**	พึงกล่าว
ปชฺชํ ปชฺชนียํ	พึงถึง	**ขชฺชํ ขาทนียํ**	ควรขบเคี้ยว
ทมฺโม ทมนีโย	ควรฝึก	**โภคฺคํ โภชฺชํ**	ควรบริโภค
คยฺหํ คเหตพฺพํ	ควรถือเอา	**เทยฺยํ ทาตพฺพํ**	ควรให้
เปยฺยํ ปานียํ	ควรดื่ม	**เหยฺยํ หานียํ**	ควรสละ
เญยฺยํ ญาตพฺพํ	ควรรู้	**ชานิตพฺพํ วิชานนียํ**	ควรทราบ
สงฺเขฺยยฺยํ	ควรนับ	**กตฺตพฺพํ กรณียํ**	ควรทำ
ภจฺโจ	ควรเลี้ยงดู	**ทฏฺฐพฺพํ**	ควรทราบ
โภชฺชํ โภชนียํ	ควรกิน	**ภุญฺชิตพฺพํ**	ควรกิน
อชฺเฌยฺยํ	ควรบรรลุ	**ภาเวตพฺโพ**	ควรให้เจริญ

เตกาลิกะ กิตกคณะ (กิตปัจจัยใน ๓ กาล)

กุมฺภกาโร	ช่างหม้อ	**มาลากาโร**	ช่างดอกไม้
รถกาโร	ช่างรถ	**สุวณฺณกาโร**	ช่างทอง
สุตฺตกาโร	ช่างทอหูก	**ปตฺตคฺคาโห**	ผู้ถือบาตร
รสฺมิคฺคาโห	ผู้ถือเอาเชือก	**รชฺชุคฺคาโห**	ผู้ถือเอาเชือก
ตุนฺนวาโย	ผู้ทอผ้า	**ธญฺญมาโย**	ผู้ตวงข้าว
ทานทาโย	ผู้ให้ทาน	**ธมฺมกาโม**	ผู้ใคร่ธรรม
อตฺถกาโม	ผู้ใคร่ประโยชน์	**ธมฺมปาโล**	ผู้รักษาธรรม
สุขกาโม	ผู้ใคร่ความสุข	**อรินฺทโม**	ผู้ข่มศัตรู
เวสฺสนฺตโร	ผู้ข้ามทางค้าขาย	**ตณฺหงฺกโร**	ผู้สร้างตัณหา

เมธงฺกโร	ผู้สร้างปัญญา	**สรณงฺกโร**	ผู้สร้างที่พึ่ง
ทีปงฺกโร	ผู้สร้างที่พึ่ง	**ปุรินฺทโท**	ผู้เคยให้ทาน
ธมฺมธโร	ผู้ทรงธรรม	**วินยธโร**	ผู้ทรงวินัย
ทินกโร ทิวากโร	ผู้ทำกลางวัน	**สพฺพทโท**	ผู้ให้ทุกสิ่ง
อนฺนโท	ผู้ให้ข้าว	**ธนโท**	ผู้ให้ทรัพย์
สจฺจสนฺโธ	ผู้ยึดมั่นคำสัจ	**โคตฺตํ**	ผู้รักษาชื่อเสียง
นยนํ	เครื่องนำทาง ตา	**วินโย**	เครื่องแนะนำ วินัย
นิสฺสโย	ผู้อาศัย	**อนุสโย**	ธรรมที่นอนเนื่อง
วินิจฺฉโย	การวินิจฉัย	**ปจฺจโย**	ธรรมยังผลให้เป็นไป
อุจฺจโย สญฺจโย	การสะสม สั่งสม	**ธมฺมวิจโย**	ผู้วิจัยธรรม
ขโย	ความสิ้นไป	**วิชโย ชโย**	การชนะ ชัยชนะ
กโย วิกฺกโย	การซื้อ การขาย	**อาลโย ลโย**	ที่อาศัย อาลัย
อาสโว	อาสวะ	**รโว**	เสียงร้อง
ปภโว	ที่เกิด จุดเริ่มต้น	**นิคฺคโห**	การข่ม
ปคฺคโห	การยกย่อง	**สงฺคโห**	การรวบรวม
สํวโร	การสำรวม	**อาทโร**	ความเอื้อเฟื้อ
อาคโม	การมา อาคม	**สปฺโป**	งู
เทโว	เทวดา, ฝน	**วนจโร**	นักท่องไพร, พราน
กามาวจโร	กามาวจร	**โคจโร**	โคจร
ปาทโป	ต้นไม้	**กจฺฉโป**	เต่า
สิโรรุโห	เส้นผม	**คุหาสยํ**	จิต
โอสธํ	ยาสมุนไพร	**เคหํ คหํ**	เรือน
โลกนายโก	ผู้แนะนำชาวโลก	**วินายโก**	ผู้แนะนำสัตว์
การโก	ผู้ทำ ช่าง	**ทายโก**	ผู้ให้ ทายก

สาวโก	ผู้เชื่อฟัง สาวก	**อุปาสโก**	ผู้นั่งใกล้ อุบาสก
ปาจโก	ผู้หุง พ่อครัว	**ชนโก ชนิกา**	ผู้ให้กำเนิด
สมโก	ผู้สงบ	**วธโก**	นักฆ่า
ฆาตโก	นักฆ่า	**กายโก**	นักขาย
ชานนโก	ผู้รู้	**การาปโก**	ผู้ใช้ให้ทำ
ภตฺตา	ผู้เลี้ยงดู สามี	**ทาตา**	ผู้ให้
วตฺตา	ผู้กล่าว	**พุชฺฌิตา**	ผู้ตรัสรู้
ญาตา	ผู้รู้	**โสตา**	ผู้ฟัง
สริตา	ผู้ระลึกถึง	**มนฺตา**	ผู้รู้
ภยทสฺสาวี	ผู้เห็นภัย	**สตฺถา**	พระศาสดา
ปิตา	ผู้คุ้มคองบุตร	**ธีตา**	ผู้มารดาบิดาดูแล
มาตา	ผู้ยกย่องบุตร	**ราโค**	เครื่องกำหนัด
ปาโท	เครื่องช่วยไป เท้า	**โภโค**	โภคทรัพย์
ลาโภ	สิ่งที่ควรได้	**โวหาโร**	โวหาร ถ้อยคำ
วิหาโร	ที่อยู่สงบ	**อาราโม**	ที่น่ารื่นรมย์
โสโก	ความเศร้าโศก	**จาโค**	การสละ
ปริฬาโห	ความร้อนรุ่ม	**สงฺขาโร**	สังขาร ธรรมปรุงจิต
ปริกฺขาโร	บริขาร	**โลโภ**	ความโลภ
โทโส	ธรรมประทุษร้ายจิต	**โมโห**	ธรรมที่จิตหลง
สมฺภู สยมฺภู	ผู้เป็นเอง	**วิภู อภิภู**	ผู้เป็นใหญ่
วิภา ปภา	แสงสว่าง	**สภา**	ที่ประชุม
กุญฺชโร	ช้าง ผู้ชอบหุบเขา	**กมฺมโช**	เกิดจากกรรม
จิตฺตชํ	เกิดจากจิต	**อุตุชํ**	เกิดจากอุตุ
อาหารชํ	เกิดจากอาหาร	**อตฺตโช**	เกิดจากตน
ทฺวิโช	เกิดสองครั้ง	**อนุโช**	เกิดภายหลัง

อตีตคณะ (กิตปัจจัยในอดีตกาล)

ภูโต	เป็นแล้ว ภูต พระอรหันต์	**หุโต หุตวา**	บูชาแล้ว
วุตฺโถ	อยู่จำแล้ว	**อุสิโต วุสิโต**	อยู่แล้ว
ภุตฺโต	กินแล้ว	**ยุตฺโต**	ประกอบแล้ว
วิวิตฺโต	สงัดแล้ว	**มุตฺโต**	พ้นแล้ว
วิมุตฺติ	ความหลุดพ้น	**กุทฺโธ**	โกรธแล้ว
อารทฺโธ	เริ่มขึ้นแล้ว	**สิทฺโธ**	สำเร็จแล้ว
วุฑฺโฒ	เจริญแล้ว	**พุทฺธิ**	การตรัสรู้
สมฺปุณฺโณ	สมบูรณ์แล้ว	**สนฺโต**	สงบแล้ว
คีติ	คำที่สวด เสียงสวด	**นจฺจํ นฏฺฏํ**	การฟ้อนรำ
หสิตํ	การยิ้มแย้ม	**ภาสิโต**	ภาสิตแล้ว
เทสิโต	แสดงแล้ว	**วุตฺตํ**	กล่าวแล้ว
ปูชิโต	บูชาแล้ว	**มานิโต**	นับถือแล้ว
วนฺทิโต	ไหว้แล้ว	**สกฺการิโต**	สักการะแล้ว

ตเวตุนาทิคณะ (กิตปัจจัยในอดีตกาล)

กาตเว กาตุํ	เพื่อทำ	**กาตุน กตฺวา กตฺวาน กริตฺวา**	ทำแล้ว
โสตเว โสตุํ	เพื่อฟัง	**สุณิตฺวา สุตฺวา สุตฺวาน**	ฟังแล้ว
คนฺตุํ	เพื่อไป	**คนฺตฺวา**	ไปแล้ว
ปสฺสิตุํ	เพื่อดู	**ปสฺสิย ปสฺสิตฺวา ทิสฺวา**	เห็นแล้ว
สยิตุํ	เพื่อนอน	**สยิตฺวา สยิตฺวาน**	นอนแล้ว
ภุญฺชิตุํ	เพื่อกิน	**ภุญฺชิตฺวา ภุญฺชิตฺวาน**	กินแล้ว
ทาตุํ	เพื่อให้	**ทตฺวา ทตฺวาน**	ให้แล้ว
อภิวนฺทิย	ไหว้แล้ว	**อภิวนฺทิตฺวา**	ไหว้แล้ว
นิสฺสาย	อาศัยแล้ว	**วิภชฺช วิภชิย**	จำแนกแล้ว

วัตตมานกาลิกคณะ (กิตปัจจัยในปัจจุบันกาล)

คจฺฉํ คจฺฉนฺโต คจฺฉมาโน	ไปอยู่
มหํ มหนฺโต มหมาโน	บูชาอยู่
จรํ จรมาโน	เที่ยวไปอยู่
ภวํ ภวนฺโต อภิภวมาโน	เจริญอยู่
ลภํ ลภมาโน ลพฺภมาโน	ได้อยู่
อิจฺฉํ อิจฺฉมาโน	ปรารถนาอยู่
ปสฺสํ ปสฺสมาโน	เห็นอยู่ ดูอยู่
ททํ ททมาโน	ให้อยู่
ภุญฺชํ ภุญฺชมาโน	บริโภคอยู่
กุพฺพํ กุพฺพนฺโต กโรนฺโต กุรุมาโน	กระทำอยู่

อนาคตกาลิกคณะ (กิตปัจจัยในอนาคตกาล)

คามี	ผู้จะไป	**อาคามี**	กาลใกล้จะมา
ภาชี	ผู้จะเสพ	**ปฏฺฐายี**	ผู้จะตั้งอยู่
ปจิสฺสํ	ผู้จะหุง	**ภุญฺชิสฺสํ**	ผู้จะกิน
สาลิลาโว	ผู้จะเกี่ยวข้าวสาลี	**ธญฺญวาโป**	ผู้จะหว่านพืช
โภคทาโย	ผู้จะให้ทรัพย์	**กริสฺสํ**	ผู้จะกระทำ

อุณาทิคณะ (อุณาทิปัจจัยใน ๓ กาล)

การุ	นายช่าง	**วายุ**	ลม
สาทุ	ของหวาน	**สาธุ**	ยินดี ขอบคุณ
พนฺธุ	เผ่าพันธุ์	**อายุ**	อายุ

ทารุ	ฟืน ท่อนไม้	**ราหุ**	อสุรินทราหู
กรุณา	ความสงสาร	**วาโต**	ลม
ภูมิ	ภาคพื้น	**เขโม**	ความสิ้น-เสื่อม
อตฺตา	ตัวตน ตน	**สมโถ**	ธรรมสงบกิเลส
สปโถ	สบถ สาปแช่ง	**อาวสโถ**	ที่อยู่ เป็นต้น

ศัพท์ประเภทกิตก์ สามารถนำไปจำแนกรูปและอรรถด้วยวิภัตตินามได้ เพราะจัดเข้าเป็นศัพท์ประเภทนาม ยกเว้นเฉพาะศัพท์กิตก์ที่ลง **ตเวตุนาทิ**ปัจจัย ๕ ตัว คือ **ตเว ตุํ ตุน ตฺวา ตฺวาน** ที่จำแนกวิภัตติไม่ได้ จึงจัดเป็นอัพยยศัพท์ ลง สิ วิภัตติแล้วลบไป

จบ กิตกกัณฑ์ที่ ๖

๗. วากฺยกัณฑ์
ประโยค = การกะ+วาจกะ

นักศึกษาภาษาบาลีได้เรียนบาลีไวยากรณ์มาแล้ว ๖ กัณฑ์ คือ สนธิกัณฑ์ นามกัณฑ์ สมาสกัณฑ์ ตัทธิตกัณฑ์ อาขฺยาตกัณฑ์ และกิตกกัณฑ์ ทำให้ได้ทราบว่า ภาษาบาลีในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา เป็นต้น มีคำศัพท์ ๒ ประเภท คือ **คำนาม**และ**คำกิริยา** หรือ **บทนาม**กับ**บทกิริยา** หรือ **การกะกับวาจกะ**

คำนาม คือ คำที่เป็นนามวิภัตฺยันตบท หรือ บทนาม

คำกิริยา คือ คำที่เป็นอาขฺยาตวิภัตฺยันตบท หรือ บทกิริยา

เมื่อคำทั้ง ๒ นี้ อยู่ในประโยคเดียวกัน จะมีเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน โดยอาศัย **วิภัตติ** ๒ อย่าง ได้แก่ **วิภัตตินาม** (แสดงไว้แล้วในนามกัณฑ์) และ **วิภัตติอาขยาต** (แสดงไว้แล้วในอาขฺยาตกัณฑ์) เป็นเครื่องช่วยให้รู้ว่า คำทั้ง ๒ มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น

วากฺยะ ประโยค = **บทนาม** + **บทกิริยา**

วากฺยะ ประโยค = **การกะ** + **วาจกะ**

วากฺยะ คือ ประโยคที่มีนามและกิริยา

การกะ คือ นามที่สามารถทำกิริยาให้สำเร็จ

วาจกะ คือ กิริยาที่กล่าวถึงนามที่เกี่ยวข้องกับตน

หากผู้ศึกษาเข้าใจความหมายและหน้าที่ของ **วากฺยะ การกะ วาจกะ** ทั้ง ๓ ดีแล้ว ย่อมมีความเข้าใจภาษาบาลีดียิ่งขึ้น

๗.๑. วากฺยะ ประโยค

วากยะ คือ ประโยคคำพูดต่างๆ ในภาษาบาลี มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ **นามวิภัตยันตบท** หรือ **การกะ** และ **อาขฺยาตวิภัตยันตบท** หรือ **วาจกะ**

๑. **นามวิภัตยันตบท** หรือ **การกะ** คือบทที่มีวิภัตตินามอยู่สุดท้าย มีฐานะเป็นการกะผู้ทำกิริยาให้สำเร็จทั้งโดยตรงและโดยอ้อม (**นาม** เป็น **การกะ**) แม้**กิริยากิตก์** ก็จัดเป็นนาม เพราะประกอบวิภัตตินาม

๒. **อาขฺยาตวิภัตยันตบท** หรือ **วาจกะ** คือบทที่มีวิภัตติอาขยาตอยู่สุดท้าย มีฐานะเป็นวาจกะผู้เรียกหาหรือกล่าวถึงการกะ ที่เกี่ยวข้องกับตน (**กิริยาอาขยาต** เป็น **วาจกะ)**

โปรดจำไว้ว่า นาม เป็น การกะ, กิริยา เป็น วาจกะ

๗.๒. การกะ

นามผู้ทำกิริยาให้สำเร็จ

กตฺตุกมฺมฏฺฐํ กิริยํ กโรติ นิปฺผาเทตีติ การโก.

นามผู้ทำกิริยาที่ตั้งอยู่ในกัตตุและกัมมะให้สำเร็จ ชื่อว่า การกะ

การกะ หรือ การก คือผู้ทำกิริยาให้สำเร็จ ได้แก่ **นาม ๓** ประเภท คือ **สมาสนาม ตัทธิตนาม กิตกนาม** (หรือ **สุทธนาม นามนาม วิเสสยนาม ปกติลิงค์**) ที่ประกอบด้วยวิภัตตินาม เพื่อ**จำแนกอรรถของลิงค์** ให้มีฐานะหน้าที่เกี่ยวข้องกับกิริยา สามารถทำกิริยาได้เองและช่วยทำกิริยาให้สำเร็จ

การกะ ๒ (๑)

๑. **มุขฺยการกะ**

ผู้ทำกิริยาให้สำเร็จโดยตรง ได้แก่ กัตตุการกะ (ปฐมา ตติยา)

๒. **อุปจารการกะ**

ผู้ช่วยทำให้กิริยาสำเร็จโดยอ้อม ได้แก่ กัมมการกะ กรณการกะ สัมมปทานการกะ อปาทานการกะ โอกาสการกะ

การกะ ๒ (๒)

๑. **สภาวการกะ** การกะตามสภาพที่มีอยู่จริง (ตามปกติ)

เช่น **จกฺขุ รูปํ ปสฺสติ.** ตา ย่อมเห็น ซึ่งรูป

โสตํ สทฺทํ สุณาติ. หู ย่อมได้ยิน ซึ่งเสียง

๒. **ปริกัปปการกะ** การกะที่ให้เป็นไปตามประสงค์

เช่น **สุวณฺณกาโร สุวณฺณํ เกยูรํ กฏกํ วา กโรติ.**

ช่างทอง ย่อมกระทำ ซึ่งทอง ให้เป็นนกยูงบ้าง กำไลบ้าง

การกะโดยย่อ ๖

๑. **กัตตุการกะ** ปฐมาวิภัตติ และ ตติยาวิภัตติ

กิริยานิปผาทนสัตติ สามารถทำกิริยาให้สำเร็จโดยตรง

๒. **กัมมการกะ** ปฐมาวิภัตติ และ ทุติยาวิภัตติ

กิริยาปาปุณนสัตติ สามารถดึงกิริยาให้มาหา

๓. **กรณการกะ** ตติยาวิภัตติ

กิริยาสาธกตมสัตติ สามารถเป็นอุปกรณ์ช่วยทำกิริยาให้สำเร็จดียิ่งขึ้น

๔. **สัมปทานการกะ** จตุตถีวิภัตติ

กิริยาวัตถุปฏิคคาหกสัตติ สามารถรับสิ่งของจากกิริยา

๕. **อปาทานการกะ** ปัญจมีวิภัตติ

กิริยาอปคมนสัตติ สามารถผลักกิริยาออกไปจากตน

๖. **โอกาสการกะ** สัตตมีวิภัตติ

กิริยาปติฏฐาปนสัตติ สามารถเป็นที่ตั้งและเป็นกาลเวลาของกิริยา

การกะโดยพิสดาร ๒๖

๑. กัตตุการกะ ๕

กัตตุการกะ คือ กิริยานิปผาทนสัตติ สามารถทำกิริยาให้สำเร็จได้โดยตรง มี ๕ อย่าง ได้แก่

๑. **สุทธกัตตา** หรือ **สยกัตตา** กัตตาทำกิริยาเอง

เช่น สูโท **โอทนํ ปจติ.**

พ่อครัว ย่อมหุง ซึ่งข้าว

๒. **เหตุกัตตา** กัตตาที่ใช้ให้ผู้อื่นทำกิริยา

เช่น สามิโก **สูทํ โอทนํ ปาเจติ.**

เจ้านาย สั่งพ่อครัว ย่อมให้หุง ซึ่งข้าว

๓. **กัมมกัตตา** กัตตาที่เป็นกรรมสำเร็จเอง

เช่น **สยํ ปจฺจเต โอทโน.**

ข้าว ย่อมสุก เอง

๔. **อภิหิตกัตตา** หรือ **วุตตกัตตา** กัตตาที่ถูกกิริยากล่าว (มีบุรุษและวจนะตรงกับกิริยา)

เช่น **กฏํ กโรติ เทวทตฺโต.**

นายเทวทัต ย่อมกระทำ (ทอ) ซึ่งเสื่อ

๕. **อนภิหิตกัตตา** หรือ **อวุตตกัตตา** กัตตาที่ไม่ถูกกิริยากล่าว (ไม่มีบุรุษและวจนะตรงกับกิริยา)

เช่น **พุทฺเธน เทสิโต ธมฺโม.**

พระธรรม อันพระพุทธเจ้า ทรงแสดง

๒. กัมมการกะ ๗

กัมมการกะ คือ กิริยาปาปุณนสัตติ สามารถดึงกิริยาให้มาหา มี ๗ อย่าง ได้แก่

๑. **นิพพัตตนียกรรม** กรรมที่เป็นผลอันเกิดขึ้น

เช่น **อาหาโร สุขํ ชนยติ.**

อาหาร ยังความสุข ย่อมให้เกิดขึ้น

๒. **วิกรณียกรรม** หรือ **วิกติกรรม** กรรมที่แปรรูปแล้ว

เช่น **มนุสฺโส กฏฺจํ องฺคารํ กโรติ.**

มนุษย์ ย่อมทำ ซึ่งฟืน ให้เป็นถ่าน

๓. **ปาปณียกรรม** กรรมที่กิริยามุ่งไปหา
เช่น **เทวทตฺโต นิเวสนํ ปวิสติ.**
นายเทวทัต ย่อมเข้าไป สู่ที่อยู่

๔. **กถิตกรรม** หรือ **ปธานกรรม** กรรมที่กิริยากล่าวก่อน
เช่น **ยญฺญทตฺตํ กมฺพลํ ยาจเต พฺราหฺมโณ.**
พราหมณ์ ย่อมขอ ซึ่งผ้ากัมพล กะนายยัญทัต

๕. **อกถิตกรรม** หรือ **อปธานกรรม** กรรมที่กิริยากล่าวหลัง
เช่น **อชปาโล อชํ คามํ เนติ.**
คนเลี้ยงแพะ ย่อมนำไป ซึ่งแพะ สู่หมู่บ้าน

๖. **อภิหิตกรรม** หรือ **วุตตกรรม** กรรมที่กิริยากล่าว (มีบุรุษและวจนะตรงกับกิริยา)
เช่น **สูเทน โอทโน ปจฺจเต.**
ข้าว อันพ่อครัว ย่อมหุง

๗. **การิตกรรม** กรรมของการิตปัจจัย
เช่น **สิสฺสํ ธมฺมํ โพเธติ อาจริโย.**
อาจารย์ ยังศิษย์ ย่อมให้รู้ ซึ่งธรรม

๓. กรณการกะ ๒

กรณการกะ คือ กิริยาสาธกตมสัตติ สามารถเป็นอุปกรณ์ช่วยทำกิริยาให้สำเร็จดียิ่งขึ้น มี ๒ อย่าง ได้แก่

๑. **อัชฌัตติกกรณะ** เครื่องมือภายในร่างกาย
เช่น **การโก หตฺเถน กมฺมํ กโรติ.**
นายช่าง ย่อมกระทำ ซึ่งงาน ด้วยมือ

๒. **พาหิรกรณะ** เครื่องมือนอกร่างกาย

เช่น **กสโก ทาตฺเตน วีหโย ลุนาติ.**

ชาวนา ย่อมเกี่ยวซึ่งข้าวเปลือกทั้งหลาย ด้วยเคียว

๔. สัมปทานการกะ ๓

สัมปทานการกะ คือ กิริยาวัตถุปฏิคคาหกสัตติ สามารถรับสิ่งของจากกิริยา มี ๓ อย่าง ได้แก่

๑. **อนิรากรณสัมปทานะ** หรือ **อนิวารณะ** ผู้รับไม่ได้ห้าม

เช่น **ปุริโส โพธิรุกฺขสฺส ชลํ ททาติ.**

บุรุษ ย่อมถวาย ซึ่งน้ำ แก่ต้นโพธิ์ (เพื่อบูชา)

๒. **อัชเฌสนสัมปทานะ** หรือ **อาราธนะ** ผู้รับวิงวอน

เช่น **เสฏฺฐี ยาจกานํ ธนํ ททาติ.**

เศรษฐี ย่อมให้ ซึ่งทรัพย์ แก่ผู้ขอทั้งหลาย

๓. **อนุมติสัมปทานะ** หรือ **อัพภนุญญะ** ผู้รับอนุญาต

เช่น **คหปติ ภิกฺขุสฺส จีวรํ เทติ.**

คฤหบดี ย่อมถวาย ซึ่งจีวร แก่ภิกษุ

๕. อปาทานการกะ ๕

อปาทานการกะ คือ กิริยาอปคมนสัตติ สามารถผลักกิริยาออกไปจากตน มี ๕ อย่าง ได้แก่

๑. **นิททิฏฐวิสยาปาทานะ** แดนที่ควรหลีกออก

เช่น **คามา อเปนฺติ มุนโย.**

พระมุนีทั้งหลาย ย่อมหลีกออก จากหมู่บ้าน

๒. **อุปาตตวิสยาปาทานะ** แดนออกจากที่เคยอยู่

เช่น วลาหกา **วิชฺโชตเต วิชฺชุ.**

สายฟ้า ย่อมสว่าง จากก้อนเมฆ

๓. **อนุเมยยวิสยาปาทานะ** แดนหลีกออกที่อนุมานว่ายิ่งกว่า

เช่น **มาถุรา** ปาฏลิปุตฺตเกหิ **อภิรูปา.**

ชาวมถุราทั้งหลาย มีรูปงาม กว่าชาวปาฏลีบุตรทั้งหลาย

๔. **จลาปาทานะ** แดนหลีกออกที่เคลื่อนที่ไป

เช่น **ธวตา** หตฺถิมฺหา **ปติโต องฺกุสธารี.**

ควาญช้าง ตกแล้ว จากช้าง ตัววิ่งไปอยู่

๕. **อจลาปาทานะ** แดนหลีกออกที่ไม่เคลื่อนที่

เช่น ปพฺพตา **โอตรนฺติ วนจรา.**

พรานป่าทั้งหลาย ย่อมลง จากภูเขา

๖. โอกาสการกะ ๔

โอกาสการกะ คือ กิริยาปติฏฐาปนสัตติ สามารถเป็นที่ตั้งและกาลเวลาของกิริยา มี ๔ อย่าง ได้แก่

๑. **พฺยาปิโกกาสะ** หรือ **พฺยาปิกาธาระ** เป็นที่แผ่ไปทั่วถึง

เช่น ติเลสุ **ติลํ อตฺถิ.**

น้ำมันงา มีอยู่ ในเมล็ดงาทั้งหลาย

๒. **โอปสิเลสิโกกาสะ** หรือ **โอปสิเลสิกาธาระ** ที่ตั้งอันติดแนบแน่น

เช่น **อาสเน นิสินฺโน ภิกฺขุสํโฆ.**
พระภิกษุสงฆ์ นั่งแล้ว บนอาสนะ

๓. **สามีปิโกกาสะ** หรือ **สามีปิกาธาระ** ที่ตั้งอันอยู่ใกล้
เช่น **คงฺคายํ โฆโส วสติ.**
คอกปสุสัตว์ ย่อมอยู่ ใกล้แม่น้ำ

๔. **เวสยิโกกาสะ** หรือ **เวสยิกาธาระ** ที่ตั้งเป็นที่อาศัยอยู่ตามปกติ
เช่น **ภูมีสุ มนุสฺสา จรนฺติ.**
มนุษย์ทั้งหลาย ย่อมเที่ยวไป บนแผ่นดินทั้งหลาย

๗.๓. วาจกะ

วาจกะ หรือ วาจก คือ ศัพท์กิริยาอาขยาตและกิริยากิตก์ที่ทำหน้าที่ดึงดูดเอา**การกะ**ให้เข้ามาเกี่ยวข้องกับตน หรือมีหน้าที่เรียกหาการกะ ท่านจึงเรียกว่า “วาจกะ” แปลว่า “ผู้เรียกหาการกะทั้งโดยตรงและโดยอ้อม”

ปัจจัย และ **วิภัตติอาขยาต** ที่ประกอบอยู่หลังธาตุ มีบทบาทสำคัญในการกำหนดว่าจะเรียกหาการกะใดใน ๖ อย่างนั้น มาทำกิริยาให้สำเร็จ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

วาจกะ ๕

๑. กัตตุวาจกะ มีวิกรณปัจจัย ๑๓ ตัว คือ **อ, ํ อ (เอ), ย, ณุ ณา อุณา, นา, ปฺป ณฺหา, โอ ยิร, เณ ณย** และวิภัตติอาขยาตทั้ง ๙๖ ตัว เป็นเครื่องหมาย

๒. กัมมวาจกะ มี **ย** ปัจจัย ที่มี **อิ อี** อาคมข้างหน้า (รวมกันเป็น **อิย, อีย**) บ้าง และวิภัตติอาขยาต ฝ่ายอัตตโนบท ๔๘ ตัว เป็นเครื่องหมาย

๓. เหตุกัตตุวาจกะ มี**การิต**ปัจจัย ๔ ตัว คือ **เณ ณย ณาเป ณาปย** และวิภัตติอาขยาตทั้ง ๙๖ ตัว เป็นเครื่องหมาย

๔. เหตุกัมมวาจกะ มี **การิต**ปัจจัย ๔ ตัว คือ **เณ ณย ณาเป ณาปย** และ **ย** ปัจจัยที่มี **อิ อี** อาคมข้างหน้า (รวมกันเป็น **ณีย, ณยีย, ณาปีย, ณาปยีย**) บ้าง และวิภัตติอาขยาต ฝ่ายอัตตโนบท ๔๘ ตัว เป็นเครื่องหมาย

๕. ภาววาจกะ มี **ย** ปัจจัย และวิภัตติฝ่ายอัตตโนบท ปฐมบุรุษ เอกพจน์ ทั้ง ๘ หมวด (รวมกันเป็น **ยเต ยตํ เยถ ยตฺถ ยิตฺถ ยา ยิสฺสเต ยิสฺสถ**) เป็นเครื่องหมาย

กิริยา ๒

กิริยา คือ ศัพท์ที่ทำตามอรรถของธาตุ ปัจจัย และวิภัตติ หมายถึง กิริยาอาขยาต และ กิริยากิตก์

๑. **กิริยาอาขยาต** ประกอบด้วย ธาตุ+ปัจจัย+วิภัตติอาขยาต บอกให้รู้กาล บท บุรุษ วจนะ โยคะ วาจกะ
   (ดูตัวอย่างกิริยาอาขยาต หน้า ๑๗๑-๑๗๖)

๒. **กิริยากิตก์** คือคำที่ประกอบด้วย ธาตุ+ปัจจัย+วิภัตตินาม บอกให้รู้ลิงค์ วิภัตติ วจนะ กาล วาจกะ
   (ดูตัวอย่างกิริยากิตก์ หน้า ๑๘๓-๑๘๙)

จบ วากฺยกัณฑ์ที่ ๗

จบ บาลีไวยากรณ์เบื้องต้น

ภาคพิเศษ

คำไหว้ครูอาจารย์

ลูกศิษย์ : **อาจริโย เม ภนฺเต โหหิ.**
ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงเป็นอาจารย์ของข้าพเจ้า

อาจารย์ : **ปาสาทิเกน สมฺปาเทถ.**
ท่านทั้งหลาย จงตั้งใจเล่าเรียน ด้วยความเลื่อมใสเถิด

ลูกศิษย์ : **อาม ภนฺเต.**
เจ้าข้า ท่านผู้เจริญ

คำลาครูอาจารย์

ลูกศิษย์ : **อาจริยํ นมาม ภนฺเต.**
ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอกราบลา

อาจารย์ : **นิทฺทุกฺขา โหถ, สุขิตา โหถ,**
ธมฺเม สคารวา โหถ.
ท่านทั้งหลาย จงพ้นจากทุกข์ จงมีความสุข
และจงมีความเคารพในพระธรรมเถิด

ลูกศิษย์ : **สาธุ ภนฺเต.**
กราบขอบพระคุณ ท่านผู้เจริญ

คำทักทายด้วยภาษาบาลี

๑. สฺวาคตํ เต.

๒. สุปภาตํ ภนฺเต.
สุปภาตํ อาวุโส.

๓. กจฺจิ ขมนียํ ยาปนียํ ภนฺเต.
ขมนียํ อาวุโส, ตวํ ปน.

๔. กินฺนาโมสิ ตฺวํ. (กินฺนามาสิ ตฺวํ)
พุทฺธปฺปิโย นาม ภนฺเต. (สุมนา นาม ภนฺเต)

๕. กุโต อาคจฺฉสิ ภนฺเต.
คามโต อาคจฺฉามิ, ตวํ ปน.
น้ำโสมนิคมโต อาคจฺฉามิ.

๖. กุหึ คจฺฉถ ตุมฺเห.
อาปเณ คจฺฉาม, ตุมฺเห ปน.
อุตฺตรนครํ คจฺฉาม.

๗. กํ สิปฺปํ สิกฺขถ ตุมฺเห
ปาลิพฺยากรณํ สิกฺขาม, ตุมฺเห ปน.
ติปิฏกํ อุคฺคณฺหาม.

๘. สุรตฺตํ ภนฺเต.
สุรตฺตํ อาวุโส.

คันถนีติ

๑. คนกับโค

อสนํ เมถุนํ นิทฺทา โคเณ โปเสปิ วิชฺชติ
วิชฺชา วิเสโส โปสสฺส หีโน โคณสโม ภเว.

อาหารการหลับทั้ง เสพกาม
มีแก่ชายโคนาม นับผู้
ชายไววิทยางาม เห็นแปลก โคแฮ
แม้บ่มีศิลป์รู้ เสื่อมร้าย ราวโค

๒. เอาแต่เรียน

โย สิสฺโส สิปฺปโลเภน พหุํ คณฺหาติ ตํ สิปฺปํ
มูโคว สุปินํ ปสฺสํ กเถตุมฺปิ น อุสฺสเห.

ศิษย์เสพศิลป์มากล้น เหลือจำ
ครรไลหลงงึมงำ อัดอั้น
บ่อาจต่อตอบคำ นานนิ่ง
ดูดุจใบ้ลิ้นสั้น ไป่แก้สุบิน

๓. ช้าดีกว่า

สิเน สิปฺปํ สิเน ธนํ สิเน ปพฺพตมารุหํ
สิเน กามสฺส โกธสฺส อิเม ปญฺจ สิเน สิเน.

เรียนศิลป์แสวงทรัพย์ด้อม เดินไศล
สามสิ่งอย่าเร็วไว ชอบช้า
เสพกามหนึ่งคือใจ มักโกรธ
สองประการนี้ถ้า ผ่อนน้อยเป็นคุณ

๔. เส้นทางบัณฑิต

สุจิปุภาวิลิมุตฺโต น หิ โส ปณฺฑิโต ภเว
สุจิปุภาวิลิคาโห ปณฺฑิโตติ ปวุจฺจติ.

เว้นวิจารณ์ว่างเว้น สดับฟัง
เว้นที่ถามอันยัง ไป่รู้
เว้นเล่าลิขิตสัง เกตว่าง เว้นนา
เว้นดังกล่าวว่าผู้ ปราชญ์ได้ฤๅมี

สุ = สุตํ สนใจฟัง **จิ** = จินฺตนํ คิดพิจารณา
ปุ = ปุจฺฉนํ ถามข้อสงสัย **ภา** = ภาสนํ ท่องบ่นสาธยาย
วิ = วิสชฺชนํ อธิบายความได้ **ลิ** = ลิขนํ บันทึกจดจำ

๕. ศิลป์กับทรัพย์

โปตฺถเกสุ จ ยํ สิปฺปํ ปรหตฺเถสุ ยํ ธนํ
ยทา กิจฺเจ สมุปฺปนฺเน น ตํ สิปฺปํ น ตํ ธนํ.

บ่จำความรู้ไว้ ใบลาน
ทรัพย์ฝากท่านสาธารณ์ ป่นปี้
คาบใดกิจบันดาล ดลเกิด บ้างแฮ
ทรัพย์แลความรู้นี้ ห่อนได้เป็นคุณ

๖. เกียจคร้านเสียคน

อลสสฺส กุโต สิปฺปํ อสิปฺปสฺส กุโต ธนํ
อธนสฺส กุโต มิตฺตํ อมิตฺตสฺส กุโต สุขํ
อสุขสฺส กุโต ปุญฺญํ อปุญฺญสฺส กุโต วรํ.

มักคร้านฤๅรอบรู้ วิทยา
ศิลปศาสตร์เสื่อมสินหา ไป่ได้
ไร้ทรัพย์อับผู้มา เป็นเพื่อน
เว้นมิตรสุขบุญไซร้ เลิศล้ำแรมโรย

๗. มนต์กับมลทิน

อสชฺฌาย มลา มนฺตา อนุฏฺฐาน มลา ฆรา
มลํ วณฺณสฺส โกสชฺช ปมาโท รกฺขโต มลํ.

เจ็ดวันเว้นว่างซ้อม ดนตรี
ห้าวันอักขระหนี เนิ่นช้า
สามวันจากนารี เป็นอื่น
วันเดียวบ่ล้างหน้า อับเศร้าศรีหมอง

๘. ศิลป์จตุรภาค

อาจริยา ปาทมาทตฺเต ปาทํ สิสฺโส สชานนา
ปาทํ สพฺรหฺมจารีหิ ปาทํ กาลกฺกเมน จ.

ส่วนหนึ่งจากครูผู้ สอนสั่ง
ส่วนสองปัญญาหลั่ง รอบรู้
ส่วนสามจากเพื่อนคู่ เคียงข้าง ตนแฮ
ส่วนสี่คืนวันสู้ ศาสตร์ได้สมถวิล